

**TURİZM POLİTİKASI VE PLANLAMASI
İÇİN EN UYGUN TALEP ÖNGÖRÜ
YÖNTEMİNİN BELİRLENMESİ**

İnci Oya COŞKUN
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

TURİZM POLİTİKASI VE PLANLAMASI İÇİN EN UYGUN TALEP ÖNGÖRÜ YÖNTEMİNİN BELİRLENMESİ

İnci Oya COŞKUN

Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 2004

Danışman: Doç. Dr. H. Suavi AHİPAŞAOĞLU

Turizm politikalarının belirlenen hedeflere ulaşabilmesi için etkin planlama çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Turizmin son yıllarda büyük gelişmeler göstermesi ve rekabetin artması sonucunda, planlama turizm endüstrisinin ulusal ve uluslararası alanda yönetimi için en önemli unsurlardan birisi haline gelmiştir. Planlama ile ele alınan geleceğe ilişkin kararların başarısı, doğru öngörülerin türetilmesine bağlıdır.

Planlama ve öngörülerin turizm sektörü açısından önemi göz önüne alınarak hazırlanan bu çalışmada, öncelikle turizm politika ve planlarının hazırlanma süreçleri incelenmiş ve daha sonra talep öngörülerine olan ihtiyaç ortaya konulmuştur. Talep öngörülerinin türetilmesi için kullanılabilecek öngörü yöntemleri ve uygulama süreçlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. İncelenen yöntemler ‘tek değişkenli’ öngörü yöntemleridir. Kısa vadeli öngörüler için kullanılan yöntemler; bileşenlere ayırma, üssel düzeltme ve Box-Jenkins yöntemleridir. Orta vadeli öngörüler için ise trend analizi yöntemi kullanılmıştır. Tek değişkenli öngörü yöntemleri öncelikle uygun veri setinin belirlenmesi ve daha sonra da Türk turizm talebinin öngörülmesi amacıyla kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda kısa vadede en iyi sonuçları veren öngörü yönteminin Box-Jenkins yöntemi olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar 2004 yılının ilk altı aylık gerçekleşmiş turist sayıları ile karşılaştırıldığında, sapmalar 1985-2003 veri seti için % 4, 1995-2003 veri seti için ise % 8 olarak hesaplanmıştır. Bu sayede uygun veri setinin bulunması ile sapmaların % 4 oranında azaldığı belirlenmiştir. Orta vadeli öngörülerin türetilmesi için kullanılan trend analizi yönteminin, önceki yılların artış trendine göre gerçekçi öngörüler türetememesi nedeniyle tek başına yeterli olmadığı görülmüştür. 2004-2005 yılı için Box-Jenkins yöntemi ile elde edilen öngörüler veri setine dahil edilerek, trend analizi sonuçlarının son yıllara ait trend ile daha uyumlu hale geldiği ve daha gerçekçi sonuçlar verdiği belirlenmiştir.

ABSTRACT

In order to reach the objectives determined by the tourism policies, effective planning studies are required. As a result of developments and increased competition seen in tourism industry in the recent years throughout the world, planning has become one of the most important elements for national and international management of tourism industry. To succeed in achieving the correct results of the decisions related to future depends on true forecasting.

In the study carried out by considering the importance of planning and forecasting for the tourism sector, the processes of tourism policies and planning were analyzed and the need for demand forecasts was brought to light. Information derived from literature related to the methods of forecast and the processes of application that can be used to produce demand forecasts was reviewed. The forecasting methods taken into consideration are methods called as "univariate methods". The methods conducted for analysis are classical decomposition, exponential smoothing and Box-Jenkins methods to forecast the short run, and trend analysis method to forecast the long run. The univariate methods are first used to determine the most appropriate data set, and then to generate forecasts for Turkish tourism demand. As a result of the analysis, Box-Jenkins method is the best forecasting method for the given series in the short run. At the end of the analysis carried out, it was concluded that Box-Jenkins method is the best forecasting method for the given series in the short run. Also, it was seen that the trend analysis method used to forecast in long run is not enough when employed alone. But it was determined that the trend analysis is capable of producing meaningful forecasts if it is regulated by including the data set of short run obtained by Box-Jenkins method. The variations of results compared by the realizations for the first six months of 2004 are 8% for 1985-2003 data set and 4 % for 1995-2003 data set. This shows that, using the most appropriate data set reduces the variations of forecasts 4 %. Trend analysis method, used to generate medium term forecasts is not adequate by itself even in the short run, because it does not give realistic forecasts according to the last years' increasing trend. By including the forecasts of Box-Jenkins method for 2004-2005 to the data set, the results of trend analysis become more harmonious with the last years' trend and become more realistic.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İnci Oya COŞKUN'un "Turizm Politikası ve Planlaması İçin En Uygun Talep Öngörü Yönetiminin Belirlenmesi" başlıklı tezi 14 Eylül 2004 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza _____

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.H.Suavi AHİPAŞAOĞLU

Üye : Prof.Dr.Ahmet ÖZMEN

Üye : Yrd.Doç.Dr.Pembegül ÇAKIR

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

“Turizm Politikası ve Planlaması İçin En Uygun Öngörü Yönteminin Belirlenmesi” başlıklı yüksek lisans tez çalışmamın oluşmasında ve vizyonumun gelişmesinde bana destek olan Açık Öğretim İktisat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ahmet ÖZMEN’e, tez danışmanım Doç. Dr. H. Suavi AHİPAŞAOĞLU’na; mesai arkadaşım Öğr. Gör. A. Sadık BAHÇE ve Arş. Gör. Gökçe YÜKSEK ile maddi ve manevi katkıları sayesinde bu günlere ulaşmamı sağlayan aileme ve eşime teşekkür ederim.

İnci Oya COŞKUN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

**TURİZM POLİTİKASI VE PLANLAMASI İÇİN EN UYGUN ÖNGÖRÜ
YÖNTEMİNİN BELİRLENMESİ**

**BİRİNCİ BÖLÜM
TURİZM POLİTİKASI**

1. EKONOMİ VE TURİZM	4
1.1.Turizm Politikalarındaki Gelişmeler	8
1.1.1. Turizm Politikasının Amaçları	11
1.1.2. Turizm Politikasının Araçları	20
1.1.2.1.Turizm Planı	21
1.1.2.2.Örgütler ve Koordinasyon	22
1.1.2.3.Yasal Araçlar, Otorite ve Denetim	23
1.1.2.4.Finansal Araçlar	23
1.2.Turizm Politikalarının Oluşturulma Süreci	24
1.3.Turizm Arzı ve Talebi ile İlgili Politikalar	31
1.3.1. Turizm Talebi ile İlgili Politikalar	33
1.3.1.1.Ulusal Turizm Talebi Politikaları	33
1.3.1.2.Uluslararası Turizm Talebi Politikaları	35
1.3.1.3.Tüketicinin Korunması ile İlgili Politikalar	37
1.3.2. Turizm Arzı ile İlgili Politikalar	39
1.3.2.1.Alt ve Üst Yapı Politikaları	39
1.3.2.2.Seyahat ve Ulaştırma İşletmeleri Üzerindeki Turizm Politikaları	41

1.3.2.3.Yabancı Yatırımlar ile İlgili Politikalar	43
1.3.2.4.Teşvik Politikaları	44

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM PLANLAMASI VE TURİZM TALEBİNİN ÖNGÖRÜLMESİ

1. TURİZM PLANLAMASI	48
1.1. Planlama Kavramı ve Türleri	48
1.2. Turizm Planlaması ve Önemi	51
1.3. Turizm Planlaması Türleri	56
1.4. Turizm Planlaması Sürecinin Aşamaları	61
1.4.1. Hazırlık Çalışmaları	63
1.4.2. Hedeflerin Belirlenmesi	64
1.4.3. Araştırma ve Değerlendirme	65
1.4.4. Analiz ve Sentez	67
1.4.5. Politikaların Belirlenmesi ve Planın Oluşturulması	68
1.4.6. Kurumsal Önerilerin Oluşturulması	69
1.4.7. Uygulama ve Değerlendirme	69
2. TURİZM TALEBİ VE ÖNGÖRÜ	69
2.1. Turizm Talebinin Tanımı ve Özellikleri	70
2.2. Turizm Talebini Belirleyen Faktörler	72
2.2.1. Ekonomik Faktörler	72
2.2.2. Toplumsal ve Demografik Faktörler	75
2.2.3. Turizm Talebini Sınırlayan Faktörler	76
2.2.4. Diğer Faktörler	76
2.3. Öngörü Kavramının Tanımı ve Amacı	77
2.4. Turizmde Talep Öngörüsü ve Kullanım Alanları	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK DEĞİŞKENLİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ

1. ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI.....	83
1.1. Nitel Öngörü Yöntemleri.....	84
1.2. Nicel Öngörü Yöntemleri.....	86
1.2.1. Tek Değişkenli Yöntemler.....	87
1.2.2. Çok Değişkenli Yöntemler.....	89
2. TEK DEĞİŞKENLİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ.....	90
2.1. Yöntemlere İlişkin Açıklamalar.....	91
2.1.1. Trend Analizi Yöntemi.....	91
2.1.1.1.Yönteme İlişkin Modeller.....	92
2.1.1.2.Trend Analizi Yöntemi ile Çözümleme Sürecinin Aşamaları.....	94
2.1.2. Bileşenlere Ayrırma Yöntemi.....	95
2.1.2.1.Yönteme İlişkin Modeller.....	96
2.1.2.2.Bileşenlere Ayırma Yöntemi İle Çözümleme Sürecinin Aşamaları..	97
2.1.2.2.1. Çarpımsal Modelin Uygulanması.....	97
2.1.2.2.2. Toplamsal Modelin Uygulanması.....	103
2.1.3. Üssel Düzeltme Yöntemi.....	106
2.1.3.1.Yönteme İlişkin Modeller.....	108
2.1.3.2.Üssel Düzeltme Yöntemi ile Çözümleme Sürecinin Aşamaları...	108
2.1.3.2.1. Çarpımsal Modelin Uygulanması	109
2.1.3.2.2. Toplamsal Modelin Uygulanması	111
2.1.4. Box-Jenkins (ARIMA) Yöntemi	112
2.1.4.1.Yönteme İlişkin Modeller	113
2.1.4.1.1. Durağan Box-Jenkins Modelleri	113
2.1.4.1.2. Durağan Olmayan Box-Jenkins Modelleri.....	115
2.1.4.2.Box-Jenkins Yöntemi İle Çözümleme Sürecinin Aşamaları.....	117
2.1.4.2.1. Model Belirlemede Kullanılan Araçlar.....	118
2.1.4.2.2. Model Belirleme Aşamaları	121
2.2. Uygun Model ve Yöntem Seçiminde Kullanılan Kriterler	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI SERİLERİNİN TEK DEĞİŞKENLİ
ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ

1. TÜRKİYE'DE TURİZM ENDÜSTRİSİ VE PLANLAMA	125
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	129
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEMLER	131
4. TURİZM TALEP SERİLERİNİN ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ.....	131
4.1. 1985-2003 Yıllarına İlişkin Gelen Yabancılar Serisinin Özelliklerinin Belirlenmesi	132
4.1.1. 1985-2003 Gelen Yabancılar Serisinin Öngörü Yöntemleri ile Analizi	134
4.1.1.1.Bileşenlere Ayırma Yönteminin Uygulanması.....	134
4.1.1.2.Üssel Düzeltme Yönteminin Uygulanması	136
4.1.1.3.Box-Jenkins Yönteminin Uygulanması	137
4.1.2. Yöntemlerin Karşılaştırılması ve Öngörülerin Türetilmesi.....	139
4.2. 1995-2003 Yıllarına İlişkin Gelen Yabancılar Serisinin Özelliklerinin Belirlenmesi	140
4.2.1. 1995-2003 Gelen Yabancılar Serisinin Öngörü Yöntemleri ile Analizi.....	142
4.2.1.1.Bileşenlere Ayırma Yönteminin Uygulanması.....	142
4.2.1.2.Üssel Düzeltme Yönteminin Uygulanması	144
4.2.1.3.Box-Jenkins Yönteminin Uygulanması	145
4.2.2. Yöntemlerin Karşılaştırılması ve Öngörülerin Türetilmesi.....	147
4.3. En Uygun Öngörü Değerini Veren Veri Setinin Belirlenmesi	148
4.4. Trend Analizi ile 2010 Yılı için Öngörülerin Türetilmesi	150
5. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	152
SONUÇ	154
EK	157
KAYNAKÇA	158

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSMH, İhracat Ve Dış Ticaret Açıkları İçindeki Payı	14
Tablo 2. Turizmin Talep Yarattığı Sektörler ve Etki Oranları	15
Tablo 3. Türkiye’de Turizmin Dış Ticaret Açıklarını Kapatmadaki Rolü	17
Tablo 4. Turizm Politikası, Strateji Belirleme ve Uygulama Süreci.....	26
Tablo 5. Turizm Talebini Etkileyen Ekonomik Değişkenler	73
Tablo 6. Öngörü Yöntemleri	84
Tablo 7. Nitel Öngörü Yöntemlerinde Ortak Aşamalar	85
Tablo 8. Turizm Gelir Gider Dengesi	126
Tablo 9. Türkiye’deki Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı	127
Tablo 10. Gelen Toplam Yabancı Sayıları için Program Hedefleri ve Gerçekleşme Oranları	128
Tablo 11. Gelen Yabancılar Serisi Mevsimsel İndeks Değerleri (1985-2003).....	135
Tablo 12. Gelen Yabancılar Serisi ARIMA Model Parametreleri ve T- İstatistiği (1985-2003)	138
Tablo 13. Gelen Yabancılar Serisi için Hata Değerlerinin Karşılaştırılması (1985-2003)	139
Tablo 14. 2004-2005 Yılları için Gelen Yabancılar Serisi Öngörü Değerleri (1985-2003)	140
Tablo 15. Gelen Yabancılar Serisi Mevsimsel İndeks Değerleri (1995-2003).....	143
Tablo16. Gelen Yabancılar Serisi ARIMA Model Parametreleri ve T- İstatistiği (1995-2003)	146
Tablo 17. Gelen Yabancılar Serisi için Hata Değerlerinin Karşılaştırılması(1995-2003)	148
Tablo 18. 2004-2005 Yılları için Gelen Yabancılar Serisi Öngörü Değerleri (1995-2003)	148
Tablo 19. 2004 Ocak-Haziran Döneminde Türkiye’ye Gelen Yabancı Ziyaretçiler ve Türk Vatandaşları	149
Tablo 20. Gelen Yabancı Ziyaretçilerin 2004 Yılı İlk Altı Aylık Gerçekleşmeleri ve Öngörü Değerlerinin Karşılaştırılması.....	149

Tablo 21. 1985-2003 Verileri ile 2010 Yılına Kadar Gelen Yabancılar Serisi Öngörü Değerleri	151
Tablo 22. 2004-2005 Öngörülleri Dahil Edilen Veri Seti Kullanılarak Türetilen Öngörü Değerleri	152

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Turizm Politikası Oluşturma Sürecinin Unsurları	25
Şekil 2. Temel Turizm Sistemi	27
Şekil 3. Turizm Planının Bileşenleri	52
Şekil 4. Planlama Süreci	62
Şekil 5. Box-Jenkins Yönteminin Uygulanma Süreci	118
Şekil 6. Doğal Logaritma Değerlerinden Oluşan Toplam Serisi Kartezyen Grafiği (1985-2003)	133
Şekil 7. Gelen Yabancılar Serisi Otokorelasyon Fonksiyonu (1985-2003)	134
Şekil 8. Gelen Yabancılar Serisinin Bileşenlerinin Analizi (1985-2003)	135
Şekil 9. Gelen Yabancılar Serisinin Üssel Düzeltme Modeli ile Analizi (1985-2003).....	137
Şekil 10. Birinci Dereceden Mevsimsel ve Mevsimsel Olmayan Farkları Alınmış Gelen Yabancılar Serisinin Otokorelasyon Fonksiyonu (1985-2003)	138
Şekil 11. ARIMA (1,1,1)(1,1,1) Modeline İlişkin Tahmin Hatalarının Otokorelasyon Fonksiyonu (1985-2003)	139
Şekil 12. Doğal Logaritma Değerlerinden Oluşan Gelen Yabancılar Serisi Kartezyen Grafiği (1995-2003)	141
Şekil 13. Gelen Yabancılar Serisi Otokorelasyon Fonksiyonu (1995-2003)	142
Şekil 14. Gelen Yabancılar Serisinin Bileşenlerinin Analizi (1995-2003)	143
Şekil 15. Gelen Yabancılar Serisinin Üssel Düzeltme Modeli ile Analizi (1995-2003)	145
Şekil 16. İkinci Dereceden Mevsimsel Olmayan ve Birinci Dereceden Mevsimsel Farkları Alınmış Gelen Yabancılar Serisinin Otokorelasyon Fonksiyonu (1995-2003)	146
Şekil 17. ARIMA(1,2,1)(2,1,1) Modeline İlişkin Tahmin Hatalarının Otokorelasyon Fonksiyonu (1995-2003)	147
Şekil 18. 1985-2003 Yıllarına İlişkin Gelen Yabancılar Serisi Kartezyen Grafiği.....	150

GİRİŞ

İnsanların yüzyıllardır bir arada sürdürdükleri sosyal yaşamın düzenli bir şekilde devam etmesini kurdukları devlet sistemleri sağlamaktadır. Zaman içinde devletlerin bu düzenin sürdürülebilmesi için üstlendikleri sorumluluklar giderek artmış ve özellikle 19. yüzyıl ile birlikte ekonomik ve sosyal alanda yaptıkları düzenlemeler pek çok faaliyete farklı yönler kazandırmıştır.

Devletlerin belirli konulardaki tutumlarını gösteren politikalar, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetlerin rotasını belirlemektedir. Turizm endüstrisi de 2. Dünya Savaşı sonrasında ulusal politikalar kapsamında ele alınmaya başlanan bir ekonomik faaliyet alanıdır.

Başlangıçta turizmin ulusal politikalar kapsamında ele alınmasının nedeni milli gelire, döviz girdilerine, istihdama ve dolayısıyla ulusal refaha sağladığı ekonomik katkılarıdır. Daha sonraları ise turizm; ekonomik katkılarının yanı sıra, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve tanıtılması, ülkeler arasında bir köprü oluşturması, dünya barışına katkıda bulunması gibi amaçlarla ulusal ve uluslararası politikalarda yer almıştır.

Politika kavramı, literatürde her zaman planlama kavramı ile birlikte ele alınmıştır. Politikaların oluşturulma sürecini destekleyen en önemli araç planlamadır. Planlama sayesinde mevcut kaynakların ve bu kaynakları en verimli şekilde değerlendirme yollarının belirlenmesi mümkün olabilmektedir. Planlama ayrıca gelecekteki olası değişikliklerin neler olabileceğini ve bu değişikliklere uygun önlemlerin nasıl alınabileceğini de ortaya koymaktadır. Her devlet ve her endüstri için olduğu gibi, turizm endüstrisi için de yönetim işlevlerinin yerine getirilebilmesi açısından planlama vazgeçilmez bir araçtır.

Turizm endüstrisi konaklama, ulaştırma ve seyahat aracılığı hizmetleri veren temel turizm işletmelerinin yanı sıra; tarım, hayvancılık, ormancılık gibi ekonomik alanlar ile gıda, temizlik, kişisel bakım malzemeleri gibi üretim sektörlerine de olumlu katkılar sağlamaktadır. Turizm endüstrisi gibi pek çok sektör ile yakın işbirliği içinde olan; ülkenin doğal, kültürel ve sosyal kaynaklarını kullanan bir endüstri için planlama

ve geleceğin önceden bilinmesi gibi konular diğer sektörler için olduğundan daha fazla önem taşımaktadır.

Planlama faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi ve gelecekteki olası değişikliklere ışık tutabilmesi için öngörülere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu öngörüler sayesinde, turizmin alt sektörleri ile diğer sektörler arasında koordinasyonun sağlanması, kaynakların en uygun alanlara aktarılması, sosyo-kültürel değerlerin korunması için önlemlerin alınması ve ulusal refaha katkının en üst düzeye çıkartılması için gerekli düzenlemeler yapılabilmektedir.

Öngörüler; turizmde stratejik pazarlama planlarının hazırlanması, potansiyel pazarların belirlenmesi, kontrol edilemeyen dışsal değişkenlerin talep üzerindeki etkilerinin azaltılması, kaynak ve kapasite ihtiyaçlarının belirlenmesi, ortaya çıkabilecek zararlar için önceden önlem alınması, sektörler arasında kaynak dağıtımının etkin bir biçimde yapılması, fiyat düzenlemeleri, kalite kontrolleri gibi pek çok alanda kullanılabilmektedir.

Öngörü, planlama faaliyetleri için vazgeçilmez bir unsurdur. Öngörü yöntemlerinin ve incelenen turizm verilerinin uyum içinde olması, öngörülerin doğruluğunu arttırmaktadır. Bu nedenle, turizm planlaması için incelenen değişkenlerin özelliklerine uygun öngörü yöntemlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, turizm politikalarının belirlenmesinde bir araç olarak kullanılan planlama kavramı ve öngörü yöntemleri bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde turizm politikalarının özellikleri ve gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. Turizm politikalarının oluşturulma süreci ile turizm arzı ve talebine yönelik politikaların nasıl şekillendiğine ilişkin bilgiler de yine bu bölümde açıklanmaktadır.

Turizm politikası ve planlama arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak; ikinci bölümde planlama kavramı, plan türleri ve oluşturulma süreçleri ile birlikte, turizm planlamasında en önemli unsurlardan birisi olan turizm talebi, özellikleri ve turizm planlaması açısından talep öngörülerinin önemine yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde ise, planlama sürecinde bir araç olarak kullanılan öngörü yöntemleri ve bu yöntemlerin uygulama aşamaları açıklanmaktadır. Çalışmanın amacı tek değişkenli öngörü yöntemleri arasında incelenen değişkene en uygun yöntemi belirlemek olduğundan, tek değişkenli yöntemler bu bölümün temelini oluşturmaktadır.

Dördüncü bölümde, Türkiye'ye gelen toplam ziyaretçi sayıları kullanılarak yapılacak bir öngörü çalışmasında hangi döneme ilişkin verilerin kullanılması gerektiği ve bu döneme en uygun öngörü yöntemi belirlenmeye çalışılacaktır. Farklı dönemlere ilişkin veri setlerinin ve en uygun yöntemin belirlenmesinden sonra; belirlenen veri seti ve yöntem kullanılarak öncelikle 2004-2005 yıllarına ilişkin kısa vadeli öngörüler, daha sonra da trend analizi yöntemi ile 2004-2010 yıllarına ilişkin öngörüler türetilecektir. Bu sayede bir sonraki kalkınma planı için hedefler belirlenirken dikkat edilmesi gereken hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TURİZM POLİTİKASI

1. EKONOMİ VE TURİZM

Ekonomi, insanların isteklerini karşılamak için sınırlı kaynakları kullanmak amacı ile yaptıkları seçimleri anlamaya çalışan sosyal bir bilim dalıdır. Politika ise; “bir iş ya da meselenin yönetimi”, “bugünkü ve gelecekteki kararları belirleyecek bir faaliyet rotası ya da metodu” ya da “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı” olarak tanımlanmaktadır.¹ Geniş anlamda düşünüldüğünde politika; “belirli bir amaca ulaşmak için kararlar alınması ve bu kararların uygulanması” olarak da tanımlanabilir.² Dar anlamda ise her türlü faaliyet için olduğu gibi ekonomik faaliyetler için de belirli bir amaca yönelik olarak karar almak ve bu kararları uygulamaya koymak gerekmektedir. Politikalar, bugünkü koşulların gelecekte istenilen yönde gerçekleşmesi için düzenlenmelerini hedefleyen bir karar verme sürecinin sonuçlarıdır.³

Yukarıda sıralanan tanımlardan hareketle, ekonomi politikası; “makro ekonomi içinde incelenen parametrelere (üretim, yatırım, istihdam gibi) ne şekilde müdahale edileceği, bu parametrelerin istenilen yönde nasıl değiştirileceği ya da değiştirilmek istendiğinde ne tür sınırlamalar ile karşılaşılacağını inceleyen bir politika türüdür”.⁴ Bir başka tanıma göre ise ekonomi politikası, “ekonomik hayatın daha düzenli ve sağlıklı olabilmesi için devletin aldığı önlemler ve bunlara ilişkin uygulamaların tümü” olarak değerlendirilmektedir.⁵

Ülkelerin ekonomik sorunlar karşısında hedefledikleri noktaya nasıl ulaşacaklarını gösteren ekonomi politikası; özellikle son yıllarda daha da belirginleşen küreselleşme ile sınırların kalkması, ekonomik faaliyetleri denetleyen uluslararası kuruluşların çeşitli kriterler belirlemesi, ekonomik koşulların hızla değişmesi, petrol

¹ Cem Tarhan, *Tourism Policies: (Course Text)*, (Ankara: Bilkent University, School of Tourism and Hotel Management, 1998), s.1.

² Vural Savaş, *Politik İktisat*, (4. bası. İstanbul: Beta Basım, 1998), s. 13.

³ Jozef W. M. Van Doorn, “Can Futures Research Contribute to Tourism Policy?” *Managing Tourism*, ed. by S. Medlik, (Oxford: Butterworth-Heinemann, 1991), s.4.

⁴ Ahmet Atılğan, *İktisat Politikalarının Evrimi*, (İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1997), s.14.

⁵ Emine Orhaner, *Ekonomi Politikası : (Ders Notu)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1983), s.1.

fiyatlarındaki dalgalanma, savaşlar, devalüasyon, ekonomik birliklerin baskıları gibi nedenler ile daha da önemli hale gelmiştir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin değerlendirilmesinde ekonomi politikaları önemli birer araçtır ve tüm ülkeler için devlet yönetiminin temel unsurları arasında yer almaktadırlar.⁶

Turizm; üretim ve tüketim şekli, alternatif ve ikame ürünlerin çokluğu, tüketimi etkileyen faktörlerin diğer mal ve hizmet tüketiminden çok daha fazla alana yayılması gibi nedenlerle tüm üretim ve hizmet sektörleri içinde farklı özelliklere sahiptir. Dolayısıyla ekonomi politikası içinde ele alınan diğer ekonomik faaliyetlerden daha kapsamlı bir politikaya ihtiyacı vardır.

Tarihsel gelişimi içinde turizmin tanımı, ele alınış biçimi ve bilimsel olarak dahil olduğu alan sürekli olarak değişmiştir. Ekonomik bir faaliyet olarak ele alındığında “boş zamanın ve tasarrufun nasıl kullanılacağına ilişkin ekonomik bir kararla başlayan ve yatırım, tüketim, istihdam, dışsatım ve kamu gelirleri gibi ekonomik yönleri bulunan sosyo-ekonomik bir olay” olarak tanımlanabilir.⁷ Turizm; ülkelere gelir ve döviz getiren turistlerin gelmesini sağlayan, yeni iş olanakları yaratan, işsizliği azaltan, girişimciliği canlandıran, yiyecek-içecek ve yerel el sanatlarının üretimini teşvik eden, iletişimi hızlandıran ve kültürel değişimi sağlayan, ülkenin ve genel anlamda dünyanın daha iyi anlaşılmasını sağlayan ekonomik bir faaliyettir.⁸

Turizmin ulusal ekonomik kalkınma açısından önemi pek çok yoldan ölçülebilir; bu yolların en önemlileri ödemeler dengesine, milli gelire ya da GSMH’a, istihdama ve dolaylı etkileri ile ekonominin diğer sektörlerine katkıları olarak sıralanabilir. Bunlar içinde en çok dikkat çeken unsur ödemeler dengesine katkısıdır. Turizm ithal malları için (yiyecek, teknoloji, sermaye ya da tüketim malları) yapılan döviz ödemelerine yardımcı olmaktadır ve bu katkı ekonomi ve kalkınma açısından çok önemlidir.⁹

Ekonomi politikasının temel amaçları düşünüldüğünde, turizmin ekonomik etkileri ile bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Turizmin gelir ve istihdam yaratma, ödemeler dengesine katkı, yatırım ve kalkınmayı hızlandırma, diğer ekonomik sektörlerde gelişmelere ve bölgelerarası

⁶ Emine Orhaner, a.g.e., s. v.

⁷ Nazmi Kozak, Meryem A. Kozak, Metin Kozak, **Genel Turizm: İlkeler ve Kavramlar**, (5.Baskı. Ankara: Detay Yay., 2001), s.8.

⁸ David L. Edgell, Sr., **International Tourism Policy**, (New York: Van Nostrand Reinhold, 1990), s.13.

⁹ Allan M. Williams and Gareth Shaw, “Tourism and Development: Introduction” **Tourism and Economic Development: Western European Experiences**, ed. by Allan M. Williams and Gareth Shaw, (2nd ed.. London: Belhaven Press, 1998), s.3.

ekonomik dengesizliğin azaltılmasına katkıları şeklinde sıralanan ekonomik etkileri gerçekte ekonomi politikasının çözmeye çalıştığı sorunları kapsamaktadır. Bu bağlamda; turizm sektörü yarattığı olumlu ekonomik etkiler ile ekonomi politikasının tam istihdam, üretim artışı, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, gelir dağılımının düzenlenmesi, sektörler arası faktör dağılımının düzenlenmesi, öncelikli sektör ya da bölgelerin belirlenmesi gibi temel amaçlarına çözüm üretmektedir.

Ulusal ekonomilerin bir parçası olarak turizm, pek çok ülkede sosyal ve özellikle de ekonomik etkileri nedeniyle devlet müdahalesini gerektirmiştir. Devletin turizmdeki rolünün boyutu; politik-ekonomik-yasal sistem, sosyo-ekonomik kalkınma, turistik kalkınma derecesi gibi her ülkenin kendine özgü koşullarına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.¹⁰ Turizm sektörünün kamu yönetimi olmadan başarılı olması mümkün değildir. Kamu yönetiminin ne tür bir şekil alacağı politik ve idari sisteme, politik kültüre ve gücün kaynaklandığı ideolojiye bağlıdır.¹¹

Devletin turizmi yönetmeye çalışması, genellikle turizmin büyüme gücü ve turizm ile gelen ekonomik faydalardan kaynaklanmaktadır. Turizm; döviz kıtlığı, yüksek işsizlik ve ekonomik açıdan zayıf bölgeler gibi ekonomik sorunlar için her derde deva bir ilaç olarak görülmüştür. Bununla birlikte, sosyal, kültürel ve çevresel etkileri ile turizmin ekonomik bir faaliyetten daha fazlasını ifade ettiği söylenebilir ve bu nedenle çeşitli kamu sorumlulukları ve ilkelerini de beraberinde getirmektedir.¹²

Tarihsel açıdan; ticaret, dini inançlar, merak, savaşlar, eğitim, kültür, ulaştırma araçlarının gelişmesi, sanayileşmenin artması ve kentleşmenin etkilerinden kaçma ihtiyacı, özel organizasyonlar gibi nedenlerle insanlar turizm faaliyetlerine giderek daha fazla katılmaya başlamışlardır.¹³ İnsanların farklı nedenlerle ihtiyaç duyduğu ve gerçekleştirdiği seyahatler kamu yönetiminin de bu konuda bir takım düzenlemeler yapmasını gerektirmiştir.

¹⁰ Colin Michael Hall (a), **Tourism and Politics: Policy, Power and Place**, (New York: John Wiley & Sons, 1994), s.23.

¹¹ James Elliott (a), **Tourism: Politics and Public Sector Management**, (New York: Routledge, 2001), s.256.

¹² Aynı, s.257.

¹³ James Elliott (b), **Tourism : Politics and Public Sector Management**, (London: Routledge, 1997)., s.21-23.

Devletin tarihin her döneminde turizm faaliyetlerinin içinde yer alması temel olarak ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır.¹⁴ Turizmin sağladığı ekonomik faydaları üç temel başlık altında toplamak mümkündür:¹⁵

- Birincisi; otellerin, restoranların, perakendecilerin, diğer olanak ve hizmetlerin geliştirilmesi ile çok çeşitli istihdam olanakları yaratılması,
- İkincisi; turizm sektöründe çalışanların ihtiyaçlarına yönelik ek istihdam yaratılması,
- Üçüncüsü ve devlet açısından belki de en önemlisi; ziyaretçiler tarafından satın alınan mal ve hizmetler ile vergi gelirlerinin arttırılmasının mümkün olmasıdır. Bu sayede, vergi yükü vatandaşlardan turistlere doğru kaydırılabilmektedir.

Kamu yönetiminin turizm faaliyetlerine müdahalesinin ve bu sektör için bir politika belirleme ihtiyacının sosyal, çevresel ve kültürel nedenlerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür:¹⁶

- **Sosyal Nedenler**

- Sosyal açıdan devleti ilgilendiren birçok fonksiyona sahip olması,
- insan gücünün bir üretim faktörü olarak söz sahibi olmasını sağlaması,
- sermaye, doğal kaynaklar gibi diğer üretim faktörlerinin kullanılmasını sağlaması,
- insanların bakış açılarını geliştiren ve boş zamanlarını değerlendirmelerini sağlayan bir faaliyet olması,
- yaşam standartları farklı olan değişik ülkelerde ya da bir ülkenin değişik bölgelerinde yaşayan insanlar arasında tanışmaya ve anlaşmaya imkan sağlayan bir haberleşme aracı olması,
- turist kabul eden ülkenin ya da bölgenin sosyal yapısını, geleneklerini ve göreneklerini değiştiren bir etki göstermesi.

- **Çevresel Nedenler**

- Turist kabul eden ülkenin doğal çevresi üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler yaratması,

¹⁴ James Elliott (b), a.g.e., s.29.

¹⁵ Roy A. Cook, Laura J. Yale, Joseph J. Marqua, **Tourism: The Business of Travel**, (New Jersey: Prentice Hall, 1999), s.230.

¹⁶ Hasan Olalı, **Turizm Politikası ve Planlaması**, (İstanbul: İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü, 1990), s.24-25.

- alt ve üst yapının dağılımı nedeniyle alan daraltan faaliyetler olması,
- doğal çevrenin kalitesini, tarihi eserlerin ya da sit alanlarının estetiğini bozması.

- **Kültürel Nedenler**

- Ziyaret edilen ülke ya da bölge kültürü üzerinde etkili olması,
- ziyaretçilerin kültürel değerleri üzerinde etkili olması,
- kültürel varlıklara değer kazandırıcı ya da kaybettirici bir etkisinin olması,
- kişilerin tutum ve davranışlarına yansıyan bir takım değişiklikler meydana getirecek şekilde insanların düşünceleri üzerinde etkili olması.

Bu etkileri göz önünde bulundurularak turizm politikalarının oluşturulma ve planlama açısından ele alınmış düzeyleri değişmektedir. İlerleyen bölümlerde bu konular üzerinde durulacaktır.

1.1. Turizm Politikaları

Tarihin başlangıcından bu yana turizm ile ilgili kayıtlar tutulmuştur, ancak bunlar daha çok seyahatleri ve bu seyahatler sırasında edinilen deneyimleri konu aldığından turizm politikası için birer kaynak olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir. Turizm ile ilgili bazı politik unsurları dile getiren ilk kişi Marco Polo (1254-1324)'dur. Marco Polo'dan sonra modern turizm politikasının tanımlanması için yaklaşık 700 yıl beklemek gerekmiştir. Turizm politikası dünyanın farklı bölgelerinde farklı düzeylerde ele alınmış olsa da, bugünkü turizm politikasının ortaya çıktığı dönem 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa olarak belirlenebilir. Bu dönemde Avrupa, savaşın ortaya çıkardığı gerileme ve hasarları ortadan kaldırmaya çalışırken; turizm Avrupa'yı yeniden kurabilmek için temel bir araç ve ekonomik kalkınma açısından çok ihtiyaç duyulan döviz girdisinin hızlı bir şekilde sağlanması için potansiyel bir kaynak olarak görülmüştür. Avrupa 1940'lı yılların sonunda detaylı turizm politikaları oluşturmuş ve 1950'lerde turizm ürünü için iyi tanımlanmış uluslararası bir politikaya sahip olmuştur.¹⁷

Turizm politikası; gelişen ve değişen dünya, ekonomik koşullar ve turizm anlayışı ile birlikte farklı anlamlar ve boyutlar kazanmıştır. Ekonomi politikalarının gelişiminde olduğu gibi, toplum ihtiyaçları ile tüketicilerin ve devletin ihtiyaç duyduğu

¹⁷ David L. Edgell, Sr., a.g.e., s.8-9.

konular turizm politikası tanımı içinde yer almaya başlamıştır. Örneğin geçmişte “iç ve dış turizmin geliştirilmesi, ekonomik ve ekonomi dışı fonksiyonlarının tümünden faydalanabilmesi için kamu yönetiminin turizm alanında aldığı önlem ve yaptığı müdahalelerin tümü” olarak tanımlanan turizm politikası, daha çok turizm sektöründen elde edilecek gelirler ve ekonomik faydalar ile ilgilenmekteydi. Bugünün koşullarında ise “fırsat eşitliği” anlayışı ve sosyal bir yaklaşım ön plana çıkmış; dolayısıyla turizm politikası “bir ülkenin tüm insanlarına turizme katılarak maddi ve manevi dinlenme olanakları sağlamak, çevreyi koruyarak turizm ihtiyaçlarının karşılanması için gereken en uygun alt ve üst yapıyı kurmak amacıyla kamu yönetiminin turizm alanına dolaylı ya da dolaysız her türlü müdahalesi” olarak ele alınmaya başlanmıştır.¹⁸

Turizm politikalarındaki gelişmeler, ekonomi politikaları ile paralellik göstermektedir. Başlangıçta ekonomi politikaları üretimi ve gelirleri arttırmaya yönelik olarak hazırlanmış, turizm politikaları da talebin ve dolayısıyla döviz gelirlerinin artırılması üzerinde yoğunlaşmıştır. Daha sonraları, sosyal, kültürel ve doğal kaynakların korunmasını kapsayan “sürdürülebilir kalkınma”, devletin en önemli sorumluluklarından birisi haline gelmiş ve ekonomi politikaları ekonomik değişkenler ile birlikte insanların sosyal refahını da dikkate almaya başlamıştır. Bu yeni yaklaşımla birlikte turizm politikaları da “sürdürülebilir kalkınma” temeline uygun bir gelişme göstermiştir.

Turizm politikası için benimsenen yaklaşım ne olursa olsun, ülkelerin turizm alanında bir takım düzenlemeler yapmaları gerekmektedir. “Ülkelerin ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerin, turizm politikası oluşturmalarını gerektiren bir takım nedenler vardır. Kaynakların mümkün olduğunca etkin kullanılması gerektiği tezinin yanı sıra, uluslararası bir ihracat sektörü olarak turizm pek çok ülke ekonomisinde önemli katkılar yaratmıştır. Turizmin politik açıdan dikkate alınmasını gerektiren diğer özellikleri ise şunlardır:

- Turizm genellikle yabancı döviz kazançlarının önemli bir kaynağıdır.
- Bir ihracat sektörü olarak, turizm diğer üretim malları, hammaddeler ve temel malların ihracatında karşılaşılan ticaret ve kota sınırlamalarına tabi değildir.

¹⁸ Hasan Olalı, a.g.e., s.30.

- Yabancı ve yerli turistler ülkenin doğal altyapısını (iklim özellikleri, tarih, coğrafya, kültür gibi) kullanmaktadırlar. Bu çekicilikler ülkenin kendisine özgüdür ve turizm için özel olarak hazırlanmamıştır. Dolayısıyla, ekonomik anlamda turizmin doğal altyapıyı kullanmasının marjinal maliyeti düşüktür.
- Turizm daha çok emek-yoğun bir faaliyet alanıdır; bu nedenle gelişmekte olan ve bazı gelişmiş ülkeler açısından temel ve sürekli bir ihtiyaç olan istihdam yaratma potansiyeli yüksektir.
- Hizmet ve ürün taleplerinin bir birleşimi olarak turizm, diğer sektörlerin ürettiği mallara olan talebi artırıcı bir rol oynayabilmektedir. Ekonomik anlamda turizm faaliyetleri ve ekonomideki diğer sektörler arasında güçlü bir bağlantı vardır.”¹⁹

Yukarıda sıralanan ihtiyaçlar doğrultusunda turistik bir yönelimin başarıya ulaşabilmesi için turizm politikası bir takım fonksiyonları yerine getirmeye çalışır. Buna göre turizm politikasının fonksiyonları şunlardır:²⁰

- Turizm işletmelerinin faaliyet kurallarını belirlemek,
- Kabul edilebilir faaliyet ve davranışları ortaya koymak,
- Bir yönelimdeki tüm turizm yatırımcıları için ortak bir yön belirlemek ve onlara rehberlik etmek,
- Belirli bir yönelim için özel stratejiler ve hedefler etrafında fikir birliği oluşmasını sağlamak,
- Turizm sektörünün ekonomiye ve genel olarak topluma etkileri ve rolü üzerinde kamu ve özel sektör işbirlikleri için bir çatı oluşturmak,
- Turizmin ekonominin diğer sektörleri ile daha etkin bir bağlantı kurmasına yardımcı olmak.

Turizm politikasının kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilmesi için, turizm sektörünü etkileyen ya da sektörün etkilediği diğer makro politikalar ile uyumlu bir hale getirilmesi ve yerel, ulusal ve uluslararası politika hedefleri ile bütünleştirilmesi gerekmektedir.

¹⁹ Leonard J. Lickorish, Jonathan Bodlender, Alan Jefferson, Carson Jenkins, **Developing Tourism Destinations: Policies and Perspectives**, (Essex: Longman, 1991), s.62-63.

²⁰ Charles R. Goeldner, J.R. Brent Ritchie, Robert W. McIntosh, **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**, (8th ed.. New York: John Wiley & Sons, 2000), s.446.

Politikaların oluşturulması süreci, yerel yönetimin amaçları ile merkezi yönetimin amaçlarının farklı olması durumunda daha da karmaşık bir şekil almaktadır. Yerel yönetimler daha çok yerel halkın ihtiyaçları ile ilgilenmektedirler. Dolayısıyla turizmin ekonomik faydaları, diğer ekonomik sektörler ile yerel halkın ihtiyaçları doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bu nedenle, sosyal ve çevresel konular yerel düzeyde daha önemli hale gelebilmektedir. Buna karşın, merkezi yönetimin amaçları genellikle; ekonomik yapının çeşitlendirilmesi, milli gelirin ve kamu gelirlerinin artırılması ve yeni iş olanaklarının yaratılması olarak ifade edilen ekonomik maksimizasyondur. Bunlara ek olarak devlet politikası, bölgesel eşitsizlik, çevresel ilgi ve sosyal iyileştirme gibi konuları da kapsamaya başlamıştır.²¹

Turizm politikasının merkezi yönetimden yerel yönetimlere kadar yayılması ve kabul görmesi, uygulamada beklenen işlevlerin yerine getirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, turizm politikasının oluşturulması sürecinde amaç ve araçların birbirleri ile uyumu da önemli rol oynamaktadır. Ülkenin ekonomik, sosyo-kültürel ve fiziksel yapısına uygun olmayan, kalkınma vizyonu açısından gerçekçi temellere dayanmayan politika hedeflerinin ya da bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için yeterli olmayan araçların seçilmesi durumunda, politikaların beklenen işlevleri yerine getirmeleri mümkün olmayacaktır.

1.1.1. Turizm Politikasının Amaçları

Turizm politikasının en önemli amacı; turizmin ekonomik, politik, kültürel, zihinsel faydalarının insanlarla, yönelimlerle ve ülkelerle genel hayat kalitesinin gelişmesi, barış ve refah için bir temel sağlanması amacıyla bütünleştirilmesidir. Kısaca turizm sadece ekonomik amaçlar için değil, politik amaçlar için de kullanılabilecek bir araçtır. Bununla birlikte turizm politikası tanımlarının, turizm politikalarının gerçekte nasıl oluşturulduğu değil, nasıl oluşturulması gerektiği ile ilgili bir tanım olduğu da dikkate alınmalıdır.²²

Turizm sektörüne devlet müdahalesinin amaçları şu şekilde sıralanabilir:²³

- Turizmin sağladığı ekonomik yararları en yüksek düzeye çıkarmak,

²¹ Allan M. Williams and Gareth Shaw, *a.g.e.*, s.263.

²² Colin Michael Hall (a), *a.g.e.*, s.2-3.

²³ Hasan Olalı, S. Selçuk Nazilli, E. Nilgün Kırıcıoğlu, *Dış Tanıtım ve Turizm*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 253, Ekonomi Dizisi: 18, 1983), s. 320-321.

- Turizm alanında psikolojik ve sosyal engelleri, çelişik fikir ve davranışları engellemek,
- Turizm alanında sağlam ve güvenilir meslek kuruluşlarının oluşmasını özendirmek, desteklemek, böylece turizm sektörünün değişik alanlardaki faaliyetlerinin tatmin edici şekilde sürdürülmesini ve oto kontrolü sağlamak,
- Turizmin uluslararası piyasaya girmesine yardımcı olmak,
- Turizm sektörünün aşırı duyarlılığından, zaman ve mekan bakımından yoğun karakterinden doğan milli kayıpları, sorunları kısmen önlemek,
- Turizmin yarattığı dışsal ekonomilerin olumlu yönlerini geliştirmek, genel ekonomi politikası içinde sektörün düzenli ve dengeli gelişmesini sağlamak,
- Turizmin sağlık, dinlendirici, kültürel fonksiyonlarından mümkün olduğu kadar daha çok bireyi yararlandırmak,
- Turizme sanayileşme yoluyla kalkınmanın bir alternatifi olarak bakılmasını önlemek, spekülatif eylemleri durdurmak, turistik sermayeyi sistematik bir şekilde korumak ve işletmek.

Turizmde devlet müdahalelerinin yapısı **aktif** ya da **pasif** müdahaleler olarak iki grupta tanımlanabilir. **Aktif müdahale**, devlet tarafından turizm sektörünü desteklemek için kasıtlı olarak yapılan faaliyetlerdir. Pasif müdahale ise, devletin turizm üzerinde de etkileri olabilecek, ancak doğrudan turizm sektörünü desteklemek ya da turistik gelişmeyi etkilemek için yapılmayan faaliyetleri kapsamaktadır. **Pasif müdahale**, zorunlu ve destekleyici faaliyetler olarak sınıflandırılabilir. Zorunlu pasif faaliyetler genellikle yasama ile ilgilidir. Örneğin, devlet yabancıların ülkede istihdam edilmesine ya da yatırım teşviklerine ilişkin bir yasa hazırlarsa ya da havayolu hizmetleri ile ilgili çift taraflı bir anlaşma imzalarsa, turizme dolaylı olarak etki etmiş olacaktır. Bu örneklerde devlet turizmi geliştirmek için olmasa da, ülkenin bütünü ve beraberinde turizm sektörünü de etkileyecek düzenlemeler yaparak zorunlu otoritesini kullanmaktadır. Destekleyici pasif faaliyetler ise devletin, özellikle turizm sektörünü destekleyeceğini düşünerek değil, ancak sektörü dolaylı yollardan etkileyecek faaliyetlerde bulunması ile ortaya çıkar. Örneğin devlet, çeşitli alanlarda meslek edindirme kursları verdiğinde, bu kurslar doğrudan turizm sektörünün ihtiyaçlarına yönelik olmasa da sektöre olumlu katkılar sağlayabilir. Aktif müdahale, sadece devletin turizm sektörünün özel ihtiyaçlarını fark etmesi ile değil, belirlenen hedeflere ulaşmak

için devletin faaliyet anlamında katılımına duyulan gereksinimden de kaynaklanmaktadır. Aktif ve pasif müdahaleler arasındaki fark da bu özel ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır.²⁴

Devletin aktif ya da pasif müdahaleler ile gerçekleştirmeye çalıştığı ve ekonomi politikasını da yakından ilgilendiren turizm politikası hedefleri şu şekilde özetlenebilir:²⁵

- Ülkenin ekonomik büyümesine ve kalkınmasına katkıda bulunmak,
- Fiyat istikrarının gerçekleşmesine yardımcı olmak,
- Ülkede tam istihdamın gerçekleşmesine yardımcı olmak,
- Dış ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmak,
- Gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalmasına katkıda bulunmak,
- Bölgeler arasındaki gelişme ayrıcalıklarının gidermeye ve dengeli kalkınma hedefine katkıda bulunmak,
- Doğal ve tarihsel kaynakları korumak.

Ülkenin ekonomik büyümesi, gayri safi milli hasılda sağlanan artışı göstermektedir. Kalkınma ise, sağlanan bu artışın üretim faktörleri arasında dengeli bir şekilde dağıtılmasını ifade etmektedir. Turizm politikası, üretim faktörlerini, potansiyel kaynakları ve üretici güçleri harekete geçirerek gayri safi milli hasılanın artışına katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Sosyal bir olgu olan kalkınma konusunda turizm politikasının amacı, belirli bölgelere gelir transferini sağlayarak üretim faktörlerinin dengeli dağılımını gerçekleştirmektir. Türkiye’de turizm sektöründen elde edilen gelirlerin GSMH içindeki payı 2002 yılında %4,7, ihracat gelirleri içindeki payı %24’tür (Tablo 1). Döviz girdilerinin ekonomik kalkınma ve büyüme için büyük önem arz ettiği ülkelerde bu oranların, özellikle de turizmin GSMH içindeki payının arttırılması gerekmektedir.

²⁴ Leonard J. Lickorish ve diğerleri, a.g.e., s. 64-65.

²⁵ Hasan Olalı, a.g.e., s.39-46.

Tablo 1. Türkiye’de Turizm Gelirlerinin GSMH ve İhracat İçindeki Payı

YILLAR	Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı	Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı
1996	3,0	24,1
1997	3,6	26,6
1998	3,5	26,7
1999	2,8	19,5
2000	3,8	27,3
2001	5,5	25,9
2002	4,7	24,6

Kaynak: <http://www.turizm gazetesi.com/sayisal/index.html>

Turizm sektörü “sermaye-yoğun” olduğu kadar, otomasyona olanak vermeyen “emek-yoğun” bir nitelik de taşımaktadır. Bu niteliği ile birlikte turizmin bir başka özelliği çok sayıda sektörle yakın ilişki içinde olmasıdır. “Turizm sektörünün 48 alt sektör ile yakın ilişki içinde olduğu ve onların gelişmelerine doğrudan katkıda bulunduğu saptanmıştır”.²⁶ Bu iki özelliğin bir araya gelmesi ile turizm hem kendi alanında hem de bağlantılı olarak diğer sektörlerde ek bir istihdam hacmi yaratmaktadır. Turizmin ilişkili olduğu bu sektörler Tablo 2’de sıralanmaktadır.

²⁶ http://www.turizm gazetesi.com/ic_f.asp?HaberID=17553

Tablo 2. Turizmin Talep Yarattığı Sektörler ve Etki Oranları

Konaklama Tesislerine Mal ve Hizmet Veren Sektörler	Konaklama Kesiminin Payı
Et ve mezbaha ürünleri	33,3
Alkollü içeceklerin üretimi	32,6
Alkolsüz içecek imalatı, maden ve memba suları	28,9
Fırın ürünleri	22,8
Süt ürünleri	22,3
Balıkçılık	20,5
İşlenmiş Sebze ve meyveler	17,1
Şeker	8,7
Bitkisel ve hayvansal sıvı ve katı yağlar	7,9
Kakao, çikolata, şekerleme makarna vb ürünler	7,6
Sebze bahçe ve kültür bitkileri ile fidanlık ürünlerinin yetiştirilmesi	6,8
İçecek ve baharat bitkileri	6,4
Öğütülmüş tahıl ve nişasta ürünleri	6,2
Perakende ticaret, kişisel ve ev eşyalarının tamiri	5
Temizlik, kozmetik ve kimyasal ürünleri	4,6
Metal eşyaların imalatı, metal işler ile ilgili hizmetler	2,6
Su arıtma ve dağıtımı	2,6
Ormancılık, tomrukçuluk ve ilgili hizmet faaliyetleri	2,2
Gayri Menkul faaliyetleri	2
Hayvancılık	1,7
Gaz üretimi ve dağıtımı	1,7
Toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu (motorlu taşıtlar hariç)	1,7
Diğer iş faaliyetleri	1,6
Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı	1,4
Posta ve telekomünikasyon	1,3
Karayolu taşımacılığı	0,9
Maden kömürü ve linyit çıkarımı	0,8
Plastik ürünleri imalatı	0,7
Basım ve hizmet faaliyetleri, plak ve kaset vb çoğaltılması	0,6
Denizyolu taşımacılığı	0,6
Diğer tekstil ürünleri imalatı	0,5
Kâğıt ve kâğıt ürünleri imalatı	0,5
Otel motel pansiyon ve diğer konaklama yerleri	0,5
Demiryolu taşımacılığı	0,5
Sigortacılık	0,5
Tütün ürünleri imalatı	0,4
Özel amaçlı makinelerin imalatı	0,4
Yayım	0,3
Kok Fırını ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı	0,3
Cam ve cam ürünleri	0,3
Motorlu taşıtların satışı, bakım ve onarımı, yakıtının perakende satışı	0,2
Mali aracı kuruluşlar ve bunlara aracı faaliyetler	0,2
Seramik ürünleri imalatı	0,1
Motorlu kara taşıtı, römork, yarı römork imalatı	0,1
Havayolu taşımacılığı	0,1
Operatörsüz makine ve teçhizat ile kişisel eşya ve eşya kiralınması	0,1

Kaynak: http://www.turizmgazetesi.com/ic_f.asp?HaberID=17553

Fiyat istikrarının sağlanması, enflasyonun kontrol altına alınması ile ilgili bir konudur. “Turizm belirli dönemlerde, belirli bölgelerde maliyet artışına, talep yükselişlerine, ek ithalata, dövizle bağlı talep sıçramalarına neden olarak enflasyonist baskı yaratan bir harekettir”.²⁷ Bununla birlikte turizm, sağladığı döviz girdisi ile ekonomik dengeleri olumlu yönde etkileyen; üretimi, istihdamı, döviz kurlarını düzenleyerek ülke parasının değerini arttıran bir özellik de taşımaktadır. Bu olumlu özellikleri aracılığıyla enflasyonun önlenmesine katkıda bulunabilecek ekonomik bir faaliyet olması, turizm politikasının hedeflerini de bu doğrultuda kullanılması konusunda etkilemektedir.

“Ödemeler dengesi, ülkenin dünya ile yaptığı finansal işlemleri, nakit akışlarını ve çıkışlarını gösteren bir hesaptır. İthalat harcamaları ve ihracat gelirleri arasındaki denge, ödemeler dengesi hesabının kalanını verir”.²⁸ Döviz girdisi sağlayan ekonomik bir faaliyet olarak turizm, politikaların geliştirilmesinde ödemeler dengesine katkısı ile ön plana çıkmaktadır. Turizm politikaları, yurtdışından gelen turistlerden elde edilecek dövizin, yurtdışına çıkacak vatandaşlar tarafından harcanacak dövizden daha fazla olabilmesi için hazırlanmaktadır. Turizm politikalarının temel amaçlarından birisi, turizm faaliyetlerinden sağlanabilecek net döviz girdisinin en üst düzeye çıkarılması ve bu sayede dış ödemeler dengesindeki açıkların kapatılmasıdır. Türkiye’de turizmin dış ticaret açıklarını kapatma oranı 1996 yılına oranla yaklaşık olarak iki katına çıkmış ve 2002 yılı itibarıyla % 62,8 olmuştur. Bu da net döviz girdisinin arttırıldığını ve dış ödemeler dengesindeki açıkların kapatılması açısından turizmin faydalarının arttırıldığını göstermektedir.

²⁷ Hasan Olalı, a.g.e., s.40.

²⁸ John Tribe, *The Economics of Leisure and Tourism: Environments, Markets and Impacts*, (Oxford: Butterworth Heinemann, 1995), s.214.

Tablo 3. Türkiye’de Turizmin Dış Ticaret Açıklarını Kapatmadaki Rolü

YILLAR	Dış Ticaret Açığı \$ (DTA)	Turizm Geliri (milyon \$)	Turizm Gelirinin DTA Kapatma Payı (%)
1996	20.402	5.650	27,7
1997	22.298	6.208	27,8
1998	18.947	7.177	37,9
1999	14.100	5.203	36,9
2000	27.178	7.636	28,1
2001	10.500	8.090	77,0
2002	13.500	8.481	62,8

Kaynak: <http://www.turizm gazetesi.com/sayisal/index.html>

Ekonominin dengeye ulaşmasını sağlayan ve dış ülkelere bağımlılığı azaltan üretim çeşitliliği, genel ekonomi politikaları açısından son derece önemlidir. “Ekonomi az çeşitle mal üretme gücüne sahip olduğunda, dış piyasalardaki konjonktür değişmelerinden daha çok etkilenir; dış ticaret dengesini sağlayabilecek ölçüde mal ihracat olanakları azalır; ödemeler dengesizliği ve döviz darboğazı kronikleşebilir”.²⁹ Turizm diğer sektörler için itici bir güç olarak kullanıldığında, üretim çeşitliliğini arttırmak da mümkün olabilir.

Turizm daha önce de belirtildiği gibi, önemli ölçüde istihdam yaratan ve nitelikli işgücünün artışı destekleyen bir sektördür. Turizm sektörü, dünyada en çok iş imkanı yaratan sektörlerden birisidir. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC)’ne göre, dünya genelinde turizm sektöründe doğrudan ve dolaylı olarak istihdam edilen kişi sayısının 2004 yılı itibarıyla 214 milyon kişi olması beklenmektedir. Bu rakam dünyadaki toplam istihdamın %8,1’ini oluşturmaktadır.³⁰ İstihdam olanaklarının artmasıyla birlikte, ekonomide işgücüne olan talep artar ve bu talep artışı ücret artışını da beraberinde getirir. “Ücretlerin artması işgücü sahiplerinin gayri safi milli hasıladan daha büyük pay almalarını sağlar. Böylece ulusal gelirin dağılımındaki dengesizlikler kısmen giderilir”.³¹

Bölgeler arasındaki gelişme farklılıkları, genellikle ekonomik açıdan yeterince gelişmemiş ülkeler için söz konusudur. Az gelişmiş ülkeler, sınırlı kaynakları içinde

²⁹ Hasan Olalı, a.g.e., s. 44.

³⁰ <http://www.wttc.org/2004tsa/frameset2a.htm>

³¹ Hasan Olalı, a.g.e., s. 44.

doğal, tarihi ya da kültürel kaynaklarını bir ihracat aracı olarak kullanır ve ekonomilerinde itici bir güç oluşturmaya çalışırlar. Bir ülkenin bölgeleri arasında gelişmişlik açısından var olan farklılığın giderilmesinde de turizm önemli bir araç olarak kullanılabilir. Turizm politikası, ekonomik açıdan az gelişmiş bölgelerin doğal, tarihi ve kültürel varlıklarını kullanarak, dengesizliğin azaltılmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Turizmin ulusal ya da bölgesel açıdan sağladığı ekonomik faydalara karşılık; doğal, tarihi ve sosyal kaynaklara zarar vermesi de söz konusu olabilmektedir. Turizm için taşıma kapasitesi; “bir bölgeyi, fiziksel çevrede uygun olmayan bir değişim olmaksızın ve ziyaretçilerin edindikleri deneyimlerin kalitesinde kabul edilemez bir azalmaya neden olmadan kullanabilecek maksimum insan sayısı” olarak tanımlanabilir.³² Taşıma kapasitesinin tanımına giren bu kaynakların zarar görmesi, kısa vadede turistik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyebileceği gibi; uzun vadede ekonomik kalkınmaya da zarar verecektir. Bu nedenle turizm politikaları çevrenin korunması, bölgelerin taşıma kapasitelerine uygun planlı bir gelişmenin sağlanması için hazırlanmaktadır.

Yukarıda sıralanan ve ekonomi politikaları ile paralellik gösteren hedefler dışında, turizm sektörüne özgü bir takım hedefler de turizm politikaları kapsamında ele alınmaktadır. Ekonomik gelişmeyle yakından ilişkili olsa da, bu hedefler turizm sektörünün kendi yapısı ile ilgilidir. “Özel olarak turizm sektörünün yapısına yönelik turizm politikası hedefleri şunlardır.”³³

- Uluslararası turistik amaçlı insan hareketlerine etki etmek,
- Turizmin sosyal fonksiyonlarından vatandaşların yararlanmasını sağlamak,
- Turizmin sağlık ve politik fonksiyonlarında daha çok insanın yararlanmasını sağlamak,
- Turizm alanındaki psikolojik ve sosyal engelleri, çeşitli fikir ve davranışları engellemek,
- Turizm alanında sağlam ve güvenilir meslek kuruluşlarını özendirmek, desteklemek ve böylece turizm sektörünün değişik alanlardaki faaliyetlerinin tatmin edici bir şekilde sürdürülmesini ve oto-kontrolü sağlamak”.

³² A. M. O'Reilly, “Tourism Carrying Capacity”, *Managing Tourism*, ed. by S. Meldik, (Oxford: Butterworth-Heinemann, 1991), s.301-302.

³³ Hasan Olalı, a.g.e., s. 41-46.

Turizmin ekonomik açıdan en önemli faydası sayılan döviz girdisi, aktif dış turizm hareketleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bunun yanı sıra, vatandaşların yurtdışına çıkmaları sebebiyle ortaya çıkan pasif dış turizmin döviz çıkışına neden olması da, bu konuda turizm politikalarının önlem almasını gerektirmektedir. Devletler uluslararası turizm hareketlerine tanıtım faaliyetleri, çeşitli kısıtlamalar ya da düzenlemeler ile etki ederek, turizm sektörünün ekonomik faydasını en üst düzeye çıkarmaya çalışmaktadırlar.

“Sosyal devlet” anlayışı içinde, seyahat ve dinlenme ya da tatil hakkı her birey için geçerli ve doğal bir hak olarak kabul edilmektedir. Turizmin sağlayacağı sosyal faydalardan mümkün olduğunca çok vatandaşın yararlanmasını sağlamak da sosyal devletin turizm politikası hedeflerinden birisidir.

Turizmin sağlık fonksiyonu, turizmin ekonomik ve sosyal fonksiyonları açısından; toplum bireylerine dinlenmenin, tatil yapmanın, seyahat etmenin maddi ve manevi yararlarından faydalanmalarını sağlama işlevidir. Politik fonksiyonu ise, farklı ülke insanların ve kültürlerinin birbirine yaklaşması, önyargıların kaldırılması ve uluslararası bir hoşgörü ve olumlu imaj yaratılması amacına yöneliktir. Bu iki fonksiyonun sağlayacağı faydalardan tüm vatandaşların ve genel olarak ülkenin yararlanması da turizm politikasının amaçlarından birisidir.

Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ve çalışanların bir çatı altında toplanabileceği meslek kuruluşları ve örgütler, hizmet kalitesinin artmasına olanak sağlamaktadır. Devletin bir takım yasal düzenlemelerle kontrol altına almaya çalıştığı faaliyetlerin, sektörün içinden gelen ve uzman kişiler ya da kuruluşlar tarafından denetlenmesi, bir oto-kontrol mekanizmasının kurulması, sektörde olumlu gelişmeler sağlamaktadır.

Turizm politikasının yukarıda sıralanan amaçları yerine getirebilmesi için, ekonomi politikalarında olduğu gibi, ekonomik sistem içinde yer alan araçların doğru bir şekilde kullanılması gerekmektedir.

1.1.2. Turizm Politikasının Araçları

Ülkenin ekonomik ve sosyal sisteminden bağımsız olarak, devletin turizmi desteklemesi için pek çok yol bulunmaktadır. Bunlar:³⁴

- Araştırmalar yapılması ve politikaların oluşturulmasında zorunlu bir ihtiyaç olan istatistiklerin derlenmesi ile birlikte turizm ile ilgili çalışmalar yapmak,
- Turizm piyasası ile ilgili araştırmalar yaparak ya da bunları destekleyerek ülkenin potansiyeli ve devletin üstleneceği sorumlulukları ortaya çıkarmak,
- Ülkedeki tesisler ve çekicilikler ile ilgili bilgi toplamak,
- Araştırmalara bağlı olarak turizmin geliştirilmesi ile ilgili arazi kullanımı, fiziksel planlama, turizm bölgelerinin ve turizm türlerinin belirlenmesi gibi konularda genel bir strateji belirlemek,
- Genel planlama yaklaşımı kapsamında beklenen talebe göre konaklama ve altyapı tesisleri konusundaki olası ihtiyaçları belirlemek,
- Ülke turizminin tanıtımı ve pazarlanması ile ilgili çalışmaları yürütmek,
- Mesleki eğitim programları sunmak ya da bu tür programları desteklemek,
- Kamu, sektör ya da turistler tarafından turizm sektörünün önemli görülen çeşitli bileşenlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi,
- Turizmde büyümenin ihtiyaç duyacağı temel altyapı hizmetlerinin sunulması.

Politika amaçlarına ulaşabilmek için devletler, uygulama sürecinde her türlü politika aracına ihtiyaç duyarlar ve bu araçları kullanmak durumundadırlar. "Politika araçları çok çeşitlidir ve politikaların amaçlarına ve ilkelerine göre farklılık göstermektedirler. Bu nedenle turizm politikası için kullanılabilecek araçların tam bir listesini yapmak mümkün değildir. Genel olarak turizm politikasının temel araçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Turizm planı,
- Örgütler ve koordinasyon,
- Yasal araçlar, otorite ve denetim,
- Finansal araçlar".³⁵

³⁴ United Nations, United Nations Conference on Trade and Development, Geneva. **Elements of Tourism Policy in Developing Countries; Report by the Secretariat of UNCTAD**, (New York: 1973), s.26.

³⁵ Cem Tarhan, a.g.e., s.70-72; Hasan Olalı, a.g.e., s.34-38.

Yukarıda sıralanan araçlar dışında; faaliyet ya da yatırım izinleri, inşaat ya da ithalat lisansları, kısıtlamalar ya da para cezaları, gümrük vizeleri ya da tüketim vergileri gibi daha birçok araç turizm politikalarının uygulanması için kullanılabilir. ³⁶

1.1.2.1. Turizm Planı

Turizm planı, “belirli bir dönemde turizm sektöründe ulaşılabilecek hedefleri, bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçları, yapılacak işleri, parasal ve fiziksel olanakları, işlerin kimler tarafından ne zaman, ne kadar sürede gerçekleştirileceğini gösterir”. ³⁷ Turizm planı politikaların uygulanma sürecinde en önemli araçlardan birisidir.

Planlama yönetimin tüm işlevlerinin temeli olarak kabul edildiğinden, turizmde de yönetim yapısından söz edebilmek için planlama çalışmalarının yapılması zorunludur. Örgütler, hazırlanan planlar doğrultusunda görev yapabilirler. Vizyonu, misyonu, amacı ve politikası olmayan bir örgüt tasarlamak, böyle bir örgütten yönetim ve liderlik beklemek mümkün değildir. Ölçülebilir somut hedefler, bu hedeflere ulaşmak için stratejiler, taktikler ve projeler üretilmesi, ortak vizyon ve misyonlar ile amaçlar ve politikaların varlığına bağlıdır. ³⁸

Turizm planı sayesinde geçmiş dönemlere ilişkin sonuçlar istatistiksel olarak incelenir ve başarı ya da başarısızlığın nedenleri ortaya konur. Bu istatistiklerden yola çıkılarak gelecekle ilgili öngörüler yapılır ve ulaşılması istenen hedefler, bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak araçlar ve önlemler önceden belirlenmiş olur. Ayrıca, planlama sayesinde işbölümü ve koordinasyon ile ilgili sorunlar çözülerek, politikaların disiplinli bir şekilde yürütülmesi sağlanmış olur. ³⁹

Turizm politikalarının uygulanması için kullanılacak araçların seçimi planlama ile açık bir şekilde ortaya konur. Örgütsel, yasal ve finansal açıdan ihtiyaç duyulacak önlemler ve turizm sektörünün istenilen hedeflere ulaşması için gerekli faaliyetler planlama sürecinde belirlenir. Planlama ayrıca diğer politika araçlarının kullanımı konusunda da yol haritalarının belirlenmesine yardım etmektedir.

³⁶ Cem Tarhan, a.g.e., s. 72.

³⁷ Hasan Olalı, a.g.e., s.34.

³⁸ Orhan İçöz, Turgut Var, İbrahim İlhan, **Turizm Planlaması**, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), s. 69.

³⁹ Hasan Olalı, a.g.e., s.34.

Turizm planının önemi ve kullanım alanları ile konusunda daha detaylı bilgi daha sonraki bölümlerde verilecektir, ancak bu noktada turizm planlamasının politikaların uygulanması için en önemli araç olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır.

1.1.2.2. Örgütler ve Koordinasyon

Turizm politikasının uygulanması aşamasında; kamu ya da özel sektör kuruluşları ve sektör bağlantılı dernekler ya da birlikler birer politika aracı olarak görülmektedirler.⁴⁰ Turizm örgütü, turizmle ilgili çalışmalarını koordine ederek örgütleyen, turizmle ilgili her türlü kamu, yarı kamu ve özel kuruluşun turizm amaçlarına hizmet eden faaliyetlerini bir araya getiren ve en önemlisi de turizm politikasını yürüten en yetkin kuruluş anlamına gelmektedir.⁴¹

Turizm yönetimi için örgütlerin ve görevlerinin tanımlanması çok önemlidir. Bu organizasyonlar ulusal politik sisteme ve politika özelliklerine göre farklılık göstermektedirler. Bazı ülkelerde sadece turizme ilişkin pek çok sorumluluğu olan bakanlıklar ya da müdürlükler bulunmaktadır. Turizm yönetimi, sadece bakanlıklar turizmden sorumlu olduğunda daha da güçlenmektedir. Pek çok ülkede ulusal turizm örgütü özellikle pazarlama konusunda aktif yönetici konumundadır. Sistem içinde yer alan finans ya da ulaştırma gibi önemli bakanlıklar da turizm yönetimine yardım edebilmekte ya da olumsuz etkiler yaratabilmektedirler.⁴²

Turizm politikalarının uygulanması konusunda önemli kuruluşlardan birisi olan ulusal turizm örgütünün rolü şu fonksiyonları kapsamaktadır:⁴³

- Araştırma,
- Ülke içinde enformasyon ve tanıtım,
- Konaklama işletmeleri ve restoranların standartlarının düzenlenmesi,
- Özel seyahat acentalarının faaliyetlerinin denetlenmesi,
- Uluslararası tanıtım,
- Seçilen turistik bölgelerin geliştirilmesi,
- Genel turizm ve tanıtım politikalarının belirlenmesi.

⁴⁰ Cem Tarhan, **a.g.e.**, s.71.

⁴¹ Hasan Olalı, **a.g.e.**, s.35.

⁴² James Elliott (a), **a.g.e.**, s.257.

⁴³ Leonard J. Lickorish ve diğerleri, **a.g.e.**, s.145.

Turizm örgütü, yukarıda sıralanan görevleri yerine getirirken; devletin en yetkili kuruluşları olan bakanlıklar ile birlikte sektöre ait birlikleri ve işletmeleri de politikaların uygulanmasında, anlaşılmasında ve kabul görmesinde kullanmak durumundadır. Turizm sektörünün çok yönlü yapısı, alt sektörlerle ilgili olarak derinlemesine bilgilerin elde edilmesini ve dolayısıyla karar vermeyi zorlaştırdığından, bu alt sektörlerle ilişkin örgütlerin de politika çalışmalarında yer alması zorunludur. “Turizm politikasında başarıya erişilmesi, turizmle uzak veya yakın ilgisi bulunan bütün kişiler ve kuruluşlar arasında uyumlu bir çalışmayı gerektirir. Uyumlu çalışmanın temel koşulu ise koordinasyondur”.⁴⁴

1.1.2.3. Yasal Araçlar, Otorite ve Denetim

“Demokratik ülkelerde devlet yapısı yasal kurallar çerçevesinde oluşturulur ve faaliyetler de bu kurallara göre değerlendirilir. Bu nedenle devletin yapacağı uygulamalar bir takım yasalar, yönetmelikler ya da tüzükler temel alınarak hazırlanmaktadır”.⁴⁵

Otorite, yasaların ve turizme ilişkin mevzuatın uygulanabilmesi için kamu yöneticilerinin elindeki gücü ifade etmektedir. Turizm politikalarında hedeflere ulaşmak için ihtiyaç duyulan yasal düzenlemeler otorite ile birleştiğinde, etkin bir denetim mekanizması ortaya çıkmaktadır. Faaliyetlerin istenilen yönde yürütülüp yürütülmediğinin belirlenebilmesi için; öncelikler kuralların açıkça ortaya konması, daha sonra da bu kurallara uyulup uyulmadığının denetlenmesi gerekmektedir. Yasal araçlar, kamu otoritelerine bu denetim olanağını sağlayan önemli birer turizm politikası aracıdır.⁴⁶

1.1.2.4. Finansal Araçlar

Yeterli finansal kaynak olmadan hiçbir faaliyetin yürütülmesi ve başarıya ulaşması mümkün değildir. Finansal araçlar, turizm politikası ile belirlenen kamu harcamalarının karşılanması için son derece gerekli kaynaklardır.

⁴⁴ Hasan Olalı, a.g.e., s. 37.

⁴⁵ Cem Tarhan, a.g.e., s.72.

⁴⁶ Aynı, s.72.

Teşvikler, yatırımlar, tanıtım faaliyetleri, örgütlerin yapılandırılması gibi çalışmalar için kamu ve özel sektör kuruluşları ile uluslararası kuruluşlar ve sermaye kuruluşlarından yeterli düzeyde finansmanın sağlanması gerekmektedir.⁴⁷

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde turizmde yatırımların teşvik edilmesinin önemli bir nedeni, bu yatırımların kalkınmaya olumlu etki edeceği beklentisi olsa da, turizm ve kalkınma literatüründe bu iki olgu arasındaki ilişkiler çok fazla dikkate alınmamıştır. Turizm ile ilgili ekonomi literatürünün büyük bölümü fayda-maliyet analizleri, ekonomik çarpan etkisi ve girdi-çıkıtı analizleri gibi teknik konulara değinmiştir.⁴⁸

Turizm politikasının amaçları doğrultusunda kullanılacak araçların da belirlenmesi ile birlikte politikaların oluşturulma sürecinde izlenecek aşamalar da önem arz etmektedir.

1.2. Turizm Politikalarının Oluşturulma Süreci

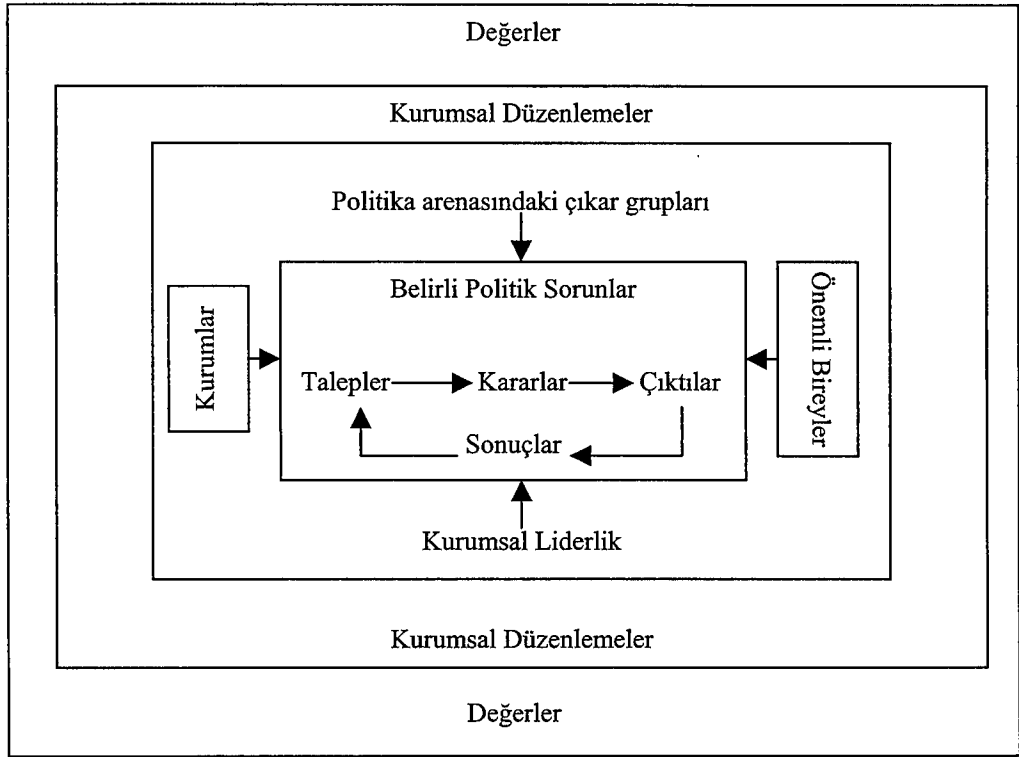
Pek çok ülkede, devlet turizmin önemini kabul etmiştir ancak bu ülkelerin çok az bir kısmı geliştirilmek istenen turizm türü, belirlenen amaçların ne kadar gerçekçi olduğu, bu amaçlara ulaşmak için neler yapılması gerektiği konularına gereken önemi vermektedir. Bu tür sorular politika oluşturma sürecinin merkezinde yer almaktadır.⁴⁹

Politika oluşturma sürecinde, her bir politika konusunun seçiminde birbirleri ile etkileşim içinde olan ve birbirleri ile yarışan çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar ve aralarındaki etkileşim Şekil 1’de görülmektedir.

⁴⁷ Cem Tarhan, a.g.e., s.72.

⁴⁸ Geoffrey Wall, “Sustainable Tourism – Unsustainable Development”, **Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability**, ed. by Salah Wahab and John J. Pigram, (New York: Routledge, 1997), s.41.

⁴⁹ Leonard J. Lickorish ve diğerleri, a.g.e., s.64.

Şekil 1. Turizm Politikası Oluşturma Sürecinin Unsurları

Kaynak: Colin Michael Hall (a), *Tourism and Politics: Policy, Power and Place*, (John Wiley & Sons, New York, 1994), s.50.

Turizm politikalarının oluşturulması çok sayıda faktöre bağlı olduğu için, karmaşık bir süreçtir. Turizm sektörünün yapısı, kapsamı ve özellikleri itibarıyla geliştirilmesi için hazırlanacak politikaların; sektörü ilgilendiren tüm diğer sektörler ve bileşenler ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Turizm politikasının oluşturulma süreci temel olarak 4 aşamada incelenebilir (Tablo 4):⁵⁰

- Tanımlama,
- Analiz,
- Önerilerin incelenmesi ve
- Uygulama aşamaları.

⁵⁰ Charles R. Goeldner ve diğerleri, a.g.e., s.468.

Tablo 4. Turizm Politikası, Strateji Belirleme ve Uygulama Süreci

<u>TANIMLAMA AŞAMASI</u>	<u>ANALİZ AŞAMASI</u>	<u>ÖNERİLERİN İNCELENMESİ AŞAMASI</u>	<u>UYGULAMA AŞAMASI</u>
• Turizm yönelim sisteminin tanımlanması • Turizm felsefesinin açıklanması • Yönelim vizyonunun belirlenmesi (crafting) • Yönelimin belirlenmesi • Hedefler ve kısıtlamalar	• İçsel analiz - Varolan politika ve programların incelenmesi - Kaynak denetimi - Stratejik etki analizi • Dışsal analiz - Şimdiki ve gelecekteki talebin makro düzeyde analizi - Şimdiki ve gelecekteki talebin ve davranışların mikro düzeyde analizi - Rekabetçi ve destekleyici turistik gelişme ve promosyon politikalarının incelenmesi	• Stratejik kararların belirlenmesi • Arz ve talebin geliştirilmesi için verilen kararların incelenmesi • Politika / program önerileri	• Yönelim geliştirme, promosyon ve yönetim stratejilerinin uygulanması • Öneri ve uygulama sorumluluklarının dağıtılması • Rekabet teşviklerinin ve yönetim programlarının desteklenmesi için fon kaynaklarının belirlenmesi • Önerilerin uygulanması için zamanlamanın belirlenmesi

Kaynak: Goeldner Charles R., J.R. Brent Ritchie, Robert W. McIntosh, **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**, (8th ed., New York: John Wiley & Sons, 2000), s.470.

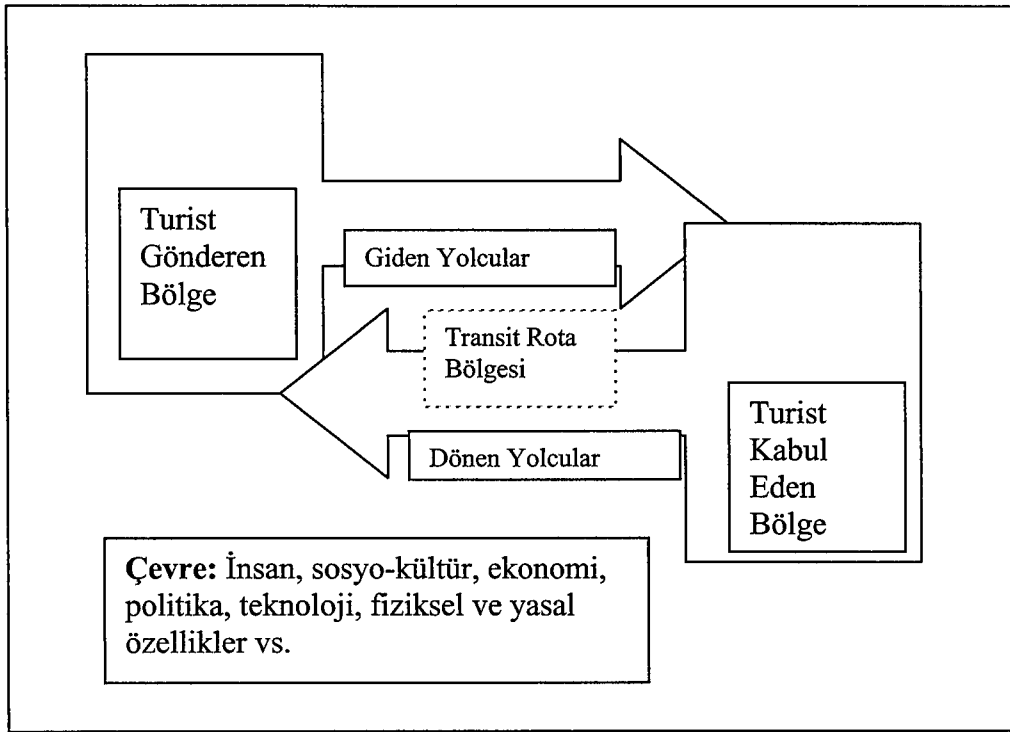
Turizm politikalarının oluşturulma sürecinde ilk aşama olan tanımlama aşaması, turizm sisteminin kapsamını ve içinde bulunduğu durumu tanımlayan özelliklerin ortaya konulmasına yöneliktir. Turizm sisteminin, yönelim felsefesinin, vizyonunun, hedef ve sınırlılıklarının belirlenmesi bu aşamada gerçekleştirilmektedir.

Yönelimdeki turizm sisteminin tanımlanması, politikanın oluşturulmasında kritik bir aşamadır; ancak kritik ve önemli bir aşama olmasına karşın, genellikle göz ardı edilmekte ve üzerinde fazla durulmamaktadır. Bu nedenle politikayı hazırlayanlar ya da turizm ile ilgili yöneticiler arasında politikanın kapsamı konusunda ayrılıklar ortaya çıkmaktadır. Turizm sisteminin farklı şekillerde tanımlanması mümkündür; ancak politikanın oluşturulması sürecinde ilgili kişi ya da kurumların ortak bir sistem üzerinde hemfikir olmaları, uygulama açısından sorunların giderilmesinde yardımcı olacaktır.

Turizm sistemi tanımlanırken temel bileşenler;

- çevre,
- işletmeler ve
- yerel ya da ulusal turizm örgütleri olarak sıralanabilir.

Turizm sisteminin tanımlanmasında kullanılabilecek bir model Şekil 2’de verilmektedir. Bu modelde turist gönderen bölge ile turist kabul eden bölge arasında etkileşim yaratan faktörler insanların turizme yaklaşımları, sosyo-kültürel, ekonomik, politik, teknolojik, fiziksel ve yasal özelliklerdir. Turizm sisteminin bu özellikleri politikaların oluşturulması ve alternatiflerin geliştirilmesi açısından son derece önemlidir.

Şekil 2. Temel Turizm Sistemi

Kaynak: Neil Leiper, *Tourism Management*, (Melbourne: RMIT Pres, 1995), s.25.

Turizm sistemi içinde, yatırımcıların faaliyetlerinin tam olarak tanımlanması ihtiyacı, bazı ülkelerin kendi turizm sistemi modellerini geliştirmelerine ve ekonomiye katkılarını (GSMH ya da GSYİH’a) ortaya koyabilmek için uydu hesapları (satellite accounts) adı verilen özel hesaplar oluşturmalarına neden olmuştur.

Yönelim için turizm yaklaşımının belirlenmesi; bölge için turizmin sahip olduğu rol konusunda yatırımcıların kendi değerlerini ortak bir yaklaşım oluşturacak şekilde ele

almaları amacını taşımaktadır. Turizm geleneksel olarak ekonomik refah, istihdam ve gelir gibi etkileri ile ele alınırken; bazı bölgelerde turizm sosyal, kültürel, çevresel ve barışçı yaklaşımlarla değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, turizm sistemine yaklaşımın ya da bakış açısının bölgesel gelişmenin şekli üzerinde etkili olacağı görülebilmektedir.

Turizm politikasını harekete geçiren ve etki alanını belirleyen tanımlamalar, yönelim için bir vizyon geliştirilmesi aşamasında gerçekleştirilmektedir. Yönelim için yaratıcılığı ve değerleri ön plana çıkaran bir süreç olan vizyonun belirlenmesi, aynı zamanda gelecekte hangi noktaya varılmak istendiğinin de bir göstergesidir. Yönelim için hedeflerin belirlenmesi ise, daha çok gerçeklerin ön plana çıktığı ve acil çözüm bekleyen sorunların ele alındığı bir aşamadır. Bu aşamada örgütsel performans (etkinlik ve verimlilik) ile ziyaretçiler ve gelirler konusunda ölçülebilir hedeflerin belirlenmesi konuları ele alınmaktadır. Belirlenen hedefler, ulusal turizm politikasından daha kısa süreler için ve daha somut bir şekilde ifade edilmektedir.

Hedeflerin belirlenmesinde olduğu gibi, yönelimin sınırlılıklarının belirlenmesinde de somut ifadeler ortaya konulmaya çalışılmaktadır, ancak sınırlılıkların belirlenmesi geleceğe ilişkin bir vizyon belirlemekten daha zordur. Ortaya çıkabilecek olumsuzlukların öngörülmesi, tam anlamıyla belirlenmesi mümkün olmadığından; olumsuzlukların kaynaklanabileceği çevresel faktörler, piyasa koşulları, insan davranışları gibi değişkenler ele alınarak ortaya çıkabilecek sıkıntılar ile ilgili olasılıklar ortaya konulmaya çalışılır.

Tanımlama aşaması daha çok bölgede turistik gelişmenin doğrultusuna ve koşullarına bağlı olarak yapısal kararların alınması ile ilgilenirken; analiz aşamasında bu kararlar kabul edilerek belirlenen vizyona ve vizyon hedeflerine ulaşabilmek için gerekli bilgilerin toplanması, alternatif araçların değerlendirilmesi ve tercihlerin belirlenmesi söz konusudur.⁵¹

Analiz süreci başlıca iki bölümden oluşmaktadır:

- İçsel (arz yönlü) analiz
- Dışsal (talep yönlü) analiz

İçsel (arz yönlü) analizde, turizm arzının çeşitli bileşenlerinin gelişmesi ile ilgili mevcut politika ve programlar ile kaynakların değerlendirilmesi söz konusudur. Turistik arz olanakları ilke politika ve programların bölgeye yönelik talebin ihtiyaçlarını,

⁵¹ Charles R. Goeldner ve diğerleri, a.g.e., s.473.

bölgenin işletmeler ve hizmetler açısından hedeflerini ne ölçüde karşıladığı ve etkin olduğunun detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, arz ve talep analizi gerçekte çift yönlü ve birbirini tamamlayan süreçlerdir.

İçsel analizde yer alan kaynakların analizi de temelde iki ana başlıktan oluşmaktadır. Öncelikle turizm sistemi içinde, turizm işletmelerinin ve hizmetlerinin miktarını ve dağılımını gösteren bir envanter çalışmasının yapılması gerekmektedir. Bu çalışma ile turistik kaynakların durumu ortaya konulur. Daha sonraki aşamada ise varolan kaynakların özellikleri ve kalite düzeyi belirlenir.

İçsel analizin bir diğer bileşeni de stratejik etki analizidir. Bu analizin amacı; turizmin bölgede yarattığı ekonomik, ekolojik, sosyal ve kültürel etkileri ortaya koymaktır. Politikalar hazırlanırken, alternatif politikaların uygulandığı örnek yönelimler ile ortaya çıkan etkilerin karşılaştırılması daha uygun olacaktır. Etki analizlerinin en çok talep edilen şekli bu örneklerde ortaya çıkan ekonomik etkilerin karşılaştırılmasıdır; çünkü hem işletme yöneticilerinin hem de politikacıların temelde ilgilendikleri konular; elde edilen turizm gelirleri, turizm faaliyetlerinin yarattığı gelir ve istihdamdır. Ekonomik etki analizinin daha detaylı bir şekilde yapılması halinde, artan turizm faaliyetleri ile ortaya çıkabilecek arazi fiyatlarının yükselmesi, ek vergiler gibi olumsuz etkilerin de belirlenmesi mümkündür.

Ekonomik etki analizi kadar, ekolojik analizler de günümüzde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Politikaların oluşturulmasında ekonomik faydalar önemli birer faktör olarak etkilerini sürdürürlerken; ekolojik açıdan turizme yönelik kaynakların korunması ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması da turistik gelişmenin geleceği açısından önemlidir.

Dışsal (talep yönlü) analiz ise üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu analizlerden birincisi; gelecekteki talep için potansiyel taşıyan pazarlar ile birlikte mevcut turizm talebinin yapısını ve özelliklerini tanımlayan verilerin değerlendirildiği makro ölçekli analizlerdir. Bu aşamada, geçmişte bölgeye gelen turistler ile ilgili istatistikler incelenir ve gelecek ile ilgili öngörülerde bulunabilmek için sosyal, politik ve teknolojik değişkenlerdeki eğilimler değerlendirilir.⁵²

Dışsal analizlerden ikincisi, turizm talebinin genel özelliklerinden çok, turizm pazarının farklı bölümleri için tüketici motivasyonlarının ve davranışlarının

⁵² Charles R. Goeldner ve diğerleri, a.g.e., s.474.

değerlendirildiği mikro analizlerdir. Bu analizlerden elde edilen bilgilere göre; arz kapasitesinin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi, tanıtma stratejilerinin belirlenmesi mümkün olabilmektedir.

Dışsal analizin üçüncü bileşeni ise; hem rekabetçi hem de destekleyici turistik gelişme ve tanıtma politikaları ile programlarının değerlendirilmesidir. Rekabet analizi sayesinde, aynı talep bölümüne yönelik bölgelerin sahip olduğu kimlik, güç ve stratejilerin ortaya konması ve karşılaştırılması mümkün olabilmektedir. Destekleyici politika ve programların analizi ise, turizmin rekabet ortamında genellikle göz ardı edilmektedir. Bunun sonucu olarak diğer bölgelerle ya da özel ve kamu kuruluşları ile yapılacak ortak çalışmalar sayesinde elde edilebilecek potansiyel kaynaklar kullanılamamaktadır. Destekleyici politika ve programların analizi sayesinde ortaklıkların ne şekilde daha faydalı ve çekici hale getirilebilecekleri ortaya konulurken, bu ortaklıkların başarısızlığı sonucunda bir bölgenin yeni ve uzak pazarlara açılma çabaları üzerinde nasıl etkiler yaratacağı da belirlenebilmektedir.

Yukarıda sıralanan analizler tamamlandıktan sonra, uygun stratejilerin ve faaliyet planlarının hazırlanması gerekir. Tablo 4'te de görüldüğü gibi önerilerin incelenmesi aşamasında üç temel faaliyet söz konusudur ve bunlar eşzamanlı olarak gerçekleştirilmektedir.

Stratejik kararların belirlenmesi, doğrudan analiz aşaması ile bağlantılı bir aşamadır. Burada amaç çok miktarda bilgidan yola çıkarak, sınırlı sayıda temel sonuçlara ulaşmaktır. Ayrıca içsel ve dışsal analiz sonucu elde edilen bulgular kullanılarak, arz ve talebin dengelenmesi için bir takım kararların alınması da bu aşamada gerçekleştirilmektedir.

Arz ve talep geliştirme stratejileri ile ilgili kararların incelenmesi ise, daha çok bireysel yargıları içermektedir. Bu aşamada amaç, verilen kararların bölgedeki turizm açısından geçerliliğinin belirlenmesidir. Varılan sonuçlar ne kadar açık olursa olsun, bu gerçeklerin incelenmesi ve politikalar ile programların belirlenmesi için deneyim, yaratıcılık ve özel yetenekler gerekmektedir.

Son aşamada ise, arz ve talebin geliştirilmesi için özel politikaların ve programların belirlenmesi söz konusudur. Alternatif senaryolar için geliştirilen farklı politika ya da program önerileri bu aşamada değerlendirilmekte ve son kararlar bu aşamada ortaya konulan veriler ve değerlendirmeler ışığında belirlenmektedir.

Son aşamada, turizm politikasının başarılı olabilmesi için uygulama sürecinin bir takım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu tür bir strateji içinde;⁵³

- Politikanın belirlenmesinde her bir temel boyutun ve sorumluluklarının bölüneceği bireysel grupların ya da örgütlerin belirlenmesi,
- Finansal ihtiyaçların tahmin edilmesi,
- Yönelim vizyonunu destekleyecek temel işletmeler, etkinlikler ve programlar için bir zamanlama çalışmasının yapılması gerekmektedir.

Turizm sisteminin başarılı olabilmesi için, hazırlanacak politika ve programların mevcut sorunlara çözüm önerileri getirerek, ulusal ve bölgesel düzeyde turistik gelişmenin hızlandırabilmesi için politikaların oluşturulması sürecinde analizlerin doğru bir şekilde yapılması gerekmektedir. Yukarıda sıralanan aşamalar aracılığıyla titiz bir çalışma ve disiplin ile birlikte turizmde başarının sağlanması mümkündür.

1.3. Turizm Arzı ve Talebi ile İlgili Politikalar

Ulusal ve uluslararası düzeyde yarattığı ekonomik katkılar ve istihdam olanakları ile turizm sektörünün sahip olduğu temel özellikler şu şekilde sıralanabilir:⁵⁴

- Turizmde başlangıç sabit sermaye yatırımlarına ait tutar yüksektir.
- Turizmde ürün, bileşik ürün özellikleri gösterir.
- Teknoloji ve otomasyondaki büyük gelişmelere rağmen üretim emek-yoğundur.
- Turistik arz, özellikle konaklama yatırımları açısından kısa dönemde az esnektir (<1).
- Turistik talebin fiyat esnekliği oldukça yüksektir (>1).
- Turizm siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere duyarlı bir sektördür.

Turizmde politikaların ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve fiziksel hedeflere bağlı olarak hazırlanmaları gerekmektedir. Bu hedefler, temel fonksiyonu belirli bir zaman dilimi içinde seçilmiş araçlarla hedeflere ulaşmak olan bir karar çatısının içine yerleştirilmelidir. Turizmde politika yapma süreci devlete özgü bir görev değil, ulusal turizm örgütleri ve turizm işletmeleri ile ortaklaşa bir çalışma içinde yürütülmesi gereken bir süreçtir.⁵⁵

⁵³ Charles R. Goeldner ve diğerleri, **a.g.e.**, s.476.

⁵⁴ Özcan Yağcı, **Turizm Ekonomisi**, (Ankara: Detay Yay., 2003), s. 15.

⁵⁵ Jozef W. M. Van Doorn, **a.g.e.**, s.5.

Turizm sektörünün yukarıda sıralanan özelliklerinin, farklı politika kalemleri içinde ele alınmaları gerekmektedir. Ulusal ve uluslararası turizm talebine göre yönlendirilen turizm arzı için; turizm talebinin yapısının incelenmesi, gelecekle ilgili beklentileri karşılayacak bir arz politikasının belirlenmesi ve planlama yapılması gerekmektedir. Turizmin kendine özgü yapısının arz ve talep politikaları üzerindeki etkileri şu şekilde sıralanabilir:

- Sabit sermaye yatırımlarının yüksek olması; turizmde öncelikli yatırım alanlarının seçimi, altyapı yatırımlarının yapılması ve üstyapı yatırımları için verilecek teşviklerin miktarı konusundaki politikaların, detaylı fizibilite çalışmaları sonucunda oluşturulmasını gerektirmektedir.
- Üretimin emek-yoğun olması, devletin turizme özel bir personel eğitimi ve istihdam politikası geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.
- Turizm arzının kısa dönemde esnekliğinin az olması nedeniyle, geleceğe ilişkin talep öngörülerinin isabetli bir şekilde yapılması ve bu konudaki politikaların yapılan öngörülere uygun olarak geliştirilmesi gerekmektedir.
- Talebin fiyat esnekliğinin yüksek olması, yatırımların geri dönüş sürelerini uzatabileceğinden, talebin ülkeye çekilebilmesi için döviz kuru ve tanıtım politikalarının talebin niteliğine göre belirlenmesi gerekmektedir.
- Turizm ürününün bileşik ürün özelliği göstermesi, diğer sektörlerin de desteğini gerektirmektedir; bu nedenle turizm arzı ile ilgili politikalar belirlenirken bölgesel kalkınma ve ulusal politikaların diğer bileşenleri ile birlikte ele alınmaları gerekmektedir.
- Turizm dış gelişmelere duyarlı bir sektör olduğu için, turizm arz ve talep politikalarının ülkenin diğer politikaları ile birlikte ele alınarak dış gelişmelerin olumsuz etkilerini en alt seviyeye indirecek çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı turizm politikalarını, turizm arzı ve turizm talebi üzerindeki politikalar olmak üzere iki farklı boyutta ele almak daha uygun olacaktır.

1.3.1. Turizm Talebi ile İlgili Politikalar

Turizm sektörünün çeşitli alanlardaki ve özellikle de ekonomik faydalarını arttırmayı amaçlayan turizm politikaları iç ve dış turizm talebi ile de yakından ilişki içindedir. Politika hedeflerinin çoğu, hem iç hem de dış turizm talebini bir arada ele almayı gerektirmektedir. Bununla birlikte; sosyal turizmin geliştirilmesi gibi politika hedefleri iç turizm talebi üzerinde durulmasını gerektirirken; döviz gelirlerinin artırılmasını öngören politika hedefleri söz konusu olduğunda, dış turizm talebi üzerinde daha yoğun çalışmalar yapılması gerekmektedir. Merkezi yönetimler, iç ya da dış turizm talebi ile değil; daha çok toplam turist harcamaları ve elde edilen döviz gelirleri ile ilgilenmektedirler. Buna karşın, yerel yönetimler turizmin ödemeler dengesine katkısı, döviz gelirlerini arttırması gibi makro ekonomik etkilerinden çok, bölgesel ekonomiye ve sosyal yaşama getireceği yenilikler üzerinde durmaktadırlar.

Bir ülkedeki turistik arz kaynakları diğer ülkeler ile sürekli bir rekabet içinde olduğundan; ulusal turizm sektörü öncelikle iç turizm talebinin diğer ülkelere kaymasını engellemeye ve ülke içinde tatil ve seyahat ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaya çalışır. İç ve dış turizm talebi, birbiriyle rekabet içinde olan ve aynı zamanda da birbirini tamamlayan iki bileşen olarak görülebilirse de; farklı özelliklerinden dolayı turizm politikası kapsamında ayrı ayrı ele alınmaları gerekmektedir.

1.3.1.1. Ulusal Turizm Talebi Politikaları

Dış turizm talebi ile karşılaştırıldığında iç turizm üzerindeki devlet politikaları daha az ve kapsam olarak daha sınırlıdır. Ancak yine de ülkelerin iç turizm konusuna ilgi duymalarını gerektiren üç temel neden vardır. Bu nedenleri şöyle sıralayabiliriz:⁵⁶

- Daha düzenli talep yaratması
- Milli gelirin bölgeler arasındaki dağılımını dengelemesi
- Tatil yapma olanaklarını arttırması

Uluslararası arenada, turistik işletmelerin çok geniş bir yelpazede hizmet sunmaları rekabeti arttırmaktadır. Bu da, tatillerini yurtdışında geçirmek isteyen insanlar için alternatifleri arttırmakta ve karar verme sürecinde önemli olan faktörler açısından dış etkilere bağlı olarak farklı kararlar almalarına neden olmaktadır. Buna karşın, iç turizme katılan ülke vatandaşları, genellikle ekonomik faktörler nedeniyle daha sınırlı

⁵⁶ Cem Tarhan, a.g.e., s.84-85.

bir çerçevede karar vermek durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla iç turizm, uluslararası turizme kıyasla daha düzenli bir talep potansiyeli yaratmaktadır.

İç turizme katılan insanlar, kişisel harcanabilir gelirlerini ülkenin farklı bölgelerinde değerlendirerek ülke içinde bir gelir akışı yaratmaktadırlar. Bu sayede, milli gelirin ülke içinde bölgeler arasında daha dengeli bir şekilde dağıtılması sağlanmaktadır. Ülkelerin, vatandaşlarının insan hakları ve sosyal haklar çerçevesinde bir takım girişimlerde bulunmalarını öngören “sosyal devlet” anlayışı, turizm politikaları içinde kendi vatandaşlarına tatil ve dinlenme olanakları sağlamalarını da gerektirmektedir. Bu nedenle iç turizm hareketleri turizm politikaları açısından çok önemlidir.

Politika hedeflerine bağlı olarak hükümetler iç turizm talebini arttırmak, azaltmak ya da yurtdışına çıkmak isteyen vatandaşları iç turizme kaydırmak gibi bir takım önlemler alabilirler. İç turizm talebini etkilemek için yapılabilecek bazı çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:⁵⁷

- Ulusal turizm sektörünü desteklemek ve döviz harcamalarını azaltmak için; yurtdışına çıkışlarda ek vergiler konulması, çıkışların sınırlandırılması, pasaport ücretlerinin arttırılması gibi önlemler alınarak yurtdışına çıkışların daha zor ve pahalı hale getirilmesi sağlanabilir. Bu sayede yurtdışında tatil yapmak isteyen insanların bu taleplerini ülke içinde karşılamaları ve döviz çıkışının azaltılması sağlanmış olur.
- Okul tatillerinin daha uzun dönemlere yayılması ya da kısa süreli tatil olanaklarının arttırılması (daha uzun hafta sonu tatilleri, daha uzun ara dönem tatilleri gibi) ile insanların, özellikle de çocuklu ailelerin ve gençlerin iç turizme katılması desteklenmiş olur.
- Yurt içinde de, tatil olanakları ile ilgili tanıtım faaliyetlerinin yapılması; broşür, reklam gibi araçlarla vatandaşların tatil imkanları hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu sayede turizme katılmaları desteklenebilir.
- Ulaşım fiyatları konusunda fiyat farklılaştırmasına gidilerek, özellikle kamuya ait ulaştırma işletmelerinde belirli bölgelere yönelik fiyat indirimleri sağlanabilir. Böylece dış turizmde karşılaşılan güçlükler ve bunların yaratacağı zararlar en aza indirgenmiş olur.

⁵⁷ Cem Tarhan, a.g.e., s.85-86.

- Bazı durumlarda yabancı turistler için konaklama olanaklarını arttırmak amacıyla belirli bölgeler için iç turizm talebinin azaltılması da daha fazla ekonomik fayda sağlanması için gerekli olabilir. Bu tür bir politika izlenecekse, iç turizm talebinin azaltılması ya da farklı bölgelere yönlendirilmesi için fiyat ya da tanıtım faaliyetleri gibi konularda bir takım çalışmaların yapılması gerekir.

1.3.1.2. Uluslararası Turizm Talebi Politikaları

Dış turizm üzerindeki devlet müdahaleleri, ekonomik faydaları nedeni ile iç turizmde olduğundan daha fazladır. 1950'lerde uluslararası seyahatlerin kolaylaşması ve artması ile birlikte yükselen bir çizgi yakalayan dış turizm, ülkelerin de bu alanda özel çalışmalar yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. Turizmin artan faydaları, bazı Avrupa devletlerinin uluslararası pazara yönelmelerine neden olurken, ekonomik faydaları nedeniyle Fas, Tunus, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, İspanya, Meksika gibi bazı ülkeler de uluslararası turizme yönelik tesisler kurmuşlardır. Uluslararası turizm politikaları, turistlerin ülkeler arasında geçişleri ile ilgili düzenlemeler, yatırım ortaklıkları, uluslararası turizm ile ilgili anlaşmalar gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.

“Dış turizm talebini ülkelere çekebilmek için bazı ülkelerin motivasyon aracı olarak kullandığı çekicilikler şu şekilde sıralanabilir:⁵⁸

- Daha ucuz benzin için alışveriş kuponları dağıtmak,
- Vize işlemlerini ve formaliteleri azaltmak,
- Turist harcamaları üzerinden alınan katma değer vergisini (KDV) kaldırmak,
- Yerel taşımacılıkta indirimler ve pazar ülkelere gelen turistleri taşıyan ulaştırma işletmelerine sübvansiyonlar sağlamak”.

Ülkeler bu teşviklerin bazılarını uluslararası döviz kazançlarını arttırmak için kullanmışlar, ancak tanıtım faaliyetlerini genellikle en çok turist gönderen ülkeler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Tanıtım faaliyetleri tüketicileri çekmek için yürütülen çalışmaları ifade etmektedir, ancak turizm için tanıtım faaliyetlerinin üç temel hedefi vardır:⁵⁹

⁵⁸ Cem Tarhan, a.g.e., s.87-88.

⁵⁹ Aynı, s.88-89.

- **Tüketiciler:** Tüketicilere yönelik tanıtım faaliyetlerinin temel amacı, tüketicilerin ülkedeki turizm ürünlerinden, çekiciliklerden haberdar olmasını sağlamak ve hedef pazarlarda satışların artırılmasını sağlamaktır.

- **Seyahat Ticareti Yapan Kuruluşlar:** Tur operatörleri ve seyahat acentaları da tanıtım faaliyetlerinin önemli bir hedefini oluşturur. Bu sayede acentaların ve tur operatörlerinin ülkeye olan ilgileri ve ülke hakkındaki bilgileri artırılarak bu işletmelerin satış çabaları, tur sayıları ve turlarının büyüklükleri daha yoğun hale getirilmeye çalışılmaktadır. Tur operatörlerine ve seyahat acentalarına yönelik olarak yapılan tanıtım çalışmaları, aynı zamanda tur operatörlerinin de kendi tanıtım faaliyetlerinde ülkeyi tanıtmalarını sağlamak, reklâm kampanyalarında, broşürlerinde yer alabilmek amacı da taşımaktadır.

- **Basın Kuruluşları:** Basına yönelik tanıtım çalışmaları ise turizm ürününün ya da bir destinasyonun tüm çekiciliklerinin reklam ya da halkla ilişkiler faaliyetleri ile yazılı ve görsel basında daha çok yer alması amacını taşımaktadır.

Sonuçta tüm tanıtım faaliyetlerinin amacı, tüketicinin tercihini etkilemek ve turizm ürünleri için belirli bir pazarın talebini arttırmaktır. Seyahat işletmelerine ve basına yönelik çalışmalar da tüketicilerin tercihlerini etkilemek için kullanılmaktadır.

Tanıtım faaliyetleri için kullanılan yöntemler iki temel grupta toplanmaktadır. Bunlar doğrudan tanıtım yöntemi olan reklam ve dolaylı tanıtım yöntemi olan halkla ilişkiler faaliyetleridir.⁶⁰

Reklam, tüketiciye mesaj göndermenin geleneksel ve doğrudan bir yoludur ve reklâm, ürünü ya da hizmeti sunan kuruluş hazırlar. İşletmeler tarafından hazırlanan reklamlar belirli bir ücret karşılığında basılı ve görsel medyada yer alır. Doğrudan tanıtımın diğer yolları ise broşürler, posterler gibi bilgi içeren materyaller, Internet sayfaları, turizm fuarlarında kurulan standlar olarak sıralanabilir. Uluslararası tanıtım söz konusu olduğunda bu araçların hemen hepsi kullanılmak durumundadır.

Tanıtım faaliyetleri için bir diğer yöntem de dolaylı tanıtım faaliyetlerinden birisi olan halkla ilişkilerdir. Halkla ilişkiler çalışmalarında, ürünün tanıtımını yapmak isteyen kuruluş bu konuda uzman ya da kendi alanında tanınmış kişileri, kuruluşları ikna etme yoluyla ürünün tanıtılmasına çalışılır. Örneğin, yurt dışında yayınlanan ve önemli bir okuyucu potansiyeline sahip bir gazete ya da dergide bir ülkenin

⁶⁰ Cem Tarhan, a.g.e., s.89-90.

zenginlikleri, bir işletmenin hizmet performansı konusunda yazılar yer alırsa, derginin ya da gazetenin yayınlandığı ülkede sözü edilen bölge, ülke ya da işletmeye olan ilgi artacaktır. Halkla ilişkiler faaliyetlerini reklamdan ayıran en önemli özellik, ikna etmeye dayanması ve işletmelerin bunun için herhangi bir bedel ödememeleridir. Bunun yanı sıra, halkla ilişkiler faaliyetlerinin tanınmış kişilerin deneyimlerini ya da ürüne olan inançlarını yansıtması açısından daha etkili olma ihtimalleri vardır.

1.3.1.3. Tüketicinin Korunması ile İlgili Politikalar

Tüketicinin korunması konusu, 20. yüzyılın özellikle ikinci yarısı ile birlikte önem kazanmış ve çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Tüm dünyada hızla yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler bir taraftan insan yaşamını kolaylaştırırken, diğer taraftan da alışveriş hayatında ortaya çıkan sorunları arttırmıştır. Bu sorunların giderilmesine yönelik gelişmeler tüketici haklarını yasal zemine taşımıştır.⁶¹

Serbest piyasa ekonomisi kurallarında tüm üretim, tüketicilerin istek ve gereksinimlerine göre gerçekleştirilmektedir. Temelinde tüketicilerin olduğu piyasa koşullarında, güçlü üretici-satıcıların karşısında tüketicilerin güçsüzlüğü gözlenebilmektedir. Özellikle serbest piyasa ekonomisinin tam olarak işleyemediği koşullarda tüketicilerin güçsüzlüğü bir kat daha ortaya çıkmaktadır. Sınırsız ürün yenilemeleri, ürünlerle ilgili bilgi eksiklikleri, fiyat farklılıkları, yanıltıcı reklamlar ve yetersiz satış sonrası hizmetler karşısında tüketiciler, üretici ve satıcıların yanında zayıf ve savunmasız kalmakta, bu durum da tüketicilerin korunması gereğini ortaya çıkarmaktadır.⁶²

Tüketicinin korunması konusuna bu anlamda bakıldığında farklı tanımlar yapılabilmektedir. Bu tanımlara göre tüketicinin korunması;⁶³

- Tüketicilerin aldıkları mal ve hizmetler konusunda, ödedikleri paranın tam karşılığını almalarıdır.
- Tüketicilerin yaşam standartlarında beliren tatminsizliği giderme ve düzeltmeyi amaçlayan örgütlenmiş eylemlerdir.

⁶¹ Sevim Koyunoğlu, **Tüketici Sağlığı: Turist Sigortası ve Tüketicinin Korunması**, (Ankara: Detay Yay., 2003), s.13.

⁶² Genç İşadamları Derneği, **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin önde gelen Sorunlarına Yaklaşımlar, 24- Tüketicinin Korunması**, (İstanbul: Simge Ofis Matbaacılık, 1997), s.3.

⁶³ Aynı, s.3-4.

- Beklentilerini karşılamayan mallardan dolayı biriken tatminsizliklerine çözüm, zararı düzelme ve iade hakkı arayan tüketicilerin örgütlenmiş çabalarıdır.

Tüketici hakları temel olarak beş grupta toplanmaktadır: ⁶⁴

- Tüketicinin sağlığı ve güvenliğinin korunması hakkı,
- Tüketicinin ekonomik çıkarlarının korunması hakkı,
- Tüketicinin zararının tazmin edilmesi hakkı,
- Tüketicinin bilgi alması ve eğitilmesi hakkı,
- Tüketicinin temsil edilme hakkı,
- Tüketicinin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı.

Satın alınan mal ve hizmetlerin kaliteli hale getirilmesi, tüketicileri koruma bilincinin kurumsallaşması ile mümkün olabilmektedir. Tüketicinin korunması sarmalında diğer sektörlerde olduğu gibi, bir hizmet sektörü olan turizm sektöründe de satıcı konumunda olan ulaşım, konaklama, yeme-içme, eğlence ve seyahat organizasyonu faaliyetlerinde bulunan işletmeler karşısında, tüketici konumunda olan turistlerin çeşitli istismlara karşı korunması önem kazanmıştır. ⁶⁵

Günümüzde, sınırlı geliri ile sınırsız beklentileri arasında bir denge kurmaya çalışan turizm tüketicisinin sorunlarının artması, turistlerin korunması konusunu turizm politikalarının önemli bir boyutu haline getirmiştir.

Genellikle birçok turizm ürünü (tatiller, seyahatler ve turlar) bir başka ülkede gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Turist geldiği ülkenin dilini ya da yerel satış adetlerini bilmeyebilir. Bu nedenle, turistlere hakları ile ilgili daha fazla bilgi sağlanması ve tüketici korumayı iyileştiren araçların, ortaya çıkan sorunlarla birlikte düzenlenmesi gerekmektedir. ⁶⁶

Evrensel tüketici hakları kapsamında, turistlerin korunması konusu da turizm politikaları içinde talep açısından ele alınmak durumundadır. Tüketicilerin korunması aynı zamanda, turistlerin güvenliğini arttırmak için bir motivasyon aracı olarak da kullanılabilir.

⁶⁴ Genç İşadamları Derneği, a.g.e., s.8.

⁶⁵ Sevim Koyunoğlu, a.g.e., s.188.

⁶⁶ Aynı, s.192.

1.3.2. Turizm Arzı ile İlgili Politikalar

Turizm ürünlerinin çeşitliliği ve birbirlerini tamamlayıcı özellikleri, beraberinde bu ürünlerin üretilmesi için çok çeşitli faaliyetlerin yapılması gerekliliğini de ortaya çıkarmaktadır. Turizm ürünlerinin hepsini tam anlamı ile kapsayan bir liste yapılamayacağı gibi; bunları üreten işletmelerin tam olarak sıralanması da mümkün değildir. Bu çeşitlilik nedeniyle turizm arzının tanımlanması konusunda da bir takım sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, yine de turizm arzının bileşenlerini temel olarak dört grup altında incelemek mümkündür:⁶⁷

- Altyapı ve üstyapı
- Seyahat ve ulaştırma
- Yabancı yatırımlar
- Teşvik sistemleri

Turizm arzının bu dört bileşeni üzerindeki devlet politikaları farklı yapılarda ve ölçeklerde olabilir. Bu farklılıkların nedeni, sektörden mümkün olan en yüksek faydanın sağlanması ile birlikte, kaynakların da korunması ile ilgili çabalardır. Başka bir ifadeyle; turizm arzı üzerindeki politikaların amacı, turistik kaynakların tüketimi ve korunması arasındaki dengenin sağlanması ve turistik kalkınmanın sürdürülebilmesidir. Ulusal ekonomi politikası ile turizm politikasının ilkeleri ve hedefleri doğrultusunda turizm arzı üzerindeki politikalar, ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir.

Arz endüstrisinin her bileşeni turizm ürünlerinin üretimi ya da satışında doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yer almaktadır. Ekonomik, doğal, kültürel ve sosyal kaynaklar turizm sektörünün girdilerini oluşturur; ancak insan becerisi ve hizmeti olmaksızın turistik ürünün tamamlanması mümkün değildir. Turizm ürününün oluşabilmesi için diğer kaynakların bir araya getirilmesini sağlayan unsurlar insan becerisi, bilgi birikimi, deneyim ve inisiyatifdir.⁶⁸

1.3.2.1. Alt ve Üst Yapı Politikaları

- Altyapı ile İlgili Politikalar

Turizm altyapısı, üstyapıyı destekleyen tüm hizmet ve tesislerden oluşan ve turizm faaliyetlerinin kalitesini, etkinliğini ve verimliliğini arttıran önemli bir unsurdur.

⁶⁷ Cem Tarhan, a.g.e., s.101.

⁶⁸ Aynı, s.103.

Turizm altyapısını; temel altyapı tesisleri ve turizm sektörüne özgü altyapı olanakları olarak iki grupta ele almak mümkündür.⁶⁹

Temel altyapı tesisleri; elektrik, kanalizasyon, su, doğalgaz gibi geleneksel altyapı birimleri; yol-otoyol, demiryolu, liman, marina, havaalanı, istasyon gibi ulaştırma ile ilgili altyapı birimleri ve telefon, faks, radyo, televizyon, bilgisayar ağları gibi iletişim altyapı birimleri olarak sıralanabilir.

Turizm sektörüne özgü altyapı tesisleri ise; temel altyapı birimleri içinde yer almayan, ancak sektörü destekleyerek verimliliğini ve kalitesini arttıran altyapı tesisleridir. Bu tesislerin bazılarını üstyapı içinde ele almak da mümkündür. Halka açık plajlar, piknik alanları, tepelik yerlerden denize inen merdivenler ya da yollar; konferans, fuar ve sergi salonları, konser salonları ve spor turnuvaları için yapılan statlar turizme özgü altyapı birimleri olarak değerlendirilmektedir.⁷⁰

Altyapı tesislerinin büyük bir bölümü, merkezi yönetimler ya da yerel ve merkezi yönetimlerin ortak çalışması olarak yapılmaktadır. Ancak liberal ekonomi anlayışının yaygınlaşması ile birlikte telefon, elektrik, havaalanı, liman, otoyol ya da köprü gibi temel altyapı yatırımlarında devletin rolü ve payı giderek azalmaktadır.

Üstyapı ile İlgili Politikalar:

Turizmde üstyapı, turizm ürününün üretildiği ve turistlerin tüketimine ya da satışa sunulduğu tesislerdir. Oteller, restoranlar, konulu parklar, kumarhaneler, golf sahaları, seyahat acentalarının ofisleri; turizm ürününün üretilmesi, satışı ve tüketiciye ulaştırılması için kullanılan üstyapı tesislerine örnek olarak sıralanabilir.⁷¹

Son yirmi yılda, turistik ürünün çok çeşitli şekillerde tüketiciye sunulması ile birlikte, üstyapı da çeşitlilik açısından çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Turizmde üstyapının bu çeşitliliği, turizm arzında olduğu gibi tesislerin tam bir listesini oluşturmayı imkânsız hale getirmektedir, ancak yine de bu üstyapı tesislerini;

- yiyecek-içecek,
- konaklama,
- eğlence,
- rekreasyon,
- yat charterları,

⁶⁹ Cem Tarhan, a.g.e., s.104.

⁷⁰ Aynı, s.104.

⁷¹ Aynı, s.106.

- tekne işletmeleri olarak gruplandırmak mümkündür.

Üstyapı konusunda devlet, turistik altyapının oluşturulması ya da turistik ürünün tanıtımında olduğu kadar etkin bir rol üstlenmemektedir. Devlet sosyalist ekonomilerde daha çok, liberal ekonomilerde daha az olmak koşulu ile genellikle turizmin arz endüstrisi bölümünde yer almaktadır. Bunun nedeni de, turizm sektörünün ekonomik faydalarını arttırmak ve turistik kaynakları korumak olarak açıklanabilir.

1.3.2.2. Seyahat ve Ulaştırma İşletmeleri ile İlgili Turizm Politikaları

Turizm politikaları içinde; turistik ürünün temel üreticisi durumunda olan konaklama ve yiyecek-içecek işletmeleri gibi bileşenlerin yanı sıra, bu ürünlerin tüketiciye ulaşmasında önemli bir rol üstlenen seyahat acentaları ve turistik ürünün bileşenlerini bir araya getirerek tüketicilere pazarlayan tur operatörleri de önemli yer tutmaktadır.

Devletin seyahat acentaları ve tur operatörleri ile ilgilenmesinin iki temel ve birbirine zıt nedeni vardır:⁷²

- Seyahat acentaları, turizm ürününün önemli bir bölümünün satıldığı pazar yerleri olarak nitelendirilebilir. Turizm arzı ve talebini bir araya getiren kuruluşlar olduklarından; seyahat acentalarının başarısı ulusal turizm ürünlerinin satışını arttırdığı gibi, sektörden sağlanan makro ekonomik faydaları da arttırmaktadır. Bu faydaları daha da arttırabilmek için devlet, seyahat acentası faaliyetlerini destekleme ve motive etme ihtiyacı duymaktadır.
- Diğer yandan, turizm sektörünün bazı özellikleri, tüketicilerin korunması konusunda özel önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Turistlerin ürünler hakkında tam ve doğru bilgiyi alabilmeleri, farklı ürünler hakkında bilgi sahibi olarak bunlar arasında bir karşılaştırma yapma ve istediklerini seçme haklarını kullanabilmeleri için devletin, tüketici ile doğrudan diyaloga giren seyahat acentaları ve tur operatörleri için bir takım yasal düzenlemeler ile yükümlülükler getirmesi gerekmektedir.

Bu önlemler aynı zamanda tüketicilerin turizm ürününe ve ülkeye olan güvenini sağlamakta, dolayısıyla da bölgeye olan talebi arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Bu güveni

⁷² Cem Tarhan, a.g.e., s.129-130.

yaratabilmek ve herhangi bir hatalı uygulama ile karşılaşıldığında tüketicilerin uğradığı zararın karşılanabilmesi için seyahat acentaları bir takım maddi teminatlar ayırmak durumundadır. Devlet bu teminatların toplanması, hatalı uygulamaların düzeltilmesi ve zararın karşılanması için gerekli müdahalelerin yapılması gibi önlemler almakla yükümlüdür. Son yıllarda devlet, seyahat acentalarının iflas etmeleri durumunda tüketicilerin kayıplarını karşılamak için sigorta yapma yükümlülüğü getirmeye başlamıştır. Bu yükümlülüklerin yanı sıra, devlet seyahat acentalarının ya da tur operatörlerinin verimliliklerini arttırabilmek için bir takım teşvikler vermekte, tanıtım için destek sağlamaktadır.

Seyahat acentaları ve tur operatörlerinin yanında, ulaştırma işletmeleri de turizm sektörünün devamlılığının sağlanabilmesi için büyük önem taşımaktadır. Diğer sektörlerde ürünler tüketicilere götürülürken, turizm sektöründe ürünün üretildiği anda ve yerde tüketilmesi gerekliliği nedeniyle, tüketiciler ürünlerin üretildiği yerlere taşınmak durumundadırlar. Bu nedenle insanların taşınması özel ilgi, konfor, organizasyon ve güvenlik gerektirmektedir. Turizm sektörü ve turistlerin güvenliği açısından vazgeçilmez özelliği, devletin ulaştırma işletmeleri konusunda özel çalışmalar yapmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet, ulaştırma işletmeleri için bir takım lisans zorunlulukları getirirken, bir yandan da önemli ölçüde finansal destek sağlamaktadır.⁷³

Teknolojik gelişmeler, ulaştırma işletmelerinin pazar paylarını önemli ölçüde etkilemiş ve dolayısıyla devletin ilgisini de farklı yönlere çekmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında deniz ve demiryolları daha fazla ilgi görmekteyken; 2. Dünya Savaşı sonrasında kişisel otomobiller ve havayollarının gelişmesi ile çeşitliliğin artması sonucu fiyatların önemli ölçüde düşmesi nedeniyle, devletin ilgisi daha çok sivil havacılık faaliyetlerine kaymıştır.

Teknolojik gelişmeler ve özellikle de uçakların her geçen gün daha da güçlü, hızlı ve konforlu hale getirilmesi, havayolu taşımacılığının önümüzdeki dönemlerde büyümeye devam edeceğini ve bu konudaki turizm politikalarının uygulamadan önemli faydalar sağlayacağını söylemek mümkündür.

⁷³ Cem Tarhan, a.g.e., s.130.

1.3.2.3. Yabancı Yatırımlar ile İlgili Politikalar

Turizm politikası hedeflerinin gerçekçi bir şekilde belirlenmesi, başka bir ifadeyle finansal kaynaklar da dâhil olmak üzere bütün kaynakların hedefler için yeterli ölçüde sağlanması; politikaların uygulanabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Turizm sektörünün gelişmesi için hazırlanan planlarda, kamu ve özel sektörün üstyapı yatırımlarında ne ölçüde yer alacağının belirlenmesi gerekmektedir. Özel sektörün yatırımlarda yer alması bekleniyorsa;⁷⁴

- Gerekli sermaye düzeyinin ne olduğu,
- Muhtemel yatırımcıların ihtiyaç duyulan fon miktarı kadar birikimlerinin olup olmadığı,
- Yatırımcıların yeterli sermayeye sahip olmaları halinde, bu yatırımcıların hazırlanan projelere yatırım yapmalarını sağlayacak araçların neler olduğu,
- Yatırımcıların yeterli birikime sahip olmaması durumunda ise alternatiflerin neler olabileceğinin belirlenmesi ve hükümetin gerekli sermayeyi karşılayıp karşılayamayacağının ya da yabancı sermayenin bu yatırımlara katılımının sağlanıp sağlanamayacağı gibi politika açısından son derece önemli konuların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Yukarıda sıralanan bu sorulara verilecek cevaplar, politikanın uygulanma stratejisini belirlemek için gereklidir. Uygulama stratejisinde ihtiyaç duyulan kaynak miktarı, türü, bu kaynakları sağlayabilecek kuruluşlar (kamu kuruluşları, yerli ya da yabancı sermaye kuruluşları gibi) belirlenerek politikaların nasıl uygulanacağı ortaya konulur.

Bu noktada kredilerin ulusal ya da uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanması farklı yaklaşımları gerektirmektedir:⁷⁵

- Ulusal krediler kullanılıyorsa; bunların geri ödeme koşulları da, faaliyetlerden kaynaklanan nakit akışları ile birlikte değerlendirilerek uygun bir şekilde dengelenmelidir. Yerli sermaye yetersiz kaldığında, devlet uluslararası kredi olanaklarını (Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ya da uluslararası yatırım bankaları gibi) kullanabilir.
- Uluslararası kredi kaynakları kullanıldığında ise; yatırımcıların geri ödemelerini, kredi veren kuruluşun belirlediği döviz cinsinden yapacaklarını göz

⁷⁴ Cem Tarhan, a.g.e., s.108-109.

⁷⁵ Aynı, s.109.

önünde tutmaları gerekir. Eğer faaliyetler sonucunda döviz girdisi sağlanıyorsa, geri ödemelerin döviz akışına bağlı olarak planlanması çok daha kolay olacaktır. Ancak faaliyetler ulusal pazarda yapılıyor ve nakit girdileri ulusal para cinsinden gerçekleşiyorsa, döviz kurlarındaki beklenmeyen dalgalanmaların önemli finansal yükler getirebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Turizm arzının bileşenleri bir kalkınma planı çerçevesinde ele alındığında yabancı sermayenin de dikkate alınması önemli yararlar sağlayabilir. Yabancı sermaye;

- Ekstra finansman sağlayabilir,
- Yatırımın geldiği ülkedeki talep üzerinde etkili olabilir ve
- Beraberinde yönetim ve pazarlama know-how'ı sağlayabilir.

Turizm faaliyetlerinin pazar ülkeler ve yönelim ülkeler arasında gerçekleştiği düşünülürse, uluslararası turizmden sağlanan ekonomik faydaların bu iki ülke grubu tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmesi, turizm talebini önemli ölçüde etkileyecektir. Tur operatörlerinin tur sayılarını arttırmaları, havayollarının uçuş sayılarını arttırmaları gibi turizm talebini yönlendirecek ve arttıracak faaliyetler, belirli bir ülke ya da bölgede yatırım ortaklığı bulunan ve kar elde etmeyi bekleyen işletmeler için daha çekici olacaktır. Bununla birlikte, kar elde etmeyi amaçlayan yabancı ortaklar faaliyetlerin etkinliğini arttırmak için yönetim ve pazarlama know-how'ını da sağlamak isteyebilirler. Diğer sektörlere kıyasla; uluslararası turizm, yatırım ortaklıklarının hedef pazarı olarak nitelendirilebilir.

1.3.2.4. Teşvik Politikaları

Liberal demokrasilerde girişimciler, risklerini ve faydalarını göz önüne alarak belirli bir sektöre yatırım yapma kararını kendileri vermektedirler. Bazı durumlarda ise, bir ülkenin makro ekonomik beklentileri ile özel sektör yatırımları arasındaki güçlü ilişki nedeni ile bireysel tercihleri yönlendirmek gerekmektedir. Her bir işletme ödemeler dengesine ve ekonomik büyümeye katkı sağlarken, doğal kaynakların israfına ya da sosyal yapıda bozukluklara neden olabilmektedir. Bu nedenle piyasa ekonomilerinde devletin özel sektörü belirli bir sektöre yatırım yapmaya zorlaması mümkün değilse de; belirli yatırım projeleri için düzenlenen özel teşvikler ile yatırımların yönlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Özel sektör kararlarını etkilemeyi amaçlayan bu ek fayda, yardım ya da önceliklerin tümüne "teşvikler", bu teşvikleri

kullanan politika modellerine de “teşvik modelleri” adı verilmektedir. Özel sektör kararlarını etkilemeyi amaçladıkları için teşvikleri birer devlet müdahalesi olarak görmek mümkündür. Teşvikler faaliyet ya da yatırım kararlarını herhangi bir zorlama olmaksızın, bir takım çekicilikler ve motivasyon araçları kullanarak yapmaktadır.⁷⁶

Teşvik sistemleri temel olarak iki grup altında incelenmektedir:⁷⁷

- **Seçici teşvik sisteminde;** yalnızca seçilen faaliyet kolları için teşvikler tür, derece ve miktar olarak aynı şekilde uygulanır. Burada teşviklerin uygulanacağı ya da uygulanabileceği yatırım projeleri ya da faaliyet konuları için bir liste oluşturulur ve teşvikler bu listede yer alan her proje için benzer miktarlarda verilir.
- **Kademeli teşvik sisteminde ise;** çeşitli sektörler, bölgeler, kapasiteler ya da teknolojiler arasından seçilen projeler için farklı ölçeklerde teşvik sistemleri belirlenir. Her iki sistemde de teşvikler yalnızca belirlenen projeler için geçerlidir. Turizm sektörü için teşvikleri farklılaştıran ya da belirlemek için kullanılan değişkenler; yerleşim yeri, tür, kalite, kapasite, fiziksel ayrıcalıklar ya da döviz girdisi olabilir.

İstenen sonuçların elde edilebilmesi için teşvik sistemlerinin bir takım ilkeler çerçevesinde hazırlanmaları gerekmektedir. Bu ilkeler şöyle sıralanabilir:⁷⁸

- Teşvikler belirli ve seçilmiş faaliyet alanlarını geliştirmek için hazırlanmalıdır.
- Teşvikler ödül olarak düşünülmemeli ve hâlihazırda gelişen sektörler ya da tamamlanmış projeler için geliştirilmemelidir.
- Teşvikler belirli kararları etkilemek için kullanılacak araçlardır, bunların amaç olarak ele alınmaması gerekir.
- Teşvikler, belirlenen faaliyetlerin istenen zaman ve seviyede gerçekleştirilmelerini sağlayacak düzeyde yapılmalı, bunun için optimal bir seviye belirlenmelidir.
- Teşviklerin etkileri gözlenmeli ve az ya da fazla olup olmadıkları denetlenmelidir.

⁷⁶ Cem Tarhan, a.g.e., s.117-118.

⁷⁷ Aynı, s.122-123.

⁷⁸ Aynı, s.118-120.

- Teşvik sistemlerinin çalışmasını zora sokabilecek yasal ve bürokratik engellerin bu sistemler hazırlanırken düzeltilmesi gerekmektedir.

Teşvikler özel sektörün tekil kararlarını politika hedeflerine yaklaştırmayı amaçladıklarından, belirlenen sektörlere yatırım yapılması durumunda başka türlü elde edilemeyecek ek faydalar sunmak durumundadırlar. Teşvik sistemleri genellikle;

- Arazi tahsisi, vergi istisnaları, yatırım vergileri ve harçları gibi bazı yükümlülüklerin kaldırılması ve yatırım maliyetlerinin azaltılması,
- Düşük faizli yatırım kredileri, uzun vadeli ödeme koşulları, teminatların azaltılması, sübvansiyonlar gibi katkılarla ek sermaye olanaklarının sağlanması,
- Düzenli bir nakit akışının sağlanabilmesi için işletmenin ilk kuruluş yıllarında vergi istisnaları ya da kısa dönemli işletme kredileri gibi olanakların sunulması,
- Kıt olan ya da bulunmayan bazı ihtiyaçların sağlanması için ödenek tahsisi ve bu ihtiyaçlara öncelik tanınması (ithalat izinleri, döviz, arazi, bazı hammaddeler gibi) gibi kolaylıklar sunarlar.

Turizm sektörü ile ilgili olarak yukarıda sıralanan politikalar temel olarak kamu sektörünün turizme müdahale alanlarını ifade etmektedir. Bu alanlar temel olarak şu şekilde özetlenebilir.⁷⁹

- Planlama,
- koordinasyon,
- yasama ve düzenleme,
- yatırım ve
- teşvik.

Bu fonksiyonlara ek olarak sosyal turizm ve çıkar koruma rolleri de kamu sektörünün turizmde üstlendiği roller arasında sayılabilir. Kamu sektörünün üstlendiği bu fonksiyonların yerine getirilebilmesi için öncelikle planlama çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Turistik gelişmenin geleceği ile ilgili öngörülerin yapılarak, kamu ve özel sektör kuruluşları arasında bir koordinasyonun sağlanması, sektörün ihtiyaç duyduğu yasa ve düzenlemelerin yapılması, yatırım alanlarının ve ölçeklerinin belirlenmesi ve teşvik modellerinin geliştirilmesi ancak planlama sayesinde mümkün

⁷⁹ Colin Michael Hall (a), a.g.e., s.32.

olabilmektedir. Bu nedenle, turizm politikalarının oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde planlama çalışmaları büyük önem taşımaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TURİZM PLANLAMASI VE TURİZM TALEBİNİN ÖNGÖRÜLMESİ

1. TURİZM PLANLAMASI

Planlama tüm yönetim faaliyetlerinin ve politika çalışmalarının önemli araçlarından birisidir. Özellikle turizm gibi birçok sektör ile yakından ilişkisi olan sektörlerde planlamaya yoğun olarak ihtiyaç duyulmaktadır.

Turizm sektörü, karmaşık yapısı itibarıyla pek çok faktörün bir arada ele alınmasını gerektirmektedir. Turizm politikası kapsamında belirlenen hedeflere ulaşabilmek için, turizm sektörü ile yakın ilişki içinde olan diğer sektörlerin de yapılacak planlama çalışmalarında göz önünde bulundurulmaları zorunludur. Bunun yanı sıra, her bir ekonomik sektörle ilgili yapılan politika ve planlama çalışmalarının da birbirleri ile eşgüdümlü bir yapıya sahip olmaları gerekmektedir. Turizm sektörünün planlı bir şekilde geliştirilebilmesi için, diğer sektörlerde yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin planlara yansıtılması da son derece önemlidir.

Turizm planlaması, turizm sektörü için politikaların oluşturulması ve uygulanmasında gerekli bir araç olmasının yanı sıra, diğer sektörleri de içine alan makro planların hedeflerinin gerçekleştirilmesinde de önemli roller üstlenmektedir.

1.1. Planlama Kavramı ve Türleri

Planlama temelde, amaçlara yönelik olarak belirli araçların eşgüdümlü hale getirilmesidir.⁸⁰ “Planlama aynı zamanda bir karar verme süreci olarak da görülebilir”.⁸¹ Gerçekten de, sektörel gelişmelerin birbirini takip eden büyük ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkarmaması için bir dizi dengenin mevcut olması ve ilgili her sektörde arz ve talep arasında uyumun sağlanması için bir takım kararlar verilmesi gerekmektedir.

⁸⁰ Hasan Olah, a.g.e., s. 75.

⁸¹ Colin Michael Hall (b), “The Politics of Decision making and Top-Down Planning: Darling Harbour, Sydney”, **Managing Tourism in Cities: Policy, Process and Practice**, ed. by Duncan Tyler, Yvanne Guerrier & Martin Robertson, (New York: John Wiley & Sons Ltd., 1998), s.11.

“Planlama, gelecekte yapılacak işlerin bugünden belirlenmesi ve bu amaçlara ulaşmayı sağlayacak araç ve olanakların saptanmasıdır. Dolayısıyla planlamanın ‘geleceği öngörme’ ve ‘önlemler alma’ faaliyetlerini kapsadığı söylenebilir”.⁸²

Makro ölçekte ele alındığında planlama; “belli bir dönemde sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilen hedeflere ulaşabilmek için, bu işle görevlendirilmiş organlar tarafından ve daha önceden saptanan araçları kullanmak suretiyle belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümü” olarak tanımlanmaktadır.⁸³

Planlama bir yönetim işlevi olarak, yönetimin diğer fonksiyonlarından daha önemli bir konumdadır ve dolayısıyla öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir. Yönetim sürecinin aşamaları; planlama, örgütleme, kadrolama, yöneltme, koordinasyon, denetim, karar verme ve kontrol olarak 8 kademede incelenebilir. Bu fonksiyonların yerine getirilebilmesi için yönetim faaliyetlerine planlamadan başlanması gerekir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir:⁸⁴

- Diğer yönetim fonksiyonları planlamanın bir devamı niteliğindedir ve planlamaya dayanmaktadır.
- Örgütlerde kaynakların dağıtımı ve başarılı bir şekilde kullanılması planlama çalışmalarına bağlıdır.
- Örgütler ister geçici, ister sürekli olsun; planlama sonucunda görev yaparlar ve yöneticilerin planlama olmadan liderlik görevlerini yerine getirmeleri mümkün değildir.
- Amaçlara ulaşılıp ulaşılmadığının ya da izlenilen yoldan nerede ve ne zaman ayrılmak gerektiğinin kavranması planlamaya bağlıdır, çünkü planlama olmadan denetim yapmak imkânsızdır.

Planlama bir kestirim faaliyetidir ve kestirim için gelecek ile ilgili öngörölmüş bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Planlamanın yapılmaması durumunda ya da yeterli uzunlukta bir dönemi dikkate almadan yapılan kısa vadeli planlama çalışmaları sonucunda ciddi aksaklıklar ve verimsizlikler ile karşılaşılabilir. Her ülkede farklı düzeylerde ele alınmakla birlikte; ulusal planlama dünyanın her yerinde yapılmaktadır. Planlama; sosyal, ekonomik, politik, psikolojik, antropolojik ve

⁸² Orhan İçöz ve diğerleri, a.g.e., s. 58.

⁸³ Özcan Yağcı, a.g.e., s.193.

⁸⁴ Orhan İçöz ve diğerleri, a.g.e., s. 59.

teknolojik faktörleri kapsamaktadır ve aynı zamanda geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekle ilgili bir kavramdır.⁸⁵

Planlamanın uygulandığı temel alanlar şunlardır:⁸⁶

- Ekonomik kalkınma,
- Coğrafi bölge,
- Altyapı (Ulaştırma tesis ve hizmetleri, su, elektrik enerjisi, kanalizasyon ve katı atık sistemleri, iletişim),
- Sosyal tesisler (Eğitim, sağlık ve rekreasyon tesisleri ve hizmetleri),
- Park ve koruma alanları,
- İşletme,
- Şehir ve bölgesel alanlar (Tüm plan türlerinin bir bileşimidir).

Planlama faaliyetleri, ele alınan konunun türü, kapsamı, coğrafi dağılımı ya da amacı gibi pek çok faktöre bağlı olarak çeşitlendirilebilir. Genellikle, sıralanan bu faktörlerin bir ya da birkaçı planın türü ve ölçeği konusunda belirleyici olmaktadır. Yukarıda belirtilen planlama alanlarına göre başlıca plan türleri ise şu şekilde sıralanmaktadır:⁸⁷

- Kısmi ve genel planlar,
- Uzun, orta, kısa dönemli planlar,
- Ulusal ve bölgesel planlar,
- Makro ve mikro planlar,
- Tek merkezli ve çok merkezli planlar,
- Tek hedefli ve çok hedefli planlar,
- Büyüme tipi ve kalkınma tipi planlar,
- Yol gösterici ve emredici planlar.

Planlama kavramının temel nitelikleri ve türleri turizm planlaması için de geçerlidir; ancak turizmin kapsadığı alanın genişliği planlamada da özel yaklaşımları gerektirmektedir.

⁸⁵ Clare A. Gunn, **Tourism Planning**, 2nd ed., Revised & expanded, (New York: Taylor & Francis, 1988), s.15-16.

⁸⁶ Edward Inskeep, **Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach**, (New York: John Wiley&sons, 1991) s.25-26.

⁸⁷ Özcan Yağcı, a.g.e., s.194.

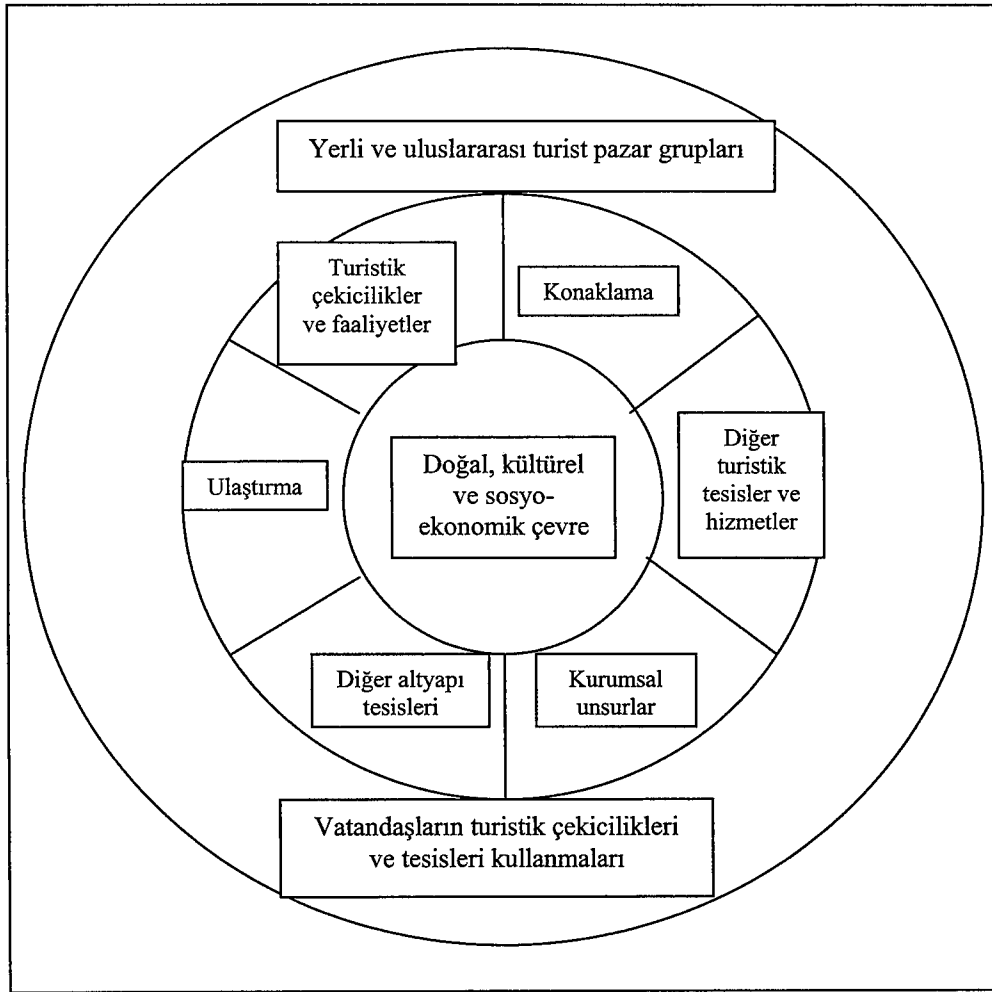
1.2. Turizm Planlaması ve Önemi

Planlama geleceğe yönelik faaliyetlerin belirlenmesi sürecinde karar verme konusunda rehberlik eden önemli bir yönetim fonksiyonudur. Planlama aracılığı ile turizm sektörünün sürdürülebilirliği sağlanırken, topluma belirli sosyo-ekonomik faydalar sunulması amaçlanmaktadır. Turizm planlaması bir bölgenin genel planlaması kapsamında değerlendirilerek başarı sağlanırsa, turizm doğrudan bölgenin gelişme kalıpları ile bütünleştirilmiş olur. Buna karşın, turizm planı genellikle bağımsız bir şekilde hazırlanmaktadır, çünkü bu planların turizmin geliştirilmesi ya da mevcut turizm sektörünün genişletilmesi ve iyileştirilmesi kararı alındıktan sonra mümkün olan en kısa sürede gelişmeye rehberlik etmeleri beklenmektedir.⁸⁸

Turizm sektörünün karmaşık yapısı, turizm planlamasının kavramsal olarak tanımlanmasını ve anlaşılmasını zorlaştırmış, dolayısıyla turizm ürününün farklı unsurları arasında koordinasyonun sağlanması da güçleşmiştir. Buna karşın, turizm planlaması kavramını önemli hale getiren de yine bu karmaşık yapıyı oluşturan ve turistik ürünün parçaları olan yerel halkların kültürleri ve yaşam tarzları ile çevresel faktörlerdir. Turizmde planlama, turizmin gelişimini etkileyen ve bu gelişimden etkilenen unsurların çeşitliliğini yansıtan ekonomik, sosyo-politik ve çevresel unsurları birleştirici bir özellik taşımaktadır.⁸⁹ Şekil 3, turizm planının kapsamına giren bu karmaşık yapının bileşenlerini göstermektedir.

⁸⁸ WTO (a), *Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism*, 1998, s.42.

⁸⁹ Colin Michael Hall (b), *a.g.e.*, s.11.

Şekil 3. Turizm Planının Bileşenleri

Kaynak: Edward Inskeep, *Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach*, (New York: John Wiley & Sons, 1991), s.39.

Geleceği görmek ve beklenen sonuçların gerçekleşme olasılığı ile ilgili bir kavram olarak planlama, turizmin avantajlarını ortaya çıkarabilecek tek yoldur.⁹⁰ Turizm planlaması, bir bölge ya da ülke için gerçekleştirilen kapsamlı planların içinde yer alan bir plan çeşididir ve ülkenin genel kalkınma plan ve programlarının bir parçasıdır.⁹¹

Turizm planı, turizm sektöründe optimal hedeflerin, bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak kaynakların, alınacak önlemlerin belirlenmesi ve hedef-kaynak-önlem arasında ülkenin siyasal rejimine, ekonomik sistemine uygun, global analize dayalı gerçekçi bir uyumun kurulması anlamına gelmektedir.⁹²

⁹⁰ Clare A. Gunn, a.g.e., s.22-24.

⁹¹ Edward Inskeep, a.g.e., s.34.

⁹² Hasan Olalı ve diğerleri, a.g.e., s. 322.

Turizmde planlı bir gelişmenin sağlayacağı avantajlar, ülke ekonomisine etki eden diğer sektörlerin de kaynaklardan dengeli bir şekilde yararlanmasını ve gelişmesini sağlar. Planlı gelişme; hem turizm sektörünün ve diğer sektörlerin, hem bölge halkının, hem de turistik hizmetlerden yararlanacak olan ziyaretçilerin yararınadır.

Planlama, turizm sektörünün bütün alt sektörlerinde etkin bir performans ve başarı için ön koşuldur. Planlamanın örgütün amaçları, kaynakları ve değişen pazar olanakları arasında geçerli bir uyumun sağlanması ve bunun geliştirilmesi ile ilgili yönetsel bir süreç olarak ele alınması gerekmektedir.⁹³

Uzun dönemli bir planlama yaklaşımı ile ulusal, bölgesel ve işletme düzeylerinde karlılık oranlarını yükseltmek ve turizm piyasasında yer alan karar birimlerinin memnuniyetlerini arttırmak mümkündür. Turizmde tesadüfi bir gelişme, öncelikle turizm faaliyetlerinden yararlanmayı bekleyen yerel halka, ardından bölge ve ülke ekonomisine zarar getirecektir. Plansız bir turistik gelişme kısa dönemde mikro ölçekte karlılık yaratsa bile, uzun dönemde toplumsal ve çevresel değerler açısından büyük maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Dolayısıyla, bölgesel ve ulusal düzeyde turizm planlamasının neden gerekli olduğu şu şekilde özetlenebilir:⁹⁴

- Turizmin hammaddesi sayılan doğal ve kültürel kaynakların gelecek kuşakların da kullanımı için korunması,
- Ulusal ve bölgesel kalkınma politikalarıyla turizme ait politikaların uyumlaştırılarak sektörler arası bağlantıların kurulması,
- Turizmin geliştirilmesini amaçlayan kararların alınmasında özel ve kamu sektörü olmak üzere konuyla ilgili tüm kesimlerin yan yana getirilebilmesi,
- Turistik çekim unsurları, turistik faaliyetler, olanaklar, hizmetler ve turizm pazarlarını geliştirecek düzenlemelerin yapılması,
- Turizmin neden olabileceği olası sorunların azaltılması ve turizmden elde edilecek ekonomik getirilerin olabildiğince eşit bir şekilde dağıtılması
- Turizmin gelişmesine katkıda bulunacak altyapı faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi,
- Özel turizm alanlarına ait ayrıntılı planların hazırlanması ve turizme uygun düzenlemelerin belli standartlara sadık kalınarak hayata geçirilmesi,

⁹³ Tim Knowles, Dimitrios Diamantis ve Joudallah Bey El-Mourhabi, **The Globalization of Tourism and Hospitality: A Strategic Perspective**, (London: Continuum, 2001), s. 7.

⁹⁴ Özcan Yağcı, a.g.e., s.195-196.

- Gerekli kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirerek, turizm gelişim planları ve politikalarının etkili bir şekilde uygulanmasının sağlanması,
- Geliştirme yöntemlerinin devamlı izlenmesi.

Planlama ve yönetim faaliyetleri, turizmin uzun vadede sürdürülebilirliği için temel oluşturmaktadır ve bu özelliklerin her türlü faaliyet içinde yer alması gerekmektedir. Bununla birlikte; planlama ve yönetim faaliyetlerinin, turizm olayının gerçek anlamda ortaya çıktığı ve turizmin etkilerinin görüldüğü yönelim düzeyinde de ele alınması gerekmektedir; çünkü yönelimler istihdamın yaratıldığı, çekiciliklerin yer aldığı ve turistlerin ziyaret ettikleri yerlerdir.⁹⁵ Ulusal ve bölgesel düzeyde turizm planlaması yapılmasının birçok önemli yararı vardır, bu yararlar şöyle sıralanabilir:⁹⁶

- Turizmin amaçları ve bu amaçların nasıl gerçekleştirileceğinin, yani turistik gelişmenin amaçlarının ve politikalarının belirlenmesi,
- Doğal ve kültürel kaynakların bugünkü kullanım için olduğu kadar, gelecek için de korunmasını sağlayacak şekilde bir turistik gelişmenin sağlanması,
- Turizmin ülkenin ya da bölgenin genel gelişme politikaları ile bütünleştirilmesi ve turizm ile diğer ekonomik sektörler arasında bağlantı kurulmasını sağlaması,
- Kamu ve özel sektörün turistik gelişme üzerinde karar vermeleri için rasyonel bir zemin oluşturması,
- Turizm sektörünün birçok unsurunun eşgüdümlü bir şekilde gelişimine olanak sağlaması; turistik çekicilikleri, faaliyetleri, tesisleri, hizmetleri ve artan oranda bölümlenen ve çeşitlenen turizm pazarlarının birbirleri ile bütünleştirilmesi,
- Turizm ile ilgili muhtemel sorunları en aza indirirken, turizmin ekonomik, çevresel ve sosyal faydalarını dengelemesi ve en uygun düzeye getirmesi,
- Çekiciliklerin, tesislerin, hizmetlerin ve altyapının turistik gelişmenin boyutları, türü ve yeri konusunda rehberlik edecek fiziksel bir çatı oluşturması,

⁹⁵ Kerry Godfrey, Jackie Clarke, **The Tourism Development Handbook: A Practical Approach to Planning and Marketing**, (London: Cassell, 2000), s.3.

⁹⁶ WTO (b), **National and Regional Tourism Planning : Methodologies and Case Studies**, (London: Routledge, 1994), s.3-4.

- Uygun turistik tesis tasarımları ve birbirleri ile uyumlu, birbirlerini destekleyen belirli turizm alanları için hazırlanacak ayrıntılı planlar için standartlar belirlemesi ve rehberlik etmesi,
- Gerekli örgütsel ve kurumsal çalışma ortamını sağlayarak, turistik gelişme politikasının etkin bir şekilde uygulanması ve turizm yönetiminin sürekliliği için temel oluşturması,
- Turistik gelişme açısından, kamu ve özel sektör çabalarının ve yatırımlarının etkin bir eşgüdümle yapılmasına olanak sağlaması,
- Turistik gelişme sürecinin sürekli olarak kontrolü ve yapılacak işlerin istenilen şekilde yürütülmesini sağlayacak zemini hazırlaması.

Planlı gelişmenin faydalarına karşılık, plansız gelişme turizm sektörüne ve sektörün kullandığı kaynaklara zarar vermektedir. Turizmde plansız gelişmenin yönelimler üzerindeki olumsuz etkileri şu şekilde sıralanabilir:⁹⁷

- ***Fiziksel Etkiler***

- Fiziksel çevrede hasar ya da kalıcı değişiklikler
- Tarihsel/kültürel yapılar ve kaynaklar üzerinde kalıcı hasar ya da değişiklikler
- Kirlilik
- Trafik sorunları

- ***İnsanlar Üzerindeki Etkiler***

- Yerli vatandaşların hizmetlere ve turistik çekiciliklere ulaşamaması sonucunda oluşan yerel küskünlük
- Yerli vatandaşların turistleri sevmemesi
- Kültürel kimliğin kaybedilmesi
- Turizm sektörü çalışanlarında eğitim eksikliği
- Turizmin bölgeye getirdiği katkıların önemslenmemesi

- ***Örgütsel Etkiler***

- Turizmin pazarlanması ve gelişimi konularında birbirleri ile uyumsuz yaklaşımların ortaya çıkması
- İşletmeler arasında koordinasyon eksikliği

⁹⁷ Robert Christie Mill, *Tourism: The International Business*, (New Jersey: Prentice Hall, 1990), s.177-178.

- Turizmin faydalarının yeterli bir şekilde tanımlanamaması
- Yerel kamu otoritelerinin desteklenmemesi
- Toplumun ilgilendiren önemli konular, sorunlar ve fırsatlar ile ilgili doğru yaklaşımların geliştirilememesi

- **Diğer Etkiler**

- Yetersiz gelişme belirtileri
- Çekicilik ve faaliyetlerin eksikliği
- Yüksek mevsimsellik oranı ya da kalış sürelerinin kısalması
- Tesis ve hizmetlerin kalitesinde azalma
- Seyahat bilgilendirme hizmetlerinde zayıflama

Turizm planlaması süreci, turizm konusunda ne yapılmak istendiği ve istenilenlerin nasıl gerçekleştirileceği konusunda toplumun bütün kesimlerinde bir bilinç yaratmaktadır. Turizm planlaması olmaksızın; turizmin gelişmesi ile ulaşılmaması istenen amaçlar ve hedefler, bunlara ulaşmak için izlenecek yollar, amaç ve hedeflere ulaşıp ulaşılamadığı, üretim faktörlerinin etkin ve verimli bir biçimde kullanılıp kullanılmadığı gibi konuları değerlendirmek ve karşılaştırmalar yapmak mümkün değildir.⁹⁸

1.3. Turizm Planlaması Türleri

Turizm planlaması türleri diğer alanlarda hazırlanan başlıca plan türlerinden farklı değildir. Bununla birlikte, turizm sektörünün yapısal farklılıklarını göz önünde bulundurarak plan türlerini üç faktöre göre düzenlemek mümkündür. Bu faktörler; planlamanın kapsadığı süre, planlamanın örgütsel yapısı, analiz edilen alanın ölçeğidir.

Yukarıda sıralanan faktörlere göre planlama türleri;⁹⁹

- Dönemsel,
- örgütsel ve
- fiziksel açıdan farklı şekillerde sınıflandırılabilir.

Bu sınıflandırma, planların birbirlerinden tamamen bağımsız oldukları anlamına gelmemektedir. Bir turizm planı genellikle bu plan türlerinin bir birleşimi olarak hazırlanmaktadır. Ayrıca turizm planlarının türleri ve uygulanma düzeyleri açısından

⁹⁸ Orhan İçöz ve diğerleri, a.g.e., s. 67.

⁹⁹ Aynı, s. 82-89.

diğer sektörlerdeki planlama türleri ile aralarında bir farklılık bulunmamaktadır. Turizm planlarının diğer sektörlerdeki planlardan farkı, çok sayıda sektörü kapsamı nedeniyle daha karmaşık bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

- **Dönemsel Turizm Planları:** Turizm planlarının kapsadığı zaman sürelerine göre yapılan bu sınıflandırmada turizm planları kısa, orta ve uzun dönemli planlar olarak ayrılmaktadır.

- **Kısa Dönemli Turizm Planları:** Kısa dönemli ya da operasyonel planlar genellikle bir ya da iki yıllık dönemleri, politik ve ekonomik fizibiliteleri tamamlanmış ve karara bağlanmış yatırım programlarını kapsar. Birçok ülke genel olarak kullanılan inşaat teknikleri ve tesislerin yatırım-uygulama dönemleri ile uyum gösteren iki yıllık planları tercih etmektedir.

- **Orta Dönemli Turizm Planları:** Taktiksel planlama olarak da adlandırılan orta dönemli planlar, 3–6 yıllık bir süreyi kapsamaktadırlar. Genellikle ulusal planların bir parçası olan yatırım programları ve bölgesel ekonomik kalkınma planlarının süreleri ile uyum göstermektedirler. Pek çok ülkede planlama ve ekonomik istatistiklerin karşılaştırılabilmesi için orta dönemli planlarda genellikle beş yıllık dönemler benimsenmiştir. Orta dönemli planlama, kalkınma planları çerçevesinde gerçekleştirilen yatırım programlarına yanıt veren bir dönemsel planlama türüdür.

- **Uzun Dönemli Turizm Planları:** Stratejik ya da perspektif planlama olarak da bilinen uzun vadeli turizm planları, 10 yıldan 25 yıla kadar olan dönemleri kapsamakta ve orta dönemli planların hazırlanması ve uygulanmasında rehberlik etmektedir.

- **Örgütsel Turizm Planları:** Hazırlanan planların örgütsel yapısına göre turizm planları bütünleşik ve sektörel turizm planları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

- **Bütünleşik Turizm Planları:** Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde planlama sürecinin bütün aşamaları ve ekonominin turizm ile ilişkili diğer sektörleri arasında daha iyi bir eşgüdüm oluşturmayı amaçlayan bütünleşik bir planlama yaklaşımıdır. Turizm sektörü ile ekonominin diğer sektörleri arasında fiziksel bir işbirliğinin sağlanması, kaynakların optimal kullanımı açısından son derece önemlidir. Yollar, havaalanları, limanlar gibi büyük altyapı yatırımlarının sadece turizm talebi ve ihtiyaçları için değil, tarım, üretim sanayii gibi diğer sektörlerin

de dikkate alınarak yapılması gerekmektedir. Ulusal turizm planlamasından yerel turizm planlamasına kadar bütün ölçekleri kapsayan turistik gelişme planlarının amaçları aynı olsa da, farklı coğrafi ve politik düzeylerde yaklaşımlar ile birlikte planlama süreçleri de farklı olmalıdır. Turizm sektörünün başarılı olabilmesi için, farklı düzeylerdeki bu planların bütünleştirilmesi, birbirleri ile eşgüdümlü hale getirilmesi gerekmektedir.

- **Sektörel Turizm Planları:** İnşaat, imalat, tarım, ulaştırma ve turizm gibi ulusal ekonominin değişik sektörlerinin birbirinden ayrı olarak ele alındığı planlama türüdür. Bu planlama türünde turizm, diğer sektörlerden ayrı olarak ve ulaştırma, tarım, kültürel alanlar gibi ekonominin diğer sektörleri ile bağımlılığı dikkate alınmadan sadece inşaat ve hizmetler olarak ele alınmaktadır. Bir başka yaklaşımla; sektörel turizm planlarının, turizmin alt sektörleri bazında yapılması olarak da ele alınması mümkündür. Alternatif turizm türlerinin planlanması, turizme yönelik üstyapı tesislerinin planlanması ya da rekreasyon planlaması gibi faaliyetler sektörel turizm planlaması faaliyetleri içinde düşünülebilir.

• **Fiziksel Turizm Planları:** Kapsadığı fiziksel alana göre turizm planları; uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel planlar olarak sınıflandırılabilir.

- **Uluslararası Turizm Planları:** Uluslararası turizm planları, genellikle farklı ülkelerin turizm alanında ortaklaşa yaptıkları turizm planlaması türüdür. Bir ya da daha fazla ülkenin coğrafi sınırlarını aştığı için uluslararası düzeyde ele alınması gereken konularda, ülkeler işbirliği içinde bu tür planları hazırlarlar. Daha çok uluslararası ulaştırma hizmetleri, farklı ülkeler arasındaki turistik hareketler ve turların programlanması, komşu ülkelerdeki tamamlayıcı tesisler ve temel çekiciliklerin geliştirilmesi, çok uluslu pazarlama stratejileri ve tanıtma programları ile ilgili olarak hazırlanan planlardır. Uluslararası düzeyde pazarlama ve diğer işbirliği gerektiren faaliyetler; Dünya Turizm Örgütü (WTO) ve onun bölgesel komisyonları, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), diğer Birleşmiş Milletler temsilcilikleri ve bölgesel komisyonları, Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA), Pasifik Asya Seyahat Birliği (PATA), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Komitesi (OECD)'nin turizm komitesi ve benzeri uluslararası örgütler tarafından düzenlenmektedir. Genellikle uluslararası anlaşmalar ile belirlendikleri için, bu tür planlarda daha çok plana

dahil olup olmama konusunda bir karar süreci gerekmektedir. Buna karşın, ülke içi planlar turizmin geleceği konusunda ulusal ve bağımsız kararlar gerektirdikleri ve ülkenin yapısına bağlı oldukları için daha fazla önem taşımaktadırlar.

- **Ulusal Turizm Planları:** Ülke düzeyinde yapılan planlama çalışmalarını kapsayan bu planlama türü; fiziksel planlama kapsamında ilgili ülkenin büyüklük ve özelliklerine göre de değişebilen coğrafi boyutlara bağlı olarak, farklı ölçeklerde hazırlanabilmektedir. Ulusal turizm planları;¹⁰⁰

- turizm politikası,
- temel turistik çekiciliklerin tanımlanması, turistik gelişme bölgelerinin belirlenmesi, uluslararası ulaşım noktaları, tesisler ve hizmetler arasında ülke için ulaşım ağını kapsayan fiziksel yapı planı,
- diğer temel altyapılar,
- konaklama ve diğer turistik tesislerin ve hizmetlerin miktarı, türü ve kalitesi,
- ülke içindeki turistik yollar ve bölgeler arasındaki bağlantılar,
- turizmin örgütsel yapısı, yasaları ve teşvik politikaları,
- turizm pazarlama stratejileri ve tanıtım programları,
- öğrenim ve eğitim programları,
- tesis geliştirme ve düzenleme standartları,
- sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik düşünceler ve etki analizleri,
- gelişmenin aşamalara bölünmesi, kısa dönemli gelişme stratejisi ve proje programlamasını da içeren ulusal düzeyde uygulama teknikleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

- **Bölgesel Turizm Planları:** Aynı ülke içindeki bir ya da birkaç bölgenin eşzamanlı olarak planlanmasını ele alan plan türüdür. Bölgesel planlamada fiziki coğrafya boyutu önem kazanmaktadır. Genel olarak bölgesel ölçeğin temel özellikleri ekoloji ve arazi yapısı ile ilgilidir ve farklı idari, siyasi ya da ekonomik birimleri de kapsayabilir. Turizm bölgesi, bölgenin belirlenmesinde kullanılacak seçim kriterlerine göre şekillenmektedir. Bölgesel turizm planlaması genellikle yönetsel bölgelere göre yapılmasına karşın, mümkün

¹⁰⁰ Edward Inskeep, a.g.e., s.35.

olduğunca mantıksal değerlendirmelere dayandırılmalıdır. Buna ek olarak uygulama açısından işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için örgütsel bir yapıya ihtiyaç duyulabilir. Bölgesel düzeydeki turizm planları aşağıdaki konular üzerinde yoğunlaşmaktadır:¹⁰¹

- Bölgesel politika,
- Bölgeye ulaşım ve bölge içinde tesisler ve hizmetler arasında ulaşım ağı,
- Turistik çekiciliklerin türü ve yeri,
- Sayfiye alanları da dâhil olmak üzere turistik gelişme alanlarının yeri,
- Turistik konaklama ve diğer turistik tesisler ile hizmetlerin miktarı, türü ve yeri,
- Bölgesel düzeyde çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik düşünceler ve etki analizleri,
- Bölgesel düzeyde eğitim programları,
- Pazarlama stratejileri ve tanıtım programları,
- Örgütsel yapı, yasalar, düzenlemeler ve yatırım teşvikleri,
- Gelişmenin aşamalara bölünmesi, projelerin programlanması, bölgenin bölümlere ayrılması gibi uygulama teknikleri.

- **Yerel turizm planları:** Bir ya da birkaç köy, belde gibi herhangi bir fiziksel birim ya da birimlerine ait turizm planlaması faaliyetidir. Kırsal alanda seçilen fiziksel bir birimi, kentsel bir alan ya da tarihsel merkezler içinde yer alan bir birim için yapılan turizm planlaması da yerel turizm planları içinde ele alınabilir. Yerel turizm planlaması, mikro ölçekli bir turizm planlaması türüdür ve genellikle bir yerleşim birimi, bir grup turistik tesis, rekreasyon tesisleri ya da bir alanın planlanması anlamına gelmektedir. Bu düzeydeki planlama, turistik çekiciliklerin özelliklerini, konaklama ve diğer tesisler ve hizmetlerin yerini, alt-bölgeye ulaşımı, alt-bölge içindeki ulaşım ağını ve diğer altyapı tesisleri ile ilgili kurumsal faktörleri kapsamaktadır.

¹⁰¹ Edward Inskeep, a.g.e., s.35.

1.4. Turizm Planlaması Sürecinin Aşamaları

Turizmde planlama geleneksel olarak arazi kullanımı, alan geliştirme, konaklama ve inşaat düzenlemeleri, turistik gelişme hacmi, kültürel, tarihsel ve doğal turizm yapılarının sunumu, yollar ve atık sistemleri de dâhil olmak üzere altyapı unsurlarının sağlanması gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda turizm planlamasının kapsamı değişmiş ve genişleyerek; çevresel ve sosyo-kültürel konular ile ekonomik gelişmenin yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte desteklenmesi ihtiyacını kapsayan bir şekil almıştır.¹⁰²

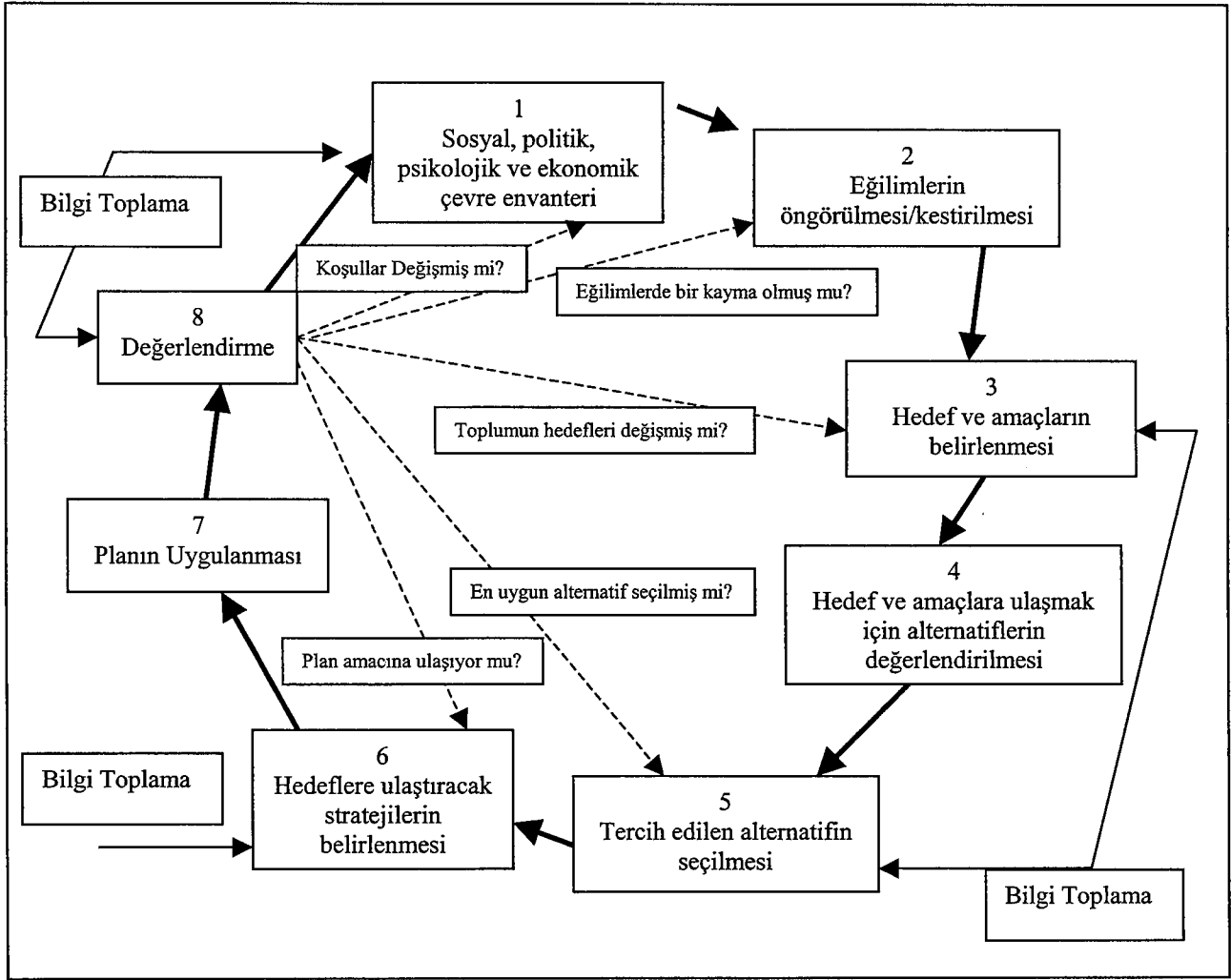
Bütünleşik bir plan, turizm yönelimlerinin gelişimi için pek çok açıdan önem taşımaktadır. Bütünleşik bir planlama yaklaşımı, gelişme şeklinin toplum ihtiyaçlarına uygun bir biçimde sonuçlanacağını garanti altına almaktadır. Toplumun ihtiyaç ve istekleri planlama sürecinde dikkate alınmalıdır. Bunun sonucunda ortaya bölge ve turistler için uygun olan tek bir turizm türü çıkacak ve bu turizm türünün yerel vatandaşlar tarafından da desteklenmesi sağlanacaktır.¹⁰³

Şekil 4'te de görüldüğü gibi planlama modeli süreklidir. Turizm planlamasındaki sekiz aşama hemen hemen tüm planlama düzeylerinde temeldir. Süreç; kaynaklara ilişkin bir envanter çalışması ile başlar ve nelerin başarıldığının değerlendirilmesi ile biter. Arada yer alan aşamalar iyi bir turizm planlamasında ihtiyaç duyulan özellikleri tanımlamaktadır.¹⁰⁴

¹⁰² Colin Michael Hall (b), a.g.e., s.10-11.

¹⁰³ Robert Christie Mill, a.g.e., s.180.

¹⁰⁴ Norma Polovitz Nickerson, **Foundations of Tourism**, (New Jersey: Prentice Hall, 1996), s.45.

Şekil 4. Planlama Süreci

Kaynak: Norma Polovitz Nickerson, *Foundations of Tourism*, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1996., s.46.

Turizm planlamasının etkin olabilmesi için sistematik bir süreç içinde ele alınması gerekmektedir. Turizm planlaması süreci, planlama türüne ya da yerel koşullara bağlı olarak farklılıklar gösterebilirse de, genel olarak şu aşamalardan oluşmaktadır:¹⁰⁵

- Hazırlık çalışmaları
- Gelişme hedeflerinin belirlenmesi
- Araştırma ve değerlendirme
- Analiz ve sentez
- Politikaların belirlenmesi ve planın oluşturulması

¹⁰⁵ WTO (a), a.g.e., s.45-46.

- Kurumsal önerilerin oluşturulması
- Uygulama ve değerlendirme.

Planlama sürecinin aşamaları aşağıda detaylı olarak açıklanmaktadır.

1.4.1. Hazırlık Çalışmaları

Planlama sürecinin ilk aşaması; gelişme için ihtiyaç duyulan hazırlıkların belirlenmesi için faaliyet programının dikkatli bir şekilde hazırlanmasıdır. Faaliyet programının hazırlanması;

- projenin başvuru şartlarının belirlenmesi,
- çalışmayı yürütecek teknik ekibin seçilmesi,
- bir yönetim komitesinin atanması ve
- planlama faaliyetlerinin düzenlenmesini kapsar.

Planlama çalışmasında, istenen sonuçlara ulaşılabilmesi için temel alınacak noktaların dikkatli bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Ulusal ya da bölgesel plan için temel alınacak noktalar; gelişme politikası ve planının hazırlanması için gereken çıktılar ve faaliyetleri ortaya koyar. Ekonomik, çevresel ya da sosyal olaylar ve önemli kurumsal unsurlar gibi planlamada dikkate alınacak konuların, temel alınacak noktalar içinde belirlenmesi gerekmektedir. Uygulama tekniklerinin tanımlanması da bu aşamada gerçekleştirilir. Temel alınacak noktaların genel düzeni, planlama sürecini takip etmektedir; ancak planlama bölgesinin belirli özellikleri ve ihtiyaçları da bu noktaların belirlenmesinde önem taşımaktadır.

Turistik gelişmenin sınırlı olduğu bölgelerde, turizm planlamasında temel alınacak noktalar belirlenirken, mevcut turizm kalıplarının da dikkate alınması gerekmektedir. Turistik gelişmenin büyük ölçüde gerçekleştirilmiş olduğu bölgelerde ise, mevcut gelişmeyi sürdürebilmek ya da hızlandırmak için turizm planlamasına gereksinim duyulabilir. Bu durumda da temel alınacak noktaların, mevcut gelişmenin nasıl yenileneceği, gelecekteki turistik gelişme kalıpları için ihtiyaç duyulan rehberliğin nasıl sağlanacağı gibi konular üzerinde odaklanması gerekmektedir.

Tek bir araştırma çalışmasının öncelikli gelişme bölgeleri ve projeleri için hazırlanacak detaylı planlar ile birlikte, ulusal ve bölgesel planlar gibi turizm planlarının çeşitli düzeylerini kapsamayı yaygın bir kullanımdır. Planlamanın farklı düzeylerinin tek bir araştırma çalışması içinde ele alınmasının en önemli avantajı; önerilen gelişme

kalıplarında sürekliliğin ve tutarlılığın daha fazla sağlanmasıdır. Bununla birlikte, detaylı planlama çalışmaları için sadece yakın gelecekte geliştirilecek bölgelerin ve projelerin genel araştırma içinde ele alınması gerekmektedir. Uzun vadeli gelişme projeleri, o dönemde egemen olan koşullara bağlı olarak daha sonra detaylı bir şekilde planlanmalıdır.

Temel alınacak noktaların; planın, hedeflerinin ve önerilerin ne zaman gerçekleşeceğini gösteren bir hedef yıl belirlemesi gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi planlama için hedef alınan yıllar genellikle 10, 15 ya da 20 yıldır. Gelişme aşamaları beş yıllık dönemler için belirlenmelidir. Hedef yıl ve aşama dönemlerinin belirlenmesi; projeksiyonların yapılması, hedeflerin belirlenmesi ve gelişmenin aşamalara ayrılması için bir zamanlama modeli sağlamaktadır.

1.4.2. Hedeflerin Belirlenmesi

Planlama sürecinin başlangıcında, turistik gelişme hedeflerinin belirlenmesi gerekmektedir. Hedefler üzerinde karar verilmesi çok önemlidir, çünkü hedefler bir ülkede ya da bölgede turizmin gelişmesi ile beklenen sonuçları ifade etmektedirler. Hedefler genellikle çeşitli sosyo-ekonomik faydalar ile ilişkilidir ve ayrıca turistik gelişme açısından değerlendirilmesi gereken, olumsuz çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin en aza indirgenmesi gibi konuları da ortaya koyarlar. Hedeflerin devlet ile (ya da yönetim komitesi ile) yakın bir fikir alışverişi içinde belirlenmesi gerekir, çünkü hedefler turizm gelişim politikalarının ve planlarının temel belirleyicileridir.¹⁰⁶

Hedefler öncelikle düşünceler halinde belirlenir, sonrasında yapılan araştırma ve analiz çalışmalarının sonuçları ile birlikte planın yapısına bağlı olarak daha açık hale getirilirler. Başlangıç hedeflerinin birbirleri ile çelişki içinde olduğu ya da gerçek anlamda bu hedeflere ulaşılmasının mümkün olmadığı ortaya çıkabilir. Örneğin hedeflerden biri, turizmin ekonomik faydalarının en üst düzeye çıkarılması iken, bir diğeri çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin en aza indirgenmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasını öngörebilir. Bu hedeflerin her ikisini de gerçekleştirebilecek bir planın hazırlanması mümkün olmayabilir. Bu nedenle hedeflerin ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel konuları dengeleyecek şekilde hazırlanmaları gerekmektedir.

¹⁰⁶ WTO (b), a.g.e., s.12.

Turistik gelişme hedeflerinin ülke ya da bölge için belirlenmiş genel kalkınma hedeflerini yansıtmaması ve desteklemesi de gerekmektedir. Bu konu, turizmin genel kalkınma modelleri ile bütünleştirilmesi açısından son derece önemlidir. Bazı durumlarda ise, turizm sektörünün ekonomi içindeki rolü göz önünde bulundurularak uygun turizm hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için genel hedeflerin gözden geçirilmesi de mümkündür.

1.4.3. Araştırma ve Değerlendirme

Planlama sürecinin araştırma aşaması; turizmin tüm yönleri ile ilgili niteliksel ve niceliksel verilerin derlenmesini kapsar. Araştırma aşamasında incelenecek veriler şu şekilde sıralanabilir:¹⁰⁷

- Küresel ve bölgesel turizm kalıpları ve eğilimleri,
- Benzer turizm ürünleri sunan ve aynı turist pazarından turist çeken, mevcut ya da potansiyel turistik yönelimlerin özellikleri,
- Planlama çalışmasının yapıldığı ülke ya da bölgenin turist varış eğilimleri, turist varışları ile ilgili sayılar ve özellikleri,
- Mevcut ya da potansiyel turistik çekicilikler ve faaliyetler,
- Mevcut ve önceden planlanmış konaklama tesisleri ve diğer turistik tesisler ile hizmetler,
- Mevcut ve önceden planlanmış ulaştırma işletmeleri ve hizmetleri, ülkeye ya da bölgeye ulaşım yolları ve iç ulaşım sistemleri,
- Mevcut ve önceden planlanmış diğer altyapı türleri,
- Doğal kaynaklar, arazi kullanımı ve arazi sahiplik hakkı (arazilerin mülkiyeti ya da kiralanması) ile ilgili konular,
- Turizmde istihdam, ekonomik ve işgücü gelişim planları da dahil olmak üzere, mevcut ekonomik durum ve istihdam ile ilgili çalışmalar,
- Fiziksel ve sosyal gelişme planları,
- Çevresel özellikler (iklim kalıpları ve topografya) ve çevresel kalite (hava, su, görüntü ve gürültü kirliliği, tıkanıklık (congestion), mimari yapı ve diğer faktörler),

¹⁰⁷ WTO (b), a.g.e., s.13-14.

- Sosyo-kültürel kalıplar, özellikle de turistik gelişmenin yerel halk ve kültürel özellikler üzerindeki etkileri,
- Mevcut ve önceden planlanmış eğitim programları ve insanları turizmde çalışmaya hazırlamak için kurulmuş eğitim enstitüleri,
- Turizmde mevcut kamu ve özel sektör kuruluşları, bunların örgütsel yapıları ve personeli,
- O dönemde geçerli olan yatırım politikaları ve turistik tesisler, hizmetler ve altyapı için sermaye yatırımlarının mevcut durumu,
- O dönemde geçerli olan turizm yasaları ve düzenlemeleri.

Araştırma aşamasının en önemli unsurlarından birisi, turistik çekicilikler ve faaliyetler ile ilgili verilerin derlenmesidir. Bunlar, turistlerin ülkeyi ya da bölgeyi ziyaret etmelerini sağlayan temel unsurlardır. Turistik çekicilikler ve ilgili faaliyetler; tür, ulaşılabilirlik, gelişme olanakları, turistlerin görmek ya da yapmak istedikleri faaliyetlerin özelliklerini gösteren pazar eğilimleri gibi farklı açılardan değerlendirilmelidir. Ayrıca birincil ve ikincil çekicilikler olarak da sınıflandırılmaları mümkündür. Birincil çekicilikler, turistlerin bölgeyi ziyaret etmelerinin temel nedeni olan ve tam anlamıyla korunmuş, tesislerle geliştirilmiş çekiciliklerdir. İkincil çekicilikler ise; daha az önemli olan ancak birincil çekicilikleri tamamlayan, turistlerin ilgilerini ve kalma sürelerini arttıran çekiciliklerdir.

Turistik çekicilikler ve faaliyetler, konaklama tesisleri, diğer turistik tesisler ile bazı altyapı türleri gibi pek çok unsur için alan araştırmaları yapılmasını gerektirmektedir. Araştırmaların, bu unsurlara ait özellikleri belirleyerek, değerlendirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, turistik tesis ve hizmetlerin uygunluk, kalite ve etkinliğinin değerlendirilmesi, altyapının turistik gelişmeye ne şekilde hizmet edeceğinin belirlenmesi de gereklidir. Bunun için genellikle pazar ülkelerdeki tur operatörleri ile görüşmeler ve pazar araştırmaları yapılmaktadır.

Diğer araştırma türleri, dokümanların incelenmesini ve yerel halk ile görüşmelerin yapılmasını gerektirir. Altyapı, doğal kaynaklar, arazi kullanımı ve arazi sahipliği ile çevresel özellikler gibi bazı konulara ilişkin araştırmalar, genellikle ulusal ya da bölgesel düzeyde ve turistik gelişme için hazırlanan daha detaylı planlar çerçevesinde yapılır.

1.4.4. Analiz ve Sentez

Araştırma bulgularından elde edilen tüm niteliksel ve niceliksel bilgilerin analiz edilmesi ve derlenmesi gerekmektedir. Sentez, analiz aşamasından elde edilen çeşitli bileşenlerin bir araya getirilmesi ve bütünleştirilmesi anlamına gelmektedir. Analiz ve sentez aşamasının temel boyutları şunlardır:¹⁰⁸

- Pazar analizi, çok çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler aracılığı ile yapılabilir. Küresel, ulusal ve bölgesel turizm kalıpları ve pazar eğilimleri ile ilgili bilgiler çok önemli girdiler sağlamaktadır. Turistik tesislerin, çekiciliklerin ve hizmetlerin araştırılması ve değerlendirilmesi de çok önemlidir ve bunun için turistik gelişme hedeflerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ülkenin ya da bölgenin temel turist pazarlarından ulaşılabilirliği, mesafesi, seyahatin maliyeti ve turizm açısından uygunluğu da önemli birer faktördür. Pazar analizi; gelişme ve pazarlama önerilerinin uygulanması halinde, hedef pazarlardaki potansiyel turistlerin sayısını ve türünü ortaya koyar. Hedef pazarlar ile ilgili değerlendirmeler genellikle planın hedef yılına bağlı olarak beş yıllık dönemler için belirlenir.
- Pazar analizlerinden yola çıkılarak pek çok hesaplama yapılabilir. İhtiyaç duyulan konaklama tesisi sayısı ve türü öngörülerek, diğer turistik tesisler ve hizmetlere olan ihtiyaç belirlenebilir. Ayrıca turizm sektörünün ihtiyaç duyduğu personel sayısı ve özelliklerinin de öngörüsü yapılabilir.
- İhtiyaç duyulan turistik tesis ve hizmetler ile turistik faaliyetlerin öngörülerine bağlı olarak, ulaştırma ve diğer altyapı tesisleri ile hizmetlerine olan ihtiyaçlar da belirlenebilir.
- Araştırılan unsurlardan yola çıkılarak fiziksel, ekonomik ve sosyal faktörlerin bütünsel analizleri ya da sentezleri hazırlanır. Taşıma kapasitelerinin belirlenmesi, sürdürülebilir turistik gelişmenin dikkate alınması da bu sentez kapsamında yer alır.
- Tüm kurumsal unsurlar, politikaların oluşturulması ve önerilerin hazırlanması için değerlendirilir ve analiz edilir.

Sentezin önemli bir başka rolü de, turizmin geliştirilmesi ile ilgili temel olanak ve sınırlılıkların belirlenmesidir. Bu sayede önerilerin belirlenmesi, olanaklardan nasıl

¹⁰⁸ WTO (b), a.g.e., s.14-15.

yararlanılacağı ve sınırlılıklar ile nasıl mücadele edileceğini gösteren bir temel oluşturulmuş olur.

Analiz ve sentez aşamasında benzer turistik ürünler sunan ve benzer pazarlara hitap eden olası rakip yönelimler ile ilgili öneriler de değerlendirilmelidir. Hem planın hazırlandığı ülke ya da bölge, hem de rakip yönelimlerde turistlerin ihtiyaçlarını tatmin edecek yeterli büyüme sağlanmış, ancak yeterli pazar büyümesi sağlanamamış olabilir. Eğer planlama çalışmasının yapıldığı bölgedeki çekicilikler, tesisler ve hizmetlerdeki gelişme ile rakip yönelimlerden daha fazla avantaj sunulabilirse, istenilen sayıda ve türde turisti çekebilmek için daha uygun çalışmalar yapılmış olacaktır.

1.4.5. Politikaların Belirlenmesi ve Planın Oluşturulması

Planlama sürecinde bu aşama, turistik gelişme üzerindeki politikaların belirlenmesi ve fiziksel planların hazırlanmasını kapsamaktadır. Politikaların belirlenmesi ve planların hazırlanması için en uygun yaklaşım, öncelikle alternatif gelişme senaryolarının hazırlanması ve değerlendirilmesidir. Fayda ve maliyetleri dengeleyecek tek bir plan olmadığından, alternatif politika ve planların;¹⁰⁹

- gelişme hedeflerinin karşılanması,
- ekonomik faydaların en uygun düzeye çıkartılması,
- çevresel ve sosyo-kültürel etkilerin olumlu yönlerinin güçlendirilmesi ve olumsuz yönlerinin en aza indirgenmesi,
- diğer turistik yönelimlerle etkin bir biçimde rekabet edilmesi gibi pek çok faktöre bağlı olarak değerlendirilmeleri gerekir.

Bu değerlendirmelere bağlı olarak alternatif politika ve planlar arasından bir seçim yapılarak hedefler ve yapılacak çalışmalar daha somut ve açık bir hale getirilmektedir. Politikaların belirlenmesi ve planın oluşturulması, yönetim komitesi ya da diğer ilgili gruplarla yakın bir ilişki içinde yürütülerek, uygun turistik gelişme kalıpları konusunda bir fikir birliğini yansıtmaları sağlanmalıdır.

¹⁰⁹ WTO (b), a.g.e., s. 15-16.

1.4.6. Kurumsal Önerilerin Oluşturulması

Kurumsal unsurlar üzerinde yapılan araştırma, analiz ve değerlendirmelere bağlı olarak önerilerin ve son kararların belirlenmesi mümkündür. Pek çok öneri için, en uygun olanın belirlenmesinden önce alternatiflerin değerlendirilmesi gerekir. Bazı unsurlarda değişiklik yapılmasına ihtiyaç duyulmayabilir, ancak bu durumun yapılan incelemeler ile açıkça ortaya konması gerekmektedir. Devlet ya da özel sektör daha sonra geleceğe ilişkin koşullara bağlı olarak ne tür bir yol izleneceğine karar verecektir. Kurumsal önerilerin oluşturulmasında yönetim komitesinin ve diğer ilgili grupların da çalışmalara dahil edilmesi gerekmektedir.¹¹⁰

1.4.7. Uygulama ve Değerlendirme

Planlama sürecinin son aşaması, uygulama tekniklerinin belirlenmesidir. Uygulama araçlarının planlama süreci boyunca ve özellikle de politika, plan ve diğer önerilerin oluşturulması süresince belirlenmesi ve dikkate alınması gerekmektedir. Bu, belirlenen plan ve önerilerin gerçekçi ve uygulanabilir olmasını sağlamak açısından önemlidir. Uygulama esnasında ve sonrasında turistik gelişmenin hedefleri ve belirlenen politikaları karşılayıp karşılayamadığını görmek için değerlendirmeler yapılması gerekmektedir. Yapılan değerlendirmeler ile ortaya çıkan sorunlar belirlenebilir ve bu sorunlar ciddi boyutlara ulaşmadan düzeltici önlemler alınabilir.¹¹¹

2. TURİZM TALEBİ VE ÖNGÖRÜ

Planlama faaliyetleri, ekonomi ve turizm politikalarının genel hedeflerine bağlı olarak genellikle talebin özellikleri ve potansiyeli doğrultusunda yapılmaktadır. Bu nedenle turizm talebinin özelliklerinin, yapısının ve sayısal büyüklüğünün gelecekte ne şekilde gerçekleşeceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Turistik arz kapasitesi, yoğunluk alanları ve niteliklerinin doğru bir şekilde öngörülmesi, talebin özelliklerinin ve gelecekteki sayısal büyüklüğünün belirlenmesine bağlıdır.

Turizm planlamasında talep faktörü, tüm diğer turistik faaliyetlerin ortaya çıkış nedeni olduğundan, öncelikle talep analizlerinin ve öngörülerinin yapılması gerekmektedir. Özellikle talebin sayısal büyüklüğü ile ilgili öngörüler turizm planlaması açısından hayati önem taşımaktadır.

¹¹⁰ WTO (b), a.g.e., s. 16.

¹¹¹ Aynı, s. 16.

2.1. Turizm Talebinin Tanımı ve Özellikleri

Talep; ekonomide ihtiyaçları karşılamak için yürütülen mal ve hizmet üretiminin itici gücü olarak kabul edilmektedir.¹¹² Genel olarak talep “satın alma gücüyle desteklenmiş satın alma isteği” olarak tanımlanmaktadır.¹¹³ Turizm talebi ise; “yeterli satın alma gücüne ve boş zamana sahip olup, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir hedef doğrultusunda turistik mal ve hizmetlerden faydalanan ya da faydalanmak isteyen kişi ya da kişiler topluluğu” olarak tanımlanabilir.¹¹⁴

Turizm talebi dünya ölçeğinde ekonomik ve psikolojik faktörlere bağlı olarak farklı tüketim kalıplarına sahip olduğundan, temel olarak üç bileşen halinde incelenmesi daha uygun olacaktır:¹¹⁵

- **Fiili Talep:** Seyahat ve turizm ürünlerini satın alan insanların sayısı,
- **Potansiyel Talep:** Koşulları elverdiği zaman seyahat edecek olan insanların sayısı,
- **Ertelenmiş Talep:** Ulaşım, konaklama gibi arz unsurlarının veya ortamın uygun olmadığı ya da bu tip olanaklardan haberi olmayan insanların sayısı.

Bu çalışma kapsamında incelenen turizm talebi; istatistik kayıtlarında “gelen turist sayısı” olarak ifade edilen ‘fiili talep’dir. Dolayısıyla, çalışma incelenirken “talep” kavramının seyahat ve turizm ürünlerini satın almakta olan mevcut turistlerin sayısı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Turizm talebi ekonomide yer alan diğer mal ve hizmetlere yönelik talebe kıyasla bazı farklılıklar ve özellikler göstermektedir. Turizm talebinin bu farklı özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:¹¹⁶

- **Turizm talebi bağımsız bir talep niteliğindedir, kişiden kişiye değişmektedir.** İnsanları seyahate yönelten çeşitli nedenler vardır ve her insanın turizm ihtiyacı farklı hedeflere yönelik olabilir. Bu nedenler insanların atmosfer değiştirme istekleri ve kişisel bir takım etkiler altında kalmalarının birer sonucudur.

¹¹² Adrian Bull, *The Economics of Travel and Tourism*. (2nd ed.. Melbourne: Longman, 1995), s.25.

¹¹³ Özcan Yağcı, a.g.e., s. 21.

¹¹⁴ Orhan İçöz, Metin Kozak (a), *Turizm Ekonomisi*, (1. bs.. Ankara: Turhan Kitabevi, 1998), s.88.

¹¹⁵ Peter M. Burns, Andrew Holden, *Tourism: A New Perspective*, (London: Prentice Hall, 1995), s.24.

¹¹⁶ Orhan İçöz, Metin Kozak (b), *Turizm Ekonomisi : Turizm Mikro ve Makro Ekonomik Etkileri*, (2. bs.. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), s. 91-92.

2.2. Turizm Talebini Belirleyen Faktörler

Turizm talebi karmaşık bir yapıya sahip olduğundan, pek çok faktörden olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenmektedir. Bu faktörlerden bazıları; ekonominin genel yapısında meydana gelen değişiklikler ya da tüketicilerin sahip oldukları ekonomik güç, seyahat yeri seçimini etkileyen tüketicinin bulunduğu yer ile gidilecek yerin sahip olduğu toplumsal ve demografik özellikler, tüketicinin satın alma kararını etkileyen reklâm ve tanıtım çalışmaları ya da tüketicinin sahip olduğu turizm bilinci gibi faktörlerdir. Bunların yanı sıra, dünya üzerinde gerçekleşen terör ya da doğal afetler gibi sıra dışı olaylar ile ülkelerin turizm konusundaki yaklaşımları da turizm talebini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Turizm talebini etkileyen faktörler temel olarak;¹¹⁷

- ekonomik faktörler,
- toplumsal ve demografik faktörler,
- sınırlayıcı faktörler ve
- diğer faktörler olarak incelenebilir.

2.2.1. Ekonomik Faktörler

Turizm talebini etkileyen en önemli ekonomik faktörler;¹¹⁸

- turistik mal ve hizmet fiyatları,
- kişilerin harcanabilir gelir düzeyleri,
- seyahat edilen yerin uzaklığı,
- konaklama potansiyeli ve arz kapasitesi ve
- teknolojidir.

Ekonomik faktörler, her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de önemli değişkenlerdir. Uluslararası kitle turizmi incelendiğinde, talebin yoğun bir şekilde gelişmiş ülkelerden geldiği görülmektedir. Benzer şekilde değişik turizm türlerine (spor, kültür, iş vs.) olan talebi de yine gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar oluşturmaktadır. Potansiyel bir turist, seyahat kararı verirken; kendi gelir düzeyini, gideceği bölgedeki fiyat düzeyini, döviz kurlarını ve ulaştırma maliyetlerini dikkate almak durumundadır. Sonuçta alınacak karar, o bölgeye gidip gitmemek, gidilecek ise tatil süresi,

¹¹⁷ Orhan İçöz, Metin Kozak (b), a.g.e., s. 103-141.

¹¹⁸ Aynı, s.103.

gidilmeyecek ise alternatif bölgenin neresi olacağı konusundaki araştırma ile yakından ilgilidir.

Turizm ürünü, tüketicilerin ürünü elde etmek için üretim yerine fiziksel olarak gitmek zorunda olduğu bir üründür ve ulaştırma da bu ürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Çoğunlukla, turistlerin gitmek istedikleri bölgedeki ekonomik değişkenler, turistlerin geldikleri bölgedeki değişkenlerden oldukça farklıdır. Bu durum, özellikle uluslararası turizmde ve uzun süreli seyahatlerde daha belirgindir.¹¹⁹ Tablo 5, turizm talebini etkileyen ekonomik değişkenlerin bir listesini göstermektedir.

Tablo 5. Turizm Talebini Etkileyen Ekonomik Değişkenler

Turist gönderen bölgedeki değişkenler (A Grubu)	Turist kabul eden bölgedeki değişkenler (B Grubu)	Bağlantı değişkenleri (C Grubu)
• Kişi başına düşen gelir düzeyi • Gelir dağılımı • Seyahat düzenlemeleri • Ulusal paranın değeri (satın alma gücü) • Vergi politikası ve turizm harcamaları konusundaki kontroller	• Genel fiyat düzeyi • Arz olanakları ve rekabet düzeyi • Turizm ürününün kalitesi • Turistler konusundaki ekonomik düzenlemeler	• Turist gönderen ülke ile hedef bölge arasındaki karşılaştırmalı fiyatlar • Turist gönderen ülkede yapılan tanıtım çalışmaları • Döviz kurları • Seyahat süresi ve maliyeti

Kaynak: Adrian Bull, *The Economics of Travel and Tourism*, (2nd ed., Melbourne: Longman, 1995), s.31.

Tabloda yer alan A grubu değişkenler; turist kabul eden bölgeden bağımsız olarak, turist gönderen ülke ya da bölgedeki turistik tüketicilerin oluşturduğu talep üzerinde etkili olan değişkenlerdir. Bu değişkenler turizm pazarlarına girmek konusunda alıcıların yeterliliğini belirleyen sınırlamalarla ilgilidir. Bu sınırlamalar; para, zaman ve yasal düzenlemeler şeklinde olabilir.

B grubu değişkenler; bölgenin ekonomik olarak çekiciliğini ifade eden değişkenlerdir. Bölgeler arasında ya da bölge içinde turistleri çekmek için aşırı bir rekabet söz konusu olduğundan, turist kabul eden bölgelerdeki ekonomik koşulların birlikte hareket etmeleri gerekmektedir.

¹¹⁹ Adrian Bull, a.g.e., s.31.

Üçüncü grupta yer alan C grubu değişkenler ise, turist çeken bölge ile turist gönderen bölge arasındaki özel bağlantı unsurlarını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yalnızca turist gönderen bölgeden turist kabul eden bölgeye yönelik talebi etkileyen değişkenlerdir. Bu değişkenler, özellikle turistlerin farklı bölgeler arasında seyahat kararı vermeleri sırasında önemli etkiye sahiptirler.

Bir mal ya da hizmetin talebini ilk olarak etkileyecek olan faktörün o mal ya da hizmetin kendi fiyatı olması ekonomide “talep kanunu”nun doğal bir sonucudur. Bu nedenle turizm talebini diğer şartlar aynı olmak koşuluyla turistik mal ve hizmet fiyatlarının bir fonksiyonu olarak görmek mümkündür. Turizm talebinin fiyat esnekliği konusunda yapılan araştırmalar, talebin fiyat karşısındaki esnekliğinin oldukça yüksek katsayılar verdiğini ve genellikle birim esneklikten (-1’den) fazla olduğunu göstermektedir. Bu da turistik mal ve hizmet fiyatlarında meydana gelen değişmelerin talep miktarında daha fazla değişmelere neden olacağı anlamına gelmektedir.

Turizm talebini fiyattan sonra ikinci olarak etkileyen en önemli faktör, potansiyel turistlerin harcanabilir gelir düzeyleridir. Turistler de diğer tüketiciler gibi para konusunda duyarlıdır ve turistik mal ve hizmetlere karşı talep bu kişilerin kullanılabilir gelirlerindeki değişmelerden önemli ölçüde etkilenir. İhtiyaç duyulan ve tüketici faydasını en yüksek düzeye çıkaracak olan mal ve hizmetler arasında dağıtılacak düzeyde yeterli paraya sahip olmak ya da olmamak tüketicileri etkileyen en önemli faktördür.

Uzaklık, turizm talebi açısından caydırıcı etki yaratan önemli bir diğer faktördür. Bir ülkenin diğer ülkelere olan uzaklığı ve ulaştırma olanakları, aynı zamanda ekonomik bir faktör olarak turizm talebini etkiler. Uzaklık faktörünün talep üzerinde iki yönlü etkisi vardır. Birincisi, seyahat mesafesi arttıkça seyahatin süresi de artacağı için bu mesafe ek bir fedakârlık gerektirecek ve konaklama süresinin azalmasına neden olacaktır. Ayrıca uzun mesafelere yapılan yolculuklar daha yorucu olmaktadır. Her ne kadar ulaştırma sektöründeki teknolojik gelişmeler mesafe kavramının göreceli etkisini azaltmışsa da, mesafe ve ulaştırma yine de caydırıcı bir faktör olarak turizm talebini etkilemektedir. Bu açıdan turizm talebi ile mesafe arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Uzaklığın talep üzerindeki ikinci etkisi ise; insanların zamanı yeterli olsa da daha uzak bölgelere seyahat etmenin maliyet açısından daha büyük giderlere neden olmasıdır.

Bir turistik bölgedeki alt ve üst yapının durumu, turist kabul olanakları ve turistlere sunulan mal ve hizmetlerin kalitesi de talep üzerinde etkili faktörlerdir. Bölgenin turizm sektörünün miktar ve kalite bakımından ihtiyaçlara yanıt verebilecek düzeyde olması, turistlerin aradıkları özellikleri taşıması, hizmetlerin kalitesinin yüksek olmasının yanında fiyatlarının da ekonomik olması ve güçleri orta düzeyde olan turistlere hitap edebilmesi, o bölgeye olan turizm talebini artırıcı yönde etki yapmaktadır. Buna karşın, enflasyonist baskılar sonucu fiyatların yükselmesi turizm sektörüne yansıdığı zaman, turistler kendileri için daha elverişli şartlar sunan ülkelere gitmeyi tercih etmektedirler.

Teknolojideki gelişmeler, son yıllarda turizm talebini en çok etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Teknolojideki gelişmelerin turizm talebi üzerindeki etkileri arz ve talep açısından iki şekilde ele alınabilir.

Turizm arzı açısından; bir turizm bölgesinde en son teknoloji ile yapılan altyapı yatırımları turizm sektörünün gelişmesinde önemli bir etken olacaktır. Bir bölgede havaalanının bulunması, çok sayıda havayolu işletmesinin bölgeye sefer düzenlemesi sonuçta turist gönderen bölge ile turist kabul eden bölge arasındaki yolculuk süresinin kısılmasına yol açacaktır. Konu talep yönü ile ele alındığında ise; gelişen teknoloji çalışma sürelerinin azalmasına ve sonuçta da insanların boş zamanlarının artmasına yol açmıştır. Ayrıca televizyon, bilgisayar, internet gibi gelişen iletişim araçları insanların kültür düzeylerinin artmasına, gördüklerini ve okuduklarını gerçekleştirmeye, görmeye ve yeni yerlerin ve kültürlerin farkına varmalarına yol açmaktadır.

2.2.2. Toplumsal ve Demografik Faktörler

Bir toplum içinde yaşayan bütün insanların aynı düzeyde seyahat eğilimine sahip oldukları söylenemez. Toplum içindeki belirli insan tipleri, yaş grupları, turizm sektörünün farklı alt dallarında değişik talep özellikleri gösterirler. Bu faktörlerin belirlenmesi ve araştırılması; turizm sektöründe ulaştırma, konaklama ve tur seçiminin yanı sıra, turistik reklâm ve tanıtma faaliyetleri konusunda stratejilerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Turizm talebi üzerinde etkili olan toplumsal faktörler şu şekilde sıralanabilir:¹²⁰

- Yaş, cinsiyet ve aile yapısı,

¹²⁰ Orhan İçöz, Metin Kozak (b), a.g.e., s. 125-132.

- Meslek,
- Eğitim düzeyi,
- Dil güçlükleri,
- Kentleşme oranı,
- Boş zaman ve
- Hareket olanakları.

2.2.3. Turizm Talebini Sınırlayan Faktörler

Yukarıda sıralanan faktörler turizm talebini duruma göre olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilen ve genellikle bireysel özellikler ile ilgili faktörlerdir. Bu faktörlerin yanı sıra, aşağıda sıralanan ve çoğunluğu devlet ya da politika uygulamalarından kaynaklanan faktörler talebi sınırlayıcı etkenler olarak kabul edilmektedir.¹²¹

- Devlet kontrolleri,
- Seyahatlerin vergilendirilmesi,
- Turizm ürünlerinin olumsuz özellikleri,
- Turizmin mevsimsellik özelliği,
- Uluslararası siyasi ortam.

2.2.4. Diğer Faktörler

Ekonomik, toplumsal ve demografik faktörlerin yanı sıra, turizm talebini etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Turizm olayı daha çok insanların kendilerini tatmin etmek, eğlenmek ve değişiklik yapmak gibi ihtiyaçları ile ilgili olduğundan, bu amaçların gerçekleştirilmesi için tüketiciler tarafından dikkate alınan bir takım faktörler söz konusudur. Bu faktörler:¹²²

- Sağlık,
- Moda, zevk ve alışkanlıklar,
- Reklam ve tanıtım olarak sıralanabilir.

Turizm talebini etkileyen bu faktörler, planlama sürecinde yapılması gereken çalışmalara da açıklık getirmektedir. Bununla birlikte turizm planlaması için talep ile ilgili en önemli nokta, gelecekteki talep miktarının sayısal olarak ifade edilmesi ve talep eğilimlerinin ne yönde gerçekleşeceğinin belirlenmesidir.

¹²¹ Orhan İçöz, Metin Kozak (b), a.g.e., s. 136-141.

¹²² Aynı, s.135.

2.3. Öngörü Kavramının Tanımı ve Amacı

“Öngörü temel olarak; bir olgunun geçmişi ile ilgili bilgilerin geleceği tahmin etmek için derlenmesi sürecidir”. Olgu sözcüğü basit bir ifade ile “duyularla tahmin edilebilecek bir oluşum, bir durum ya da bir gerçek” olarak tanımlanabilir. Bir olgunun geçmişi hakkında pek çok yoldan bilgi toplanabilir. Nicel veriler matematiksel kurallar ile düzenlenebilir ya da olgunun geçmişi ve geleceği konusunda uzmanların görüşleri analiz edilebilir.¹²³

Öngörüler üretilmesinin önemli bir nedeni, bu sayede elde edilen verilerin planlama sürecinde kullanılacak olmasıdır. Planlamanın nedeni de, gelecekte olması gereken ya da olması istenen koşulların dışında farklı bir durumun ortaya çıkma olasılığıdır. Çevreyle ilgili öngörüler yaparak koşullardaki değişikliği ya da bu koşullara uygun değişme süreci planlanabilir.¹²⁴

Öngörü, olaylar meydana gelmeden oluşumlarını tahmin etme sanatı olarak da tanımlanabilir¹²⁵ ve planlama sürecinin merkezinde yer alır. Bununla birlikte geleceği öngörmenin planlama ile karıştırılmaması gerekir. Geleceğin öngörüsü, gelecekte ne olacağını geçmişe bakarak tahmin etmektir. Planlama ise geleceğin öngörüsünü de kullanarak uygun çözümlere ulaşmayı amaçlar.¹²⁶ Öngörüler, planlama çalışmalarında birer araç olarak kullanılmaktadır.

Öngörü yönetim sürecinde ihtiyaç duyulan önemli bir unsurdur. Bir yönetici risk ya da başarısızlığı en aza indirmek ya da başarıyı en üst düzeye çıkartabilmek için geleceği planlamak ve bunun için de bir takım öngörü yöntemlerinden faydalanmak durumundadır. Yapılan öngörülerin doğruluğu, yönetim tarafından verilen kararların kalitesini de etkilemektedir.¹²⁷

Yönetim ile ilgili kararların her zaman doğru ve güvenilir öngörülere ihtiyacı vardır. Yanlış öngörülerin işletme faaliyetleri üzerinde önemli olumsuz etkileri vardır. İyi bir öngörü sistemi, sistematik olarak elde edilen verileri kullanarak ve gerekiyorsa

¹²³ Douglas C. Frechtling (a), **Practical Tourism Forecasting**, (Oxford: Butterworth-Heinemann, 1996), s.7.

¹²⁴ Stafford Beer, “Forecasting: A Tool of Adaptation”, **Forecasting and Planning**, ed. by R. Fildes & D. Wood, (Hampshire: Gower Press, 1983), s.187.

¹²⁵ Brian Archer (a), **Demand Forecasting in Tourism**, (Bangor [Wales]: University of Wales Press, 1976), s.10.

¹²⁶ Süleyman Özmucur, **Geleceği Tahmin Yöntemleri**, (İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi Yayın No: 1990/2, 1990), s.1.

¹²⁷ Brian Archer (b), “Demand Forecasting and Estimation”, **Travel and tourism Hospitality Research: A Handbook for Managers and Researchers**, ed. by J.R.Brent Ritchie, Charles R. Goeldner, (2nd ed.. New York: John Wiley&Sons, 1994) s. 105.

yöneticilerin uzmanlıklarından faydalanarak oluşturulabilir.¹²⁸ Öngörüler pazarlama, üretim ve finansal planlama için gerekli ve önemlidir. Turizm sektöründe, diğer pek çok hizmet sektöründe olduğu gibi doğru öngörülere duyulan ihtiyaç, özellikle ürünlerin dayanıksızlık özelliği nedeniyle daha da artmaktadır.¹²⁹

Öngörü, yönetimin karar verme faaliyetlerinin önemli bir parçasıdır. Bir örgüt; hedef ve amaçlarını seçer, çevresel faktörleri tahmin eder ve daha sonra bu amaç ve hedeflere ulaştıracak faaliyetleri seçer. Yönetimin şansa bağımlılığını azaltmaya çalışması ve çevresi ile ilgilenirken daha bilimsel yaklaşması nedeniyle öngörülere olan ihtiyaç artmaktadır. Bir örgütün tüm bölümleri diğerleri ile ilişkili olduğundan, iyi ya da kötü bir öngörü örgütün tamamını etkileyecektir. Öngörünün önemli bir rol oynadığı bazı temel alanlar şöyle sıralanabilir:¹³⁰

- Programlama (Planlama): Kaynakların etkin kullanımı için üretim, taşıma, nakit akışları, personel gibi unsurların programlanması gerekmektedir. Ürüne olan talep hacmi, malzeme, işgücü, finansman ya da hizmetler bu tür bir programlama için gereklidir.
- Kaynak alımı: Hammaddelerin alınması, personel bulunması, makine ya da donanımların satın alınması için gereken zaman birkaç gün ile birkaç ay arasında değişmektedir. Öngörü, gelecekte kaynaklara ihtiyaç duyulacak dönemlerin belirlenmesi için de gereklidir.
- Kaynak ihtiyacının belirlenmesi: Bütün organizasyonların uzun dönemde hangi kaynaklara ihtiyaç duyacaklarını belirlemeleri gerekmektedir. Bu tür kararlar piyasa koşullarına, çevresel faktörlere ve finansal, insan, ürün ve teknolojik kaynakların içsel gelişimine bağlıdır. Bu belirlemelerin hepsi için iyi öngörüler ve iyi tahminler yapabilen ve uygun kararlar verebilen yöneticilere ihtiyaç vardır.

¹²⁸ Walter Vandaele, **Applied Time Series and Box-Jenkins Models**, (Florida: Academic Press Inc., 1983), s.2.

¹²⁹ Brian Archer (b), **a.g.e.**, s. 105.

¹³⁰ Spyros Makridakis, Steven C. Wheelwright, Rob H. Hyndman, **Forecasting: Methods and Applications**, (3rd ed.. New York: John Wiley&Sons, 1998), s.5.

2.4. Turizmde Talep Öngörüsü ve Kullanım Alanları

Bugün yapılan bir seçimin ya da verilen bir kararın gelecek ile ilgili sonuçlar doğuracağı düşünüldüğünde öngörülere ihtiyaç duyulmaktadır. Öngörülerin niteliğine bağlı olarak daha iyi kararlar vermek mümkündür. Pek çok karar nispeten rutin, çok yakın geleceğe ilişkin ve küçük kazançlar ya da kayıplar getirecek kararlardır. Bu tür kararlar için geleceğe ilişkin basit varsayımlar (geleceğin geçmişe benzer olacağı gibi) yeterli olacaktır; ancak çok sayıda kısa vadeli karar, uzun vadeli faaliyetlere etki edecek ve pek çok karar uzun vadede büyük ölçekli etkiler yaratacaktır. Kazançlar ya da kayıplar büyük olduğunda, bir öngörü sonucunda alınan kararların önemi de artacaktır.¹³¹

“Turizm talebi, turizm ile ilgili tüm iş alanlarının kararlarını etkileyen temel unsurdur. Havayolları, tur operatörleri, oteller ve diğer turizm işletmeleri turistler tarafından talep edilecek ürünler ile ilgilenmektedirler. Bu işletmelerin başarısı büyük ölçüde turizm talebinin durumuna bağlıdır. Yönetimin başarısızlığı ise genellikle piyasadaki talebi karşılayamamaktan kaynaklanmaktadır. Talebin işletme karlılığındaki anahtar rolü düşünüldüğünde, gelecekteki talebi öngörmenin tüm planlama faaliyetlerinde önemli rol oynayacağı açıkça görülmektedir. Özellikle turizm ürününün dayanıksızlık-stoklanamama özelliği dikkate alındığında, etkin bir planlama için doğru öngörülere ihtiyaç duyulacağı kesindir”.¹³²

Küresel tüketici eğilimleri, turistlerin yönelim seçiminde daha ayırt edici davrandıklarını göstermektedir. Tüketim kalıpları artık daha az öngörülebilir ve daha değişken hale gelmiştir. Turizm bütünüyle kaynakların niteliğine ve ziyaret edilen yönelimin politik istikrarına bağlıdır ve büyük ölçüde rekabete dayalı bir iş alanı haline gelmiştir. Rekabet avantajı artık sadece doğal kaynaklara değil, teknoloji düzeyine ve sunulan bilgi ve yeniliklere de bağlıdır.¹³³

Öngörü, turizm planlamasında önemli bir rol oynamaktadır ve aynı zamanda özel sektör için de mal ve hizmetlerin kıtlığını ya da fazlalığını önlemek açısından çok önemlidir. Turistik yatırımlar; işletme faaliyetlerinin profesyonel bir şekilde

¹³¹ Roger K. Chrisholm, Gilbert R. Whitaker, Jr., **Forecasting Methods**, (Illinois: R. D. Irwin, 1971), s.1 - 2.

¹³² Haiyan Song, Stephen F. Witt, **Tourism Demand Modelling and Forecasting: Modern Econometric Approaches**, (1st ed.. Amsterdam: Pergamon, 2000), s.1.

¹³³ C.J.S.C. Burger, M. Dohnal, M. Kathrada, R. Law, “a Practitioners Guide to Time Series Methods for Tourism Demand Forecasting”, **Tourism Management**, Vol.22, (2001), s.403.

planlanmasına, uzun vadede faaliyetlerin sürdürülebilirliğine ve sektörün geleceği açısından ulaşılabilir bir vizyona bağlı olarak yapılmak durumundadır.¹³⁴

“Turizm sektörü başarısız kararların riskini azaltmak durumundadır. Bu riski azaltmanın önemli yollarından birisi, gelecekte olabilecek ya da çevrede ortaya çıkabilecek değişiklikleri daha açık bir şekilde görebilmektir”.¹³⁵

Geleceği önceden belirlemek mümkün olmadığı için, hiçbir öngörü tam olarak doğru bir sonucu garanti etmemektedir. Dolayısıyla turizmde talep öngörüsünün amacı “bilinen koşullar dikkate alınarak ortaya çıkabilecek en olası talep düzeyini öngörmek ya da alternatif politikalar uygulandığında elde edilebilecek farklı talep düzeylerini göstermek” olarak açıklanmaktadır.¹³⁶

Turizm sektörü ve sektörün başarısı ya da bir ülkenin ekonomik ve sosyal refahı üzerindeki etkisi ile ilgilenen kişi ve kuruluşlar, karar verme aşamasında risk unsurunun en aza indirgenmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Karşılaşılabilecek riski azaltmanın en önemli yollarından bir tanesi de gelecek ile ilgili belirli olaylar ve koşullar hakkında daha açık bilgilere sahip olmaktır. Turizm sektörü için en önemli unsur taleptir ve bütün sektörler gibi turizm sektörü için de talep konusunda riskin azaltılması önemli bir ihtiyaçtır.

Turizm öngörüsü için özel, farklı yöntemler bulunmamaktadır. Bu nedenle, diğer alanlardaki işletme yöneticileri ya da kamu planlamacıları tarafından geliştirilen nitel ve nicel teknikler turizmde talep öngörülerinin oluşturulması için kullanılmaktadır.¹³⁷

Turizm talep öngörülerinin pek çok kullanım alanı vardır. Turizm sektörü içinde karar verme durumunda olan pazarlamacılar, yöneticiler, planlamacılar ya da diğer kamu kuruluşları için talep öngörülerinin farklı anlamları ve kullanım alanları şöyle sıralanmaktadır:¹³⁸

- Turizm pazarlamacıları talep öngörülerini;
 - Stratejik ya da yıllık pazarlama planları için pazarlama hedeflerinin belirlenmesinde,
 - Satın alma hacmine bağlı olarak potansiyel pazarların ortaya çıkartılmasında,

¹³⁴ C.J.S.C. Burger ve diğerleri, a.g.e., s.404.

¹³⁵ Aynı, s.404.

¹³⁶ Brian Archer (b), a.g.e., s.105.

¹³⁷ C.J.S.C. Burger ve diğerleri, a.g.e., s.404.

¹³⁸ Douglas C. Frechtling (a), a.g.e., s.8.

- Alternatif pazarlama programları ile birlikte, ekonominin durumu ve rakiplerin faaliyetleri gibi kontrol edilemeyen gelişmelerin talep üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde kullanılmaktadırlar.
- Yöneticiler turizm talep öngörülerini;
 - Personel, kaynak ve kapasite gibi faaliyet ihtiyaçlarını belirlemek,
 - Yeni bir otel inşaatının, bir restoranın genişletilmesinin, yeni bir konulu park yapılmasının ya da yeni bir yönelime havayolu hizmeti sunulmasının finansal açıdan uygulanabilirliği gibi proje fizibilitelerini hazırlamak için kullanabilirler.
- Planlamacılar ve diğer kamu kuruluşları ise;
 - Ziyaretçilerin ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel açıdan ortaya çıkartacağı sorunları tahmin etmek,
 - Kaynakların sektörler arasında etkin bir biçimde dağıtımının ve kullanımının sağlanmasında,
 - Fiyat düzenlemeleri ve çevresel kalite kontrolleri gibi düzenleyici politikaların potansiyel etkilerini değerlendirmek,
 - Bütçeleme süreci için turizmden gelecek kamu gelirlerini planlamak,
 - Havaalanları ve hava yolları, köprüler ve otoyollar, enerji ve içme suyu üretim ve dağıtım birimleri gibi uygun kapasite ve altyapı hizmetlerini temin edebilmek için turizm talep öngörülerini kullanılmaktadırlar.

Turizm talebi, diğer sektörlerde olmayan ve araştırmacılar için bir takım zorluklar yaratan bir yapıya sahiptir. Bu zorluklar şu şekilde sıralanabilir.¹³⁹

- Geçmiş dönemlere ait talep verileri genellikle bulunamamaktadır,
- Turizm talebi çok değişken olabilmektedir,
- Turizm talebi doğal ya da yapay felaketlere karşı çok hassastır,
- Öngörüde kullanılacak değişkenler için çok fazla sayıda seçenek bulunmaktadır.

Turizm talebinin öngörülmesindeki güçlüklerin önemli bir bölümü uygun verilerin bulunamamasından kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni, turizm verilerinin genellikle diğer sektörlerin yanında ikinci derecede ele alınmasıdır. Pek çok uluslararası kurum (WTO, WTTC, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi) tarafından gösterilen çabalara rağmen, belirli standartlara bağlı standart bir veri derleme sistemi

¹³⁹ Douglas C. Frechtling (a), a.g.e., s.10.

oluşturulamamıştır ve bu nedenle farklı ülke ve bölgelerden gelen verileri karşılaştırmak mümkün olamamaktadır. Bunun bir çözümü olarak, araştırmada ihtiyaç duyulan verilerin yeniden derlenmesi gösterilebilir; ancak bu yöntem çok fazla zaman ve parasal kaynak ayrılmasını gerektirmektedir.¹⁴⁰ Bu eksiklik son yıllarda Turizm Uydu Hesapları (Tourism Satellite Account – TSA) ile giderilmeye çalışılmaktadır, ancak yine de ülkelerin derledikleri istatistiklerde bir standardın oluşturulması zaman almaktadır.

Turizm talebini etkileyen çok sayıda değişken olması ve turizm talebinin bu değişkenlerde ortaya çıkan farklılıklardan etkilenmesi, talebi aşırı değişken ve duyarlı bir hale getirmektedir. Ayrıca bu değişkenlerin talep üzerindeki etkilerinin ve değişkenler arasındaki çapraz ilişkilerin tam olarak tanımlanması ya da sayısal olarak ifade edilmesi son derece zordur.

Turistik hizmetlere olan talep, yukarıda sıralanan faktörler dışında bir takım dışsal faktörlere de bağlıdır ve bu dışsal faktörler bir yönelimden diğerine olan talepte büyük kaymalara neden olabilmektedir. Bu faktörlerin en önemlileri; bir yönelimdeki politik ve sosyal kargaşa ortamı, arz sınırlılıkları ve yönelimdeki ekonomik darboğazlar olarak sıralanabilir. Bu tür faktörlerin uzun vadeli etkilerini öngörmek oldukça zordur.¹⁴¹

Turizm talebinin kısa ya da uzun vadeli planlama çalışmaları için öngörüler yukarıdaki sınırlılıklar nedeniyle genellikle tek değişkenli öngörü yöntemleri ile türetilmektedir. Bu yöntemler, turizm talebindeki genel eğilimleri ve talebin yapısındaki değişiklikleri dikkate alarak, gelecekte de benzer ilişkilerin devam edeceği varsayımına dayanmaktadır. Turizm talebinin öngörülmesinde kullanılan bu yöntemler ve uygulama aşamaları izleyen bölümlerde açıklanmaktadır.

¹⁴⁰ Brian Archer (b), a.g.e., s. 112.

¹⁴¹ Aynı, s. 112.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEK DEĞİŞKENLİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ

1. ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Bir olgunun geleceği hakkında bilgi vermeye çalışan öngörü yöntemleri temel olarak iki gruba ayrılmaktadır:

- Nitel ve
- Nicel öngörü yöntemleri.

Nicel yöntemler bir olgunun geçmişine ilişkin bilgileri matematiksel kurallar ile düzenlerken; nitel yöntemler bu bilgileri uzmanların görüşlerini alarak değerlendirmektedir.¹⁴²

İstatistiksel süreçler aracılığı ile geleceğe yönelik öngörüler oluşturmak için kullanılan nicel yöntemler, değişkene ilişkin geçmiş dönem verilerinin değerlendirilmesini kapsamaktadırlar.¹⁴³ Nicel yöntemler iki temel bölümde incelenmektedir:¹⁴⁴

- Tek değişkenli ve
- Çok değişkenli yöntemler.

Tek değişkenli yöntemler, zaman serisi yöntemleri olarak da adlandırılmaktadır.¹⁴⁵ Bu yöntemler, sadece öngörü değişkenine ilişkin geçmiş dönem verilerini kullanarak yapılan istatistiksel analizlerden oluşmaktadır.¹⁴⁶ Çok değişkenli yöntemler ya da diğer adıyla nedensel yöntemler ise, neden-sonuç ilişkilerini matematiksel olarak açıklamaya çalışırlar. Öngörülecek değişken ile ilişkisi olan diğer değişkenlerin belirlenmesi ve bu ilişkiye uygun bir matematiksel ifadenin bulunması, çok değişkenli yöntemlerin temel amacını oluşturmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴² Douglas C. Frechtling (a), a.g.e.,s.17-18.

¹⁴³ Christine Lim, Michael Mc Aleer. "Time Series Forecast of International Travel Demand For Australia", *Tourism Management*, Vol. 23 (2003), s.389.

¹⁴⁴ Stephen A. De Lurgio, *Forecasting Principles and Applications*, (Boston: Irwin/McGraw-Hill, 1998) s.21.

¹⁴⁵ Aynı, s.21.

¹⁴⁶ Christine Lim, Michael Mc Aleer, a.g.e., s.385.

¹⁴⁷ Douglas C. Frechtling (a), a.g.e.,s.17-18.

Öngörü yöntemleri literatürde çok değişik şekillerde sınıflandırılmıştır, ancak bununla birlikte nitel, tek değişkenli ve çok değişkenli yöntemler olarak sınıflandırılmaları yaygın bir uygulamadır. Tablo 6'da öngörü yöntemlerine ilişkin bir sınıflandırma gösterilmektedir.

Tablo 6. Öngörü Yöntemleri

TÜR	YÖNTEM
Tek değişkenli (Zaman Serisi) Yöntemler	Trend Analizi (trend analysis) Hareketli ortalamalar / üssel düzeltme (moving average/exponential smoothing) Bileşenlere ayırma (classical decomposition) ARIMA(Box-Jenkins/Autoregressive integrated moving average) Basit regresyon analizi (simple regression analysis)
Çok değişkenli (Nedensel) Yöntemler	Çoklu regresyon (multiple regression analysis) Ekonometrik (econometric models) Girdi-çıkı modelleri (input-output models) Konjonktürel (cyclical models) Çoklu ARIMA (multiple ARIMA) Durum uzayı (state space) Vektör otoregresyonu (vector autoregression)
Nitel/Teknolojik Yöntemler	Uzman görüşleri (expert opinion) Satış gücü karması (sales force mix) Delphi (Delphi) Tarihi benzetme (historical analogy) S- Büyüme eğrileri (growth curves) Karar kuramı ve Markov zinciri (decision theory and Markov chain)
Gelişmiş Nicel Yöntemler	Pazar araştırması (market research) Yöneylem araştırması (operations research) Uzman sistemleri (expert systems) Yapay sinir ağları (artificial neural networks) Kalıtsal yöntemler (genetic methods) Bütünleşik yöntemler (combining methods)

Kaynak: Stephen A. DeLurgio. *Forecasting Principles and Applications* (Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1998), s. 25 kullanılarak düzenlenmiştir.

Yukarıdaki sınıflandırmada basit regresyon analizi de tek değişkenli yöntemler arasında yer almaktadır. Gerçekte, trend analizi ile basit regresyon analizi aynı şekilde uygulanmaktadır; trend analizi basit regresyonun zaman değişkenine göre uygulanması ile elde edilmiş halidir.

1.1. Nitel Öngörü Yöntemleri

Nitel öngörü yöntemleri, çalışma alanı konusunda uzman kabul edilen bireylerin yargılarına ve deneyimlerine dayanmaktadırlar. Bu yöntemlerde bilgi işleme süreci bilgisayarlar tarafından değil, uzman ya da jüri üyeleri tarafından gerçekleştirilir.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Douglas C. Frechtling (b), a.g.e., s.210.

Nitel yöntemler insan yargılarına bağlı olarak, genellikle tarafsız tahminlerden çok, beklentileri ifade eden anlatımlar üretirler. Bu yöntemler insan sezgilerinden faydalanarak sayısal birimlerle ölçülemeyen verileri incelerler.¹⁴⁹

Nitel yöntemlerin kendilerine özgü uygulama süreçleri olmakla birlikte, hepsinde ortak olarak uygulanan aşamalar Tablo 7’de sıralanmaktadır.

Tablo 7. Nitel Öngörü Yöntemlerinde Ortak Aşamalar

1. Jürinin seçimi
2. Soruların jüriye yöneltilmesi
3. Cevapların alınması
4. Öngörülerin derlenmesi

Kaynak: Douglas C. Frechtling (b). *Forecasting Tourism Demand: Methods and Strategies*, (Oxford: Butterworth-Heinemann, 2001), s. 211.

Beklentileri ifade etmeleri ve dolayısıyla subjektif yargılara bağlı olmaları nedeniyle, nicel yöntemler gibi tekrarlanamayan, sonuçları tartışmaya açık yöntemler olsalar da, nitel yöntemlerin kullanılmalarını zorunlu kılan bir takım nedenler bulunmaktadır. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir:¹⁵⁰

- Yeterli tarihsel verinin bulunmaması,
- Mevcut zaman serilerinin güvenilir ya da geçerli olmaması,
- Makro çevrenin çok hızlı bir şekilde değişmesi,
- Çevresel etkiler açısından büyük karışıklıklar beklenmesi,
- Uzun dönem öngörülerine ihtiyaç duyulması.

Yukarıda sıralanan durumlarda kullanılabilmeleri nitel öngörü yöntemlerinin en önemli avantajlarıdır. Bunlara ek olarak; genellikle ucuz olmaları ve üstün istatistiksel yeteneklere ihtiyaç duymamaları da nitel yöntemlerin avantajları arasında sıralanabilir. Avantajlarının yanı sıra; seçilen jüri üyelerinin deneyim yetersizliği ya da yanlılığı, geleceğe ilişkin beklentileri nedeniyle öngörülerin etkilenmesi, jürinin bugünkü koşullara göre geleceğe ilişkin kötü sonuçları öngörme isteksizliği büyük ölçekli hatalara yol açabildiği için bir takım dezavantajlar da doğurmaktadırlar. Ayrıca

¹⁴⁹ M.S. Kandil, S.M. El-Debeiky, N.E. Hasanien, “Overview and Comparison of Long-Term Forecasting Techniques for a Fast Developing Utility, Part I”, *Electric Power Systems Research*, Vol.58 (2001), s.12.

¹⁵⁰ Douglas C. Frechtling (b), *a.g.e.*, s.211-212.

araştırmacının kendi düşüncelerini öngörülere yansıtma olasılığı da nitel yöntemlerin dezavantajlarından birisidir.¹⁵¹

1.2. Nicel Öngörü Yöntemleri

Nicel yöntemler, geçmiş dönem gözlem değerlerine dayalı analizler yapan öngörü modellerini kapsamaktadır. Kullanılan yöntemler; incelenen değişkende gözlenen gelişmelerin analiz edilmesi, veri serisinin dinamik özelliklerinin belirlenmesi ve bu özelliklerin matematiksel bir fonksiyon ile ifade edilerek geleceğe ilişkin öngörülerin türetilmesini içermektedir. Nicel yöntemler iki gruba ayrılmaktadır:¹⁵²

- Tek değişkenli yöntemler ve
- Çok değişkenli yöntemler.

Tek değişkenli öngörü yöntemleri sadece tek bir değişkene ait geçmiş dönem gözlem değerlerini kullanarak geleceği öngörmeye yönelik yöntemlerdir. Bu yöntemlerin amacı, geçmiş gözlem değerlerindeki veri kalıplarını kullanarak istatistiksel modeller oluşturmak ve bu modellerle geleceği öngörülebilir. Kısa ve orta dönemli öngörülerin maliyeti ve doğruluğu önemli olduğundan, tek değişkenli yöntemler uygulamada genellikle en ucuz ve basit yöntemlerdir.¹⁵³

Çok değişkenli yöntemler ise, öngörülmek istenen değişkene ilişkin geçmiş gözlem değerlerinin yanı sıra, bu değişkeni etkileyen açıklayıcı değişkenleri de kullanarak geleceği öngörmeye çalışan yöntemlerdir.¹⁵⁴ Çok değişkenli yöntemler genel olarak tek değişkenli yöntemlerin kullanılmasından çok daha zor ve pahalı yöntemlerdir. Zorluk; birden çok değişkenin kullanılmasından, ek maliyetler ise dışsal verilerin elde edilmesi ve analiz için ayrılan zamanın artmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁵

¹⁵¹ Douglas C. Frechtling (b), a.g.e., s.212.

¹⁵² M.S. Kandil ve diğerleri, a.g.e., s.12.

¹⁵³ Stephen A. De Lurgio, a.g.e., s. 21.

¹⁵⁴ Christine Lim, Michael Mc Aleer, a.g.e., s.389.

¹⁵⁵ Stephen A. De Lurgio, a.g.e., s.21.

1.2.1. Tek Değişkenli Yöntemler

Tek değişkenli ya da zaman serisi öngörü yöntemleri, geçmiş dönemlerde seride görülen veri kalıplarının gelecekte de devam edeceği varsayımına dayanmaktadır.¹⁵⁶

Pek çok durumda araştırmacılar ve politika yapıcılar, ilgilenilen sistemin yapısını ortaya koyan nedensel bir model geliştirmenin zor olduğunu düşünürler. Burada sorun, temel olarak sistemi etkileyen faktörleri belirlemenin ve bu faktörler ile ilgili veri toplamanın zor olmasıdır. Bu nedenle nitel yöntemler öncelikle sistemi anlamak ve açıklamak için kullanılırlar. Bu tür durumlarda tek değişkenli öngörü yöntemleri kısa vadeli, ancak önemli öngörüler türetebilirler.¹⁵⁷

Tek değişkenli öngörü yöntemlerinin bir diğer özelliği de kolay uygulanabilir olmalarıdır. Konjonktürel ve mevsimsel etkiler, zaman serisi verilerinde açıkça görülebilir ve uzun dönemli trendlerin de ortaya konulması mümkündür.¹⁵⁸

Bir zaman serisi, zamana göre ardışık olarak derlenen gözlem değerlerinden oluşur. Zaman serilerinin özelliği, verilerin zamana göre sıralanması ve ardışık gözlemlerin genellikle birbirlerine bağımlı olmasıdır. Dönemler arasındaki bu bağımlılık sayesinde güvenilir öngörüler oluşturulabilmektedir.¹⁵⁹

Tek değişkenli yöntemlerde, temel alınan zaman serisi ile ilişkili olan diğer seriler dikkate alınmaz. Amaç, seride hareketliliğe neden olan veri kalıplarını belirlemek ve bu kalıplara ilişkin bileşenleri geçmiş dönem verilerinden ayırarak gelecekteki hareketliliğin öngörülmesinde kullanmaktır.¹⁶⁰

Zaman serilerinin gözlem değerlerinde, zaman içinde azalma ya da artma şeklinde, bazı değişimler gözlenir. Ekonomik, sosyal, psikolojik vb. çeşitli nedenlerin zaman serisi değerleri üzerindeki, yön ve şiddetinin farklı olmasından ileri gelen bu değişimler, zaman serilerindeki “veri kalıplarını” oluşturur ve Trend (T), Mevsimsel değişimler (M), Konjonktürel değişimler (K) ve Rassal Değişimler (R) olarak adlandırılır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Jae Kyu Lee, Chang Seom Yum, “Judgemental Adjustment in Time Series Forecasting Using Neural Networks”, **Decision Support Systems**, Vol.22 (1998), s.135.

¹⁵⁷ C.J.S.C. Burger ve diğerleri, **a.g.e.**, s.404.

¹⁵⁸ **Aynı**, s.404-405.

¹⁵⁹ Walter Vandaele, **a.g.e.**, s.3.

¹⁶⁰ V. Lewis Bassie, **Economic Forecasting**, (New York: McGraw-Hill, 1958), s.56.

¹⁶¹ Ahmet Özmen (a), “Zaman Serisi Çözümlemesi”, **İstatistik**, Editör: Ali Fuat Yüzer, (1. bs.. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yay. No: 1448, Açıköğretim Fakültesi Yay. No: 771, 2003), s. 297.

Zaman serileri üzerinde etkili olabilen bu bileşenlerin özellikleri şunlardır:¹⁶²

- **Trend Bileşeni:** Zaman serisi gözlem değerinin uzun zaman döneminde (en az 7 yıl) artma ya da azalma yönünde gösterdiği genel eğilime “trend” adı verilir. Trend bileşeni, zamana bağlı değişken üzerindeki genel eğilime neden olan uzun dönemli etkileri açıklar. Bu etkileri genel olarak, demografik özelliklerdeki, coğrafi dağılımdaki, kişi başına gelirdeki, teknolojik gelişmelerdeki, tüketici zevk ve alışkanlıklarında ortaya çıkan değişmelerdeki ve fiyat değişmelerindeki etkiler olarak sıralamak mümkündür.

- **Mevsimsel Bileşen:** Mevsimsel bileşen birbirini izleyen yılların, mevsimlerin, çeyrek yılların, ayların ya da günlerin aynı dönemlerine ait gözlem değerlerindeki artma ya da azalma şeklinde ortaya çıkan düzenli değişmeler olarak ifade edilen mevsimsel değişmeleri açıklar. Mevsimsel değişmeler, genellikle iklimle, saatle ya da geleneklerle ilişkilidir. Birbirini izleyen iki mevsimsel değişimin maksimum noktaları arasındaki zaman aralığına “dalga uzunluğu” adı verilir ve L simgesi ile gösterilir. Mevsimsel değişmeler, dalga uzunluklarının birbirine eşit olması nedeniyle periyodik, tekrar tekrar meydana gelmiş olmaları nedeniyle döngüsel özelliğe sahip değişmelerdir. Bir mevsimsel değişimin maksimum ve minimum noktaları arasındaki yükseklik farkına ise “dalga şiddeti” adı verilir. Eğer bir zaman serisindeki mevsimsel değişmelerin dalga şiddetleri trend etkisinin belirlediği genel eğilimden bağımsızsa, bu serinin eşit mevsimsel dalga şiddetine sahip, bağımlıysa eşit olmayan dalga şiddetine sahip mevsimsel değişme gösterdiği kabul edilir. Mevsimsel değişmelerin dalga uzunluğunun ve dalga şiddetinin doğru olarak belirlenmesi zaman serisi çözümlemelerinde en önemli konulardan birisidir; çünkü bu durum çözümleme amacıyla kullanılan yöntem türünün ve model tipinin belirlenmesine etki eder. Mevsimsel değişmeler düzenli değişmeler olduğundan, herhangi bir zaman dönemi için etkileri daha kolay tahmin edilebilir.

- **Konjonktürel Bileşen:** Ekonomi ve iş idaresi alanları ile ilgili değişkenlerde genellikle sabit bir oranda artış ya da azalış görülmez. Trend düzeyi etrafında 2-10 ya da daha fazla yıl zaman aralıklarıyla, herhangi bir dönemde artma ya da azalma şeklinde tekrarlanabilen değişmeler gözlenir. Konjonktürel değişme adı

¹⁶² Ahmet Özmen (a), a.g.e., s. 297-298.

verilen bu değişmelerin etkisini açıklayan bileşene “konjonktürel bileşen” denir. Konjonktürel bileşenin açıkladığı değişmeler periyodik olmayan, ancak döngüsel olan değişmelerdir. Bu değişmeler ekonomi ve iş idaresi ile ilgili değişkenler üzerinde aynı şiddette olmasa da, aynı yönde etki ederler. Buna karşılık, konjonktürün azalma yönündeki etkisi, trendin artış hızını yavaşlatır, hatta tamamen durdurabilir. Konjonktürel değişmelerin sadece ekonomik faktörlerdeki değişmelerden meydana gelmesi beklenmez.

- **Rassal Bileşen:** Zaman serilerindeki düzensiz değişmelere “rassal değişme” adı verilir. Rassal değişmeler, beklenmedik olayların zaman serileri üzerindeki etkisiyle meydana gelen değişmelerdir. Deprem, siyasal karışıklıklar, savaş, grev ve lokavt, rakip firmaların politikalarındaki değişiklikler vb. gibi etkiler, rassal değişmelere neden olur. Rassal bileşen, zaman serileri üzerinde trendin, mevsimsel bileşenin ve konjonktürel bileşenin etkisi ayrıştırıldıktan sonra geride kalan etkiyi açıklayan bileşendir.

Zaman serilerinde yer alan bu bileşenler, öngörü yöntemlerinde uygulama aşamalarını da etkilemektedir. Tek değişkenli öngörü yöntemlerinin uygulama aşamaları her yönüye göre farklılıklar gösterdiğinden, bu aşamalar yöntemlere ilişkin açıklamalarda detaylı olarak incelenmektedir.

1.2.2. Çok Değişkenli Yöntemler

Çok değişkenli ya da nedensel yöntemlerin amacı incelenen değişken ile ilişkili diğer değişkenleri bir araya getiren modeller oluşturmaktır.¹⁶³ Çok değişkenli yöntemleri tek değişkenli yöntemlerden ayıran temel unsur; bu yöntemlerde incelenen değişkeni farklı şekillerde etkileyen diğer değişkenlerin durumlarının da dikkate alınmasıdır. Bazı durumlarda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri sorunların çözümünde anahtar görevi görebilmektedir. Çok değişkenli ya da nedensel yöntemler temel olarak iki gruptan oluşmaktadır:

- Regresyon analizi ve
- Yapısal ekonometrik modeller.

Turizm öngörüsünde sıkça kullanılan iki temel nedensel modelleme yaklaşımı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; öngörü değişkeninin bağılı olduğu bir ya da daha

¹⁶³ M.S. Kandil ve diğerleri, a.g.e., s.14.

çok açıklayıcı değişkeni kullanan “doğrusal regresyon (linear regression)” modelidir. Diğer yaklaşım ise birbirlerine hem bağımlı, hem de bağımsız değişkenler ile bağlı bir regresyon denklemleri kümesi oluşturan “yapısal modeller”dir.¹⁶⁴

Çalışmanın amacı tek değişkenli zaman serisi yöntemleri ile turizm talebine ilişkin öngörüler türetilmesi olduğundan; bu çalışma kapsamında turizm talebini etkileyen değişkenler dikkate alınmayacaktır. Bu nedenle çok değişkenli öngörü yöntemleri ile ilgili daha detaylı açıklamalara yer verilmemiştir.

2. TEK DEĞİŞKENLİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ

Turistik talep, daha önce de açıklandığı gibi pek çok faktörden etkilenen ve bu faktörler arasındaki ilişkiler nedeniyle öngörülmesi oldukça zor bir değişkendir. Gerçekte turistik talep ile ilgili araştırmaların nedensel ilişkileri içeren ve bu ilişkileri açıklamaya çalışan yöntemler kullanmaları daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşım, doğru olmakla birlikte pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunlardan birincisi; turizm talebi ile ilgili değişkenlerin karmaşık ekonomik ilişkileri içermesi ve bu nedenle sektöre ilişkin özel ölçümlerin neredeyse imkânsız olmalarıdır. Harcanabilir gelir, genel fiyat düzeyi, satın alma gücü, döviz kurları gibi ekonomik değişkenler ülkeden ülkeye farklılık gösterdikleri için, turist gönderen bölgelerin karşılaştırılmasına olanak vermemektedirler. İkincisi, turizm talebini etkileyen değişkenlerin sayısının çok fazla olması nedeniyle, bu değişkenler kullanılarak oluşturulan bir öngörü modelinin çok karmaşık bir hale gelmesidir. Buna ek olarak, moda, alışkanlıklar, gelenek ve görenekler, kültürel ve psikolojik faktörler gibi değişkenlerin her zaman sayısal veriler ile ifade edilememesi de, turizm talebinin öngörülmesinde nedensel yöntemlerin kullanılmasını zorlaştırmaktadır.

Çok değişkenli yöntemler, turizm talebi ile ilgili olarak genellikle belirli değişkenlerin tekil olarak etkilerini ölçmek amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, turizm talebi-gelir ilişkisi, turizm talebinin milli gelire ya da diğer sektörler katkısı gibi ikili ilişkileri açıklamak için çok değişkenli öngörü yöntemleri kullanılmaktadır.

Tek değişkenli öngörü yöntemleri ise, sadece turizm talebinin zaman içinde gösterdiği gelişmeyi temel alarak geleceğe ilişkin tahminler geliştirdikleri için; hem verilerin derlenmesi, hem de yöntemlerin uygulanması daha kolaydır. Bu yöntemler ile

¹⁶⁴ Douglas C. Frechtling (b), a.g.e., s.141-142.

elde edilecek öngörüler, tek bir değişkene bağlı olduklarından ve turist gönderen ülkeler açısından farklılık göstermediklerinden, farklı ülkelerden gelecek olan turist sayılarının karşılaştırılmasına da olanak vermektedirler. Politika ve planlama çalışmaları için bir perspektif geliştirmek açısından da zaman serisi öngörü yöntemleri ile elde edilen veriler, basit anlamda arz planlaması için kullanılabilecek niteliktedir.

Yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı, tek değişkenli öngörü yöntemlerinin turizm talebinin öngörülmesinde kullanılabileceği ve elde edilen sonuçların faydalı olacağı açıktır.

2.1. Yöntemlere İlişkin Açıklamalar

Bu bölümde karmaşıklık düzeylerine ve tarihsel gelişimlerine göre sırasıyla açıklanacak tek değişkenli öngörü yöntemleri şunlardır:

- Trend analizi
- Bileşenlere ayırma
- Üssel düzeltme
- Box-Jenkins (ARIMA) modelleri

2.1.1. Trend Analizi Yöntemi

Öngörü yöntemleri arasında en basit ve en kullanışlı yöntemlerden birisi trend analizi yöntemidir. Trend analizinin temel mantığı geçmiş trendlerin gelecekte de devam edeceği varsayımdır.¹⁶⁵ Trend analizi uzun dönemli öngörülerde sıkça kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, geçmişteki doğrusal ya da doğrusal olmayan trendlerin gelecekte de devam etmesi durumunda iyi sonuçlar vermektedir.¹⁶⁶ Bu yöntem nispeten daha ucuz ve kullanımı kolay bir yöntem olduğundan işletme öngörülerinde sıkça kullanılmaktadır.¹⁶⁷

Trend analizi yönteminde, “ele alınacak bir zaman serisini en iyi temsil edecek trend denklemi belirlendikten sonra, uzunca bir gelecek dönem için öngörüler rutin

¹⁶⁵ Stephen L. J. Smith, *Tourism Analysis: A Handbook*, (2nd ed.. Essex: Longman, 1995), s. 125.

¹⁶⁶ Stephen A. DeLurgio, a.g.e., s.639.

¹⁶⁷ Stephen F. Witt, Christine A. Witt, *Modeling and Forecasting Demand in Tourism*, (London: Academic Pres, 1992), s. 10.

olarak elde edilir. Bu yönteme ilişkin hesaplamalar hem elle, hem de bilgisayar desteği ile yapılabilir".¹⁶⁸

Üssel düzeltme yöntemlerinden farklı olarak, trend analizi daha çok orta ve uzun dönemli öngörüler için kullanılır. Trend analizi genellikle daha fazla veri noktasına ihtiyaç duyar ve yeni veriler geldiğinde güncellenmesi daha zordur. Trend analizinde a ve b değerleri için yeni tahminler yapılabilmesi için, bütün veri setinin tekrar değerlendirilmesi gerekirken; üssel düzeltme modellerinde yeni öngörüler düzeltme katsayılarının güncellenmesi ile kolayca elde edilebilir. Bununla birlikte trend analizinin Winters'ın mevsimsel üssel düzeltme modeli dışındaki düzeltme yöntemlerinde olduğu gibi mevsimsel verileri kontrol edemediği de dikkate alınmalıdır.¹⁶⁹

2.1.1.1. Yönteme İlişkin Modeller

Basit regresyon analizi, öngörülmesi istenen bağımlı değişkenin tek bir bağımsız (açıklayıcı) değişken ile açıklanması sürecini ifade etmektedir. Trend analizi de, basit regresyon analizinin özel bir uygulamasıdır. Bu iki yöntem arasındaki tek fark, trend analizinde bağımsız değişkenin değeri zamana bağlı iken, basit regresyonda esas değişken ile ilişkili herhangi bir değişkenin kullanılabilmesidir.¹⁷⁰ Trend eğrisinin denklemini bulmak için en küçük kareler yönteminin farklı denklem türlerinin (doğrusal, eğrisel, üssel) incelenmesi gerekmektedir.¹⁷¹

Trend analizinin temelinde yatan d ş n e, verilerin ortasından geçen bir doğru belirlemektir. Bu doğruyu tanımlayan ve basit regresyon denklemi olarak da adlandırılan en küçük kareler yönteminin denklemi şu şekildedir:¹⁷²

$$Y = a + bX$$

Y : Bağımlı değişken (gelen turist sayısı)

a : Kesişim noktasının tahmini,

b : Eğimin tahmini,

t : Zaman periyodu,

X : Bağımlı değişken ile ilişkili bağımsız-açıklayıcı değişken (zaman)

¹⁶⁸ Ahmet  zmen(b), **Zaman Serisi Analizinde Box-Jenkins Yöntemi ve Banka Mevduat Tahmininde Uygulama Denemesi**, (Eskişehir: Anadolu  ni. Yay. No: 207, Fen-Ed. Fak. Yay. No: 9, 1986), s.10.

¹⁶⁹ Aynı, s.10.

¹⁷⁰ Spyros Makridakis, Steven C. Wheelwright, **Interactive Forecasting: Univariate and Multivariate Methods**, (2nd ed., California: Holden-Day Inc., 1978), s. 120.

¹⁷¹ Stephen F. Witt, Christine A. Witt, a.g.e., s. 10.

¹⁷² Stephen L. J. Smith, a.g.e., s. 126.

Bu denklem sapmaların kareleri toplamı (gerçek değerler ile bu denklem sonucunda bulunan tahmini değerler arasındaki fark) en aza indirgenerek uygun hale getirilir. Bu da a ve b değerlerinin en küçük kareler yöntemi kullanılarak hesaplanması ile yapılır.

Gerçekleşmiş değerler ile öngörü değerleri arasındaki fark ($Y_t - Y'_t$), kalan ya da hata (e_t)'dır. Bütün hataların kareleri toplamının minimuma indirgeyecek a ve b değerleri en küçük kareler yöntemi ile şu denklemler kullanılarak tahmin edilir:¹⁷³

$$b = \left(\frac{n \sum tX - \sum t \sum X}{n \sum t^2 - (\sum t)^2} \right)$$

$$a = \frac{\sum X}{n} - b \frac{\sum t}{n}$$

n : veri noktası sayısı

Öngörü denklemi ise şu şekildedir:

$$F_{t+m} = a + b(t + m)$$

$t + m$: öngörünün hazırlanacağı dönem

Yukarıdaki a , b ve F_{t+m} denklemleri ile doğrusal düzeltme yöntemleri arasında önemli bir benzerlik vardır. Her iki yöntem de, a ve b değerleri için tahminler yapılmasını gerektirir; ancak trend analizinde bu tahminler bütün veri aralığı boyunca sabit olurken, düzeltme yöntemlerinde bu değişkenler veri kalıplarına daha duyarlı bir şekilde her dönem değişebilir. Her iki yöntem için de nihai amaç aynıdır ve bir kesişim noktası (a) ile bir trend değeri (b) bularak öngörüler türetmeye çalışırlar.¹⁷⁴

¹⁷³ Spyros Makridakis, Steven C. Wheelwright, a.g.e., s. 121.

¹⁷⁴ Aynı, s.121.

2.1.1.2. Trend Analizi Yöntemi ile Çözümleme Sürecinin Aşamaları

Trend analizi yöntemi en küçük kareler yöntemi ile temel olarak aynı süreci izlemektedir. Bu sürecin aşamaları şöyle sıralanabilir:¹⁷⁵

- Bağımlı değişken (gelen turist sayısı) ve bağımsız değişken (zaman) seçimi yapıldıktan sonra, bu değişkenlere ilişkin en az 10–15 gözlem değeri ile ilgili veri derlenir.
- Bağımlı ve bağımsız değişkenler için; ilk sütunda zaman değişkeni, ikinci sütunda bu zaman dönemlerine ait bağımlı değişken gözlem değerleri bulunan bir tablo hazırlanır. a ve b değerlerini kolayca hesaplayabilmek için bu sütunların çarpımları, kareleri ve karelerinin toplamaları için de hesaplamalar yapılarak, sonuçlar yeni sütunlara kaydedilir.
- Hesaplanan çarpımlar ve karelerin sütun toplamaları ile önce b katsayısı, daha sonra da a katsayısı hesaplanır.
- Korelasyon katsayısı, r , tahmini regresyon doğrusu ile veriler arasındaki uygunluğu araştırmak için iyi bir ölçüdür. r değeri, bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin derecesini gösterir ve şu şekilde hesaplanır:

$$r = \frac{n(\sum XY) - (\sum X)(\sum Y)}{\sqrt{[n(\sum X^2) - (\sum X)^2]} \sqrt{[n(\sum Y^2) - (\sum Y)^2]}}$$

r değerinin işareti b değeri ile ve regresyon doğrusunun eğimi ile aynı olacaktır. Bu değer (+) işaret alıyorsa, X ve Y arasında doğrusal bir korelasyon, (-) işaret alıyorsa ters orantılı bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. r değeri -1 ile +1 arasında farklı değerler alabilir. r 'nin aldığı değerleri açıklamak için kullanılan r^2 istatistiği ise 0 ile +1 arasında değerler almaktadır. 0.8 r^2 değeri, bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişiklikleri %80 oranında açıkladığını göstermektedir. Bu da, 0.8 r^2 değeri ile kurulan bir modelin, X ve Y değerleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için 0.2 r^2 değeri ile kurulan bir modelden 4 kat daha güçlü olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁵ Stephen L. J. Smith, a.g.e., s.127-129.

e) Regresyon denklemi kurulduktan sonra, bağımsız değişken, yani zaman için bir gelecek değeri belirlenerek denklemde yerine konur. Yılları gösteren sayıların hesaplamalarda karışıklık yaratmaması ve a ve b değerlerinin daha kolay hesaplanabilmeleri için, bu değerler toplandıklarında birbirlerini sıfırlayacak -3, -2, -1, 0, 1, 2, 3 gibi değerler ile değiştirilir. Yeni değerlere bağlı olarak, öngörülmesi istenilen yılın yeni değeri belirlenir ve öngörü değeri hesaplanır.

2.1.2. Bileşenlere Ayırma Yöntemi

Bileşenlere ayırma yöntemi zaman serilerindeki veri kalıplarını belirlemek ve serilerden ayırmak için kullanılan bir yöntemdir.¹⁷⁶ Bu yöntemin esası, zaman serisi bileşenlerinin, gözlem serisinin değerleri üzerindeki etkilerini ayrı ayrı tahminlemek ve bu tahminlerden yararlanarak serinin özelliklerini açıklamaya imkân verecek bilgiler üretmektir. Ayrıca, eğer çözümlenecek zaman serisinin parametreleri zaman içinde değişmiyorsa, yani seriyi etkileyen bileşenlerin etkilerinin gelecekte de seriyi aynı şekilde etkilemeye devam edeceği düşünülüyorsa, bu tahminler öngörülerin hesaplanması amacıyla da kullanılabilir.¹⁷⁷

Bileşenlere ayırma yönteminin bir zaman serisinde belirlemeye çalıştığı dört bileşen şunlardır:¹⁷⁸

- Trend Bileşeni: Zaman serisinin uzun dönemli hareketleridir ve genellikle doğrusal bir model yardımıyla çözümlenebilir (çok sayıda yılda ortaya çıkar).
- Konjonktürel (Cyclical) Bileşen: Uzun dönemli trend etrafında dalgalı bir harekettir ve büyüklük ve süre açısından farklılık gösterir, ancak çok uzun yıllar sürer ve mevsimsel bileşenden daha fazla çeşitlilik gösterir (1 – 5 yıllık sürelerde ortaya çıkar).
- Mevsimsel Bileşen: Uzunluk açısından yılın sabit aralıklarında tekrarlanan veri bir kalıbını ifade eder (1 yıllık sürelerle ortaya çıkar).
- Rassal (Irregular) Bileşen: Hata terimidir ve genellikle sabit bir varyans ile rassal olduğu kabul edilir (tek seferlik olaylardan kaynaklanır).

¹⁷⁶ M.S. Kandil ve diğerleri, *a.g.e.*, s.14.

¹⁷⁷ Ahmet Özmen (a), *a.g.e.*, s. 304.

¹⁷⁸ William G. Sullivan, W. Wayne Claycombe, *Fundamentals of Forecasting*, (Virginia: Reston Pub. Co., 1997), s. 69.

Yukarıda sıralanan bileşenlerin etkileri tüm zaman serilerinde farklı kombinasyonlar ile gözlemlenmekte ve bu kombinasyonların türlerine göre de öngörü modeli şekillenmektedir. Zaman serisinde mevsimsel bileşen bulunmuyorsa, bileşenlere ayırma yöntemine ilişkin öngörü modeli trend analizi yöntemine dönüşmektedir.

2.1.2.1. Yönteme İlişkin Modeller

Bir araştırmacı bir zaman serisini çözümlemek istediğinde, zaman serisi bileşenlerinin etkilerini araştırmak durumundadır, çünkü zaman serileri rassal bileşenin yanında diğer üç bileşenin değişik kombinasyonlarının etkisinde, bunların ortak bir sonucu niteliğindedir. Bu durum, zaman serisinin herhangi bir t dönemindeki Y_t gözlem değeri ile yukarıda belirtilen zaman serisi bileşenleri arasında çarpımsal ya da toplamsal bir ilişkiye yer veren modellerle açıklanmaktadır.¹⁷⁹

$$Y_t = T_t \cdot M_t \cdot K_t \cdot R_t \quad (\text{çarpımsal})$$

$$Y_t = T_t + M_t + K_t + R_t \quad (\text{toplamsal})$$

Y_t : Zaman serisinin t zaman dönemindeki gözlem değerini,
 T_t : Trend bileşeninin t zaman dönemindeki etkisini,
 M_t : Mevsimsel bileşenin t zaman dönemindeki etkisini,
 K_t : Konjonktürel bileşenin t zaman dönemindeki etkisini,
 R_t : Rassal bileşenin t zaman dönemindeki etkisini

Çözümlemesi istenen zaman serisi, trend artarken azalan dalga şiddetine sahip mevsimsel değişimler gösteriyorsa ve seriyi açıklayan parametreler zaman içinde değişmiyorsa, bu zaman serisinin çözümlemesi için çarpımsal modelin kullanılması uygundur. İlgilenilen zaman serisinin parametreleri zaman içinde değişmiyorsa ve seriyi etkileyen mevsimsel değişimlerin dalga şiddetleri birbirlerine eşit ise (trend etkisinden bağımsız ise) toplamsal model tercih edilir. Bununla birlikte gerçek yaşamda karşılaşılan serilerin pek çoğunda mevsimsel değişimlerin dalga şiddetleri farklılık gösterdiği için, zaman serisi çözümlemelerinde genellikle çarpımsal model kullanılmaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Ahmet Özmen (a), a.g.e., s. 304.

¹⁸⁰ Aynı, s. 305.

2.1.2.2. Bileşenlere Ayırma Yöntemi İle Çözümleme Sürecinin Aşamaları

Bileşenlere ayırma yönteminin uygulama süreci toplamsal ve çarpımsal modellere ve seride mevsimselliğin varlığına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu modellerin uygulama süreçlerine ilişkin açıklamalar aşağıda verilmektedir.

Serinin yanıltıcı faktörlerin etkisinden arındırılması aşaması her iki modelde de ortaktır. Bu aşamada; seride trend ya da mevsimsel bileşenin etkisinin var olduğu izlenimini yaratan yanıltıcı faktörlerin etkisi araştırılır. Örneğin; aylık zaman serilerinde ayların gün sayılarının farklılık göstermesi ya da hafta sonlarının sayılarının fazla olması mevsimsel değişme izlenimi yaratabilmektedir. Zaman serisinin çözülmesinde önce, eğer gerekli ise, bu tür yanıltıcı faktörlerin etkisinden arındırılması gerekmektedir. Bununla birlikte, bu çalışma kapsamında incelenecek olan aylık gelen yabancı ziyaretçi sayısı zaman serilerinde, işgünü sayısı ya da ayların gün sayılarındaki farklılıklar, her yıl aynı gün sayılarına göre değerlendirilmesi ve uzun dönemli bir veri setinin incelenecek olması nedeniyle önem taşımamaktadır.

2.1.2.2.1. Çarpımsal Modelin Uygulanması

Zaman serilerinin mevsimsel olmayan ve mevsimsel seriler olarak sınıflandırılması, zaman serisi çözümlemelerinde kullanılan en önemli sınıflandırmalardan birisidir. Mevsimselliğin incelenmesi, uygun modelin seçilmesi ve uygulanmasında süreçlerin aşamalarını da etkilemektedir.

- **Mevsimsel olmayan zaman serilerinin çözülmesinde çarpımsal modelin uygulanması:**

Daha önce de belirtildiği gibi, zaman serileri R_t rassal bileşenin yanı sıra, diğer üç bileşenin de mutlaka etkisinde olmak durumunda değildir; zaman serilerini etkileyen bileşenler değişik kombinasyonlarla bir araya gelebilirler. Genellikle, yıllık olarak değerlendirilen zaman serilerinde mevsimsel bileşenin etkisine rastlanmaz. Mevsimsel olmayan zaman serilerinin açıklanmasında;

$$y_t = T_t \cdot K_t \cdot R_t$$

çarpımsal modeli uygulanabilir. Bu model kullanıldığında, zaman serisinin t dönemine ilişkin tahmin değeri şu şekilde gösterilir:

$$y'_t = t_t \cdot k_t \cdot r_t$$

İlgilenilen değişken üzerinde mevsimsel bileşenin etkisi yoksa ve seri yıllık zaman serisi ise, öngörü amacıyla yapılacak çözümlemede kullanılacak çarpımsal modelin denklemi;

$$y_t = T_t + \varepsilon_t$$

şeklinde ifade edilir ve y'_t 'nin nokta öngörü değeri $y'_t = t_t$ olur.

Modelde yer alan bileşenlerin tahminlenmesine ilişkin sürecin aşamaları ise şu şekilde açıklanabilir:¹⁸¹

- **Trend bileşeninin tahminlenmesi:** Çözümlemek istenen $y_1, y_2, \dots, y_n$ serisinin t dönemindeki T_t bileşenini tahminleyebilmek için bu serinin gözlem değerlerine doğrusal ya da eğrisel trend denklemlerinden birisi uygulanır.

$$T_t = \beta_0 + \beta_1 t \quad (\text{doğrusal trend})$$

$$T_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 t^2 \quad (\text{eğrisel trend})$$

Bu uygulama ile zaman ve gözlem değerleri arasında fonksiyonel bir ilişki kurulmuş olur. Burada β_0 , β_1 ve β_2 değerleri tahminlenecek model parametrelerini göstermektedir. Doğrusal ya da eğrisel modellerden hangisinin seri için kullanılacağına, serinin kartezyen grafiği yardımı ile karar verilir. Kartezyen grafikte, veri noktalarının dağılımı için en uygun şekil bir doğru ile gösteriliyorsa doğrusal model, bir eğri ile gösteriliyorsa eğrisel model kullanılır. Trend bileşeni T_t 'nin t_t tahmini değeri için doğrusal ve eğrisel modeller aşağıdaki eşitliklerde gösterilmektedir.

$$t_t = b_0 + b_1 t \quad (\text{doğrusal model})$$

$$t_t = b_0 + b_1 t + b_2 t^2 \quad (\text{eğrisel model})$$

b_0 , b_1 ve b_2 değerleri, en küçük kareler tahmin yöntemi denklemlerinin çözümlenmesi ile hesaplanmaktadır. Doğrusal trend modeline ilişkin en küçük kareler yöntemi normal denklemleri;

¹⁸¹ Ahmet Özmen (a), a.g.e., s. 306-311.

$$\sum y_t = nb_0 + b_1 \sum t$$

$$\sum y_t t = b_0 \sum t + b_1 \sum t^2$$

ve eğrisel trend modeline ilişkin en küçük kareler yöntemi normal denklemleri;

$$\sum y_t = nb_0 + b_1 \sum t + b_2 \sum t^2$$

$$\sum y_t t = b_0 \sum t + b_1 \sum t^2 + b_2 \sum t^3$$

$$\sum y_t t^2 = b_0 \sum t^2 + b_1 \sum t^3 + b_2 \sum t^4$$

eşitlikleri ile ifade edilmektedir.

Tahmin edilen trend doğrusu ya da eğrisinin zaman serisini açıklama gücü, hataların kareleri toplamı (SSE) $\sum (y_t - t_t)^2$ 'yi minimuma indirme ölçüsü ile ilgilidir. y_t gözlem değerleri ile t_t tahmin değerleri arasında;

$\sum y_t = \sum t_t$ ve y_t t_t ilişkisi vardır. Gözlem değerleri ile trend tahmin değerleri arasındaki farka $(y_t - t_t)$ tahmin hatası adı verilir ve tahmin hatalarının ortalama ölçüsü olan standart hata;

- serideki gözlem değerleri sayısı $n \leq 30$ ise,

$$s_y = \frac{\sqrt{\sum (y_t - t_t)^2}}{n}$$

- $n > 30$ ise,

$$s_y = \sqrt{\frac{\sum (y_t - t_t)^2}{n - k}} \text{ eşitliği ile hesaplanır.}$$

(k = trend denklemindeki tahminlenen parametre sayısı – en küçük kareler denklem sayılarına bakılarak doğrusal model için $k = 2$, eğrisel model için $k = 3$ alınır)

Bir zaman serisi trendinin tahmininde tercih edilecek denklem türüne karar verebilmek için, trend her iki denkleme göre de uygulanmalı ve standart hatalar karşılaştırılarak, hatası en küçük olan diğerine tercih edilmelidir.

- **Konjonktürel bileşenin tahminlenmesi:** Bu tahminleme için serinin öncelikle trend bileşeninden arındırılması gerekmektedir. Bu arındırma, y_t gözlem değerini t_t tahmin değerlerine bölerek sağlanır.

$y'_t = t_t \cdot k_t \cdot r_t$ olduğundan;

$$\frac{y_t}{t_t} = \frac{t_t \cdot k_t \cdot r_t}{t_t} = k_t \cdot r_t \quad \text{trend bileşeninden arındırılmış seri değerleri, yani}$$

konjonktürel ve rassal bileşenlerin ($k_t \cdot r_t$) tahminleri elde edilmiş olur. $k_t \cdot r_t = 1$ olduğunda, zaman serisinin t dönemindeki gözlem değeri üzerinde konjonktürel etkinin görülmediği yorumu yapılır. $k_t \cdot r_t > 1$ ya da $k_t \cdot r_t < 1$ olması durumunda serinin t dönemindeki gözlem değeri üzerinde konjonktürel etkinin varlığı kabul edilir. $k_t \cdot r_t > 1$ ise seri trendin üzerinde, $k_t \cdot r_t < 1$ ise seri trendin altında bir değer alır. Bu etkinin düzeyi $[(k_t \cdot r_t) - 1]$ farkı alınarak belirlenir ve yorum kolaylığı sağlaması için 100 ile çarpılır.

• **Mevsimsel zaman serilerinin çözümlenmesinde çarpımsal modelin uygulanması:**

Çeyrek yıllık, mevsimlik ya da aylık zaman serileri genellikle mevsimsel bileşenin etkisini gösterirler. Mevsimsel serileri açıklamak için kullanılan çarpımsal model genel olarak,

$$y_t = T_t \cdot M_t \cdot K_t \cdot R_t$$

ve bu modele ilişkin tahmin modeli de,

$$y'_t = t_t \cdot m_t \cdot k_t \cdot r_t$$

olarak gösterilmektedir. Öngörü amacıyla yapılacak çözümlemelerde de mevsimsel olmayan çarpımsal modeller için açıklanan nedenle konjonktürel ve rassal bileşenlere yer verilmemektedir. Buna göre t dönemi için öngörü modeli,

$$y'_t = t_t \cdot m_t$$

eşitliği ile ifade edilmiş olur.

Çarpımsal model kullanılarak, mevsimsel serilerin çözümlenmesinde aşağıdaki sıra izlenir.¹⁸²

- **Mevsimsel bileşenin tahminlenmesi:** Bu tahminleme 4 aşamada gerçekleştirilir.

1. Öncelikle serinin mevsimsel dalga uzunluğu, L belirlenir. Mevsimsel değişmelerin dalga uzunlukları mevsimlik (ya da çeyrek yıllık) serilerde $L = 4$, aylık serilerde $L = 12$ olup, genellikle birbirine eşittir. Bazı serilerde mevsimsel değişmelerin her birinin dalga uzunlukları eşit olmayabilir. Bu durumda ortalama dalga uzunluğu L değeri olarak alınabilir.

2. Serinin hareketli ortalamaları (ya da merkezleştirilmiş hareketli ortalamaları) hesaplanır. Eğer k tek sayı ise merkezleştirilmiş hareketli ortalamalara ihtiyaç duyulmaz. Hesaplanan hareketli ortalamalar mevsimsel ve rassal bileşenlerden (m_t ve r_t) arındırılmış, trend ve konjonktürel bileşenlerin etkisini gösteren seri değerleridir. Bu durum t dönemi için matematiksel olarak,

$$\frac{y_t}{m_t \cdot r_t} = \frac{t_t \cdot m_t \cdot k_t \cdot r_t}{m_t \cdot r_t} = t_t \cdot k_t$$

eşitliği ile ifade edilir.

3. y_t gözlem değerleri, hareketli ortalamalara (ya da merkezleştirilmiş hareketli ortalamalara) bölünerek, M_t , R_t bileşenlerinin tahmini olan m_t , r_t değerleri aşağıdaki eşitlik kullanılarak hesaplanır.

$$\frac{y_t}{t_t \cdot k_t} = m_t \cdot r_t$$

4. Son işlem, mevsimsel bileşenlerin tahminlenmesidir. Bunun için M_t , R_t bileşenlerinin m_t , r_t tahminlerinden r_t etkisinin arındırılması ve m_t tahmininin elde edilmesi gerekir. Mevsimsel bileşenini tahminlemek için aynı zaman dönemine karşı gelen m_t , r_t tahmin değerleri gruplandırılarak ortalamaları hesaplanır. Örneğin; birbirini izleyen yılların aynı aylarının, mevsimlerinin ya da çeyrek yıllarının m_t , r_t tahmin değerleri gruplandırılır ve ortalamaları hesaplanır. Bu ortalamaların sayısı $t =$

¹⁸² Ahmet Özmen (a), a.g.e., s. 312-313.

1,2,3,...,L olup $\overline{m_t}$ simgesi ile gösterilir. $\sum_{t=1}^L \overline{m_t} = L$ olmalıdır. Eğer bu eşitlik sağlanamıyorsa, eşitliğin sağlanması ve m_t tahminlerinin elde edilmesi için

$$m_t = \frac{m_t \cdot L}{\sum_{t=1}^L \overline{m_t}} \text{ düzeltilmesi yapılır.}$$

$t = 1, 2, \dots, L$ sayıda düzeltilmiş m_t tahminleri, örneğin; bir yılın 12 ayı, 4 mevsimi için değişmeyi ifade eden tahminler olarak alınır.

- **Mevsimsel bileşenden arındırılmış seri değerlerinin tahminlenmesi:** Bu tahminler d_t ile gösterilir ve

$$d_t = \frac{y_t}{m_t} = \frac{t_t \cdot m_t \cdot r_t}{m_t}$$

eşitliği yardımı ile hesaplanır.

Eğer m_t tahmin değeri 1'den küçükse, buna karşı gelen mevsimsel değişmeden arındırılmış gözlem değeri d_t , gerçek gözlem değeri y_t 'den büyük değerli; m_t tahmin değeri 1'den büyükse d_t , y_t değerinden küçük olur. Mevsim etkisinden arındırılmış gözlem değerleri d_t trend değerlerine yaklaşırlar. Bir başka ifadeyle $m_t > 1$ olduğunda, mevsimsel bileşen t dönemindeki gözlem değerinin aynı dönemdeki normal değerden (normal değer $T_t \cdot M_t$ 'dir) büyük değer almasına neden olurken, $m_t < 1$ olduğunda tersi söz konusu olur.

- **Trend bileşeninin tahminlenmesi:** Trend bileşenini t dönemine ilişkin T_t bileşenini t_t tahmini için mevsimsel olmayan serilere uygulanan çözümleme süreci aynen izlenir. Buradaki tek farklılık, trend eşitliklerinin gerçek y_t gözlem değerlerine değil, mevsimsel bileşenin etkisinden arındırılmış olan d_t serisine uygulanacak olmasıdır.
- **Konjonktürel ve rassal bileşenlerin tahminlenmesi:** Mevsim etkisinden arındırılmış d_t değerlerini kullanarak $K_t \cdot R_t$ bileşenlerinin $k_t \cdot r_t$ ya da k_t ve r_t tahminleri için mevsimsel olmayan serilerde uygulanan çözümleme süreci aynen uygulanır.

- **Öngörü değerlerinin hesaplanması:** Daha önce de açıklandığı gibi, bileşenlere ayırma yöntemi ile yapılan öngörü amaçlı çözümlemelerde konjonktürel ve rassal bileşenlerin etkisi ile ilgilenilmemektedir. Bu durumda $t+1$ ön dönem için y_{t+1} 'in öngörü değeri

$$y'_{t+1} = t_{t+1} \cdot m_{t+1}$$

eşitliği ile hesaplanır.

2.1.2.2.2. Toplamsal Modelin Uygulanması

Bir zaman serisinin çözülmesi için toplamsal modelin kullanılması uygun görülmüş ise, serinin bileşenlere ayrılması için çarpımsal modeldeki oranlama işlemi yerine fark alma işlemi uygulanır. Mevsimsel olmayan ve mevsimsel zaman serilerinin toplamsal model ile çözülmesi sürecinde izlenecek aşamalar aşağıda açıklanmaktadır.

- **Mevsimsel olmayan zaman serilerinin çözülmesinde toplamsal modelin uygulanması:**

Mevsimsel olmayan zaman serilerini açıklamak amacı ile kullanılabilecek model;

$$Y_t = T_t + K_t + R_t$$

ve bu modele ilişkin tahmin modeli de,

$$y'_t = t_t + k_t + r_t$$

şeklinde ifade edilir. Toplamsal modelin bileşenlerinin tahminlenmesinde ve ön dönem öngörü değerlerinin hesaplanmasında aşağıdaki aşamalar izlenmektedir:

- **Trend bileşeninin tahminlenmesi:** toplamsal modelin trend bileşeni T_t , çarpımsal modelde olduğu gibi tahminlenir; yani $y_1, y_2, \dots, y_n$ gözlem değerlerini en iyi açıklayan doğrusal ya da eğrisel trend modeli tahmin edilir. Tahminlenen t_t eşitliklerinde t yerine zaman değişkeninin şıklarına verilen kod değerleri ($t = 1, 2, \dots, n$) yazılarak trend bileşeninin t_t tahmin değerleri elde edilmiş olur.

- **Serinin trend bileşeninin etkisinden arındırılması:** Bu arındırma işlemi (y_t) gözlem değerlerinin (t_t) trend bileşeninin tahmin değerlerinden sapmaları alınarak yapılır. Bu işlem t dönemi için,

$$y_t - t_t = k_t + r_t$$

şeklinde ifade edilir. Hesaplanan $y_t - t_t$ sapmaları konjonktürel ve rassal bileşenlerin ($k_t + r_t$) toplam etkisini ifade eder.

- **Konjonktürel bileşenin tahminlenmesi:** Toplamsal modelde konjonktürel ve rassal bileşenlerin etkisi birlikte ifade edilir ve ($k_t + r_t$) tahminleri K_t bileşeninin k_t tahmini gibi yorumlanır.

Gözlem değerleri y_t ile trend değerleri t_t arasındaki $y_t - t_t$ farkları, konjonktürel bileşenin trende göre (-) ya da (+) yöndeki mutlak etkisini belirlemeye imkan tanır. $y_t - t_t$ farkı sıfıra eşit ya da yakın ise, serinin konjonktürel etki göstermediği kabul edilir. $y_t - t_t$ farkı pozitif bir değer alıyorsa, serinin t döneminde konjonktürel etki nedeniyle trendin üstünde değer aldığı, negatif bir değer alıyorsa serinin t döneminde trendin altında değer aldığı söylenir.

- **Öngörü değerlerinin hesaplanması:** Mevsimsel olmayan serilerin toplamsal model kullanılarak öngörü amacıyla çözümlenmesi, aynen çarpımsal modelde olduğu gibi yapılır. Bu modelde öngörü değerleri trend bileşeninin öngörü değerleri olarak alınır ve

$$y'_{t+1} = t_{t+1}$$

şeklinde ifade edilir. Bu eşitlik trend bileşeninin tahminlenmesi için doğrusal trend denklemi uygulanmış ise;

$$y'_{t+1} = t_{t+1} = b_0 + b_1 (t+1),$$

eğrisel trend denklemi uygulanmış ise,

$$y'_{t+1} = t_{t+1} = b_0 + b_1 (t+1) + b_2 (t+1)^2$$

şeklinde ifade edilir.

• **Mevsimsel zaman serilerinin çözümlenmesinde toplamsal modelin uygulanması:**

Mevsimsel serilerin çözümlenmesinde kullanılan toplamsal modelin genel ifadesi,

$$Y_t = T_t + M_t + K_t + R_t$$

şeklinde yazılmaktadır. Toplamsal modelin bileşenlerinin tahminlenmesinde izlenen aşamalar şunlardır:

- ***Mevsimsel bileşenin tahminlenmesi:*** Çözümlenecek mevsimsel zaman serisinin öncelikle kartezyen grafiği incelenerek mevsimsel değişimin dalga uzunluğu olan L belirlenir. Daha sonra, $L = k$ alınarak hareketli ya da merkezleştirilmiş ortalamalar hesaplanır. Bu hareketli ortalamalar $T_t + K_t$ bileşenlerinin $t_t + k_t$ tahminleridir. $t_t + k_t$ tahminleri mevsimsel ve rassal bileşenlerin etkisinden arındırılmış değerlerdir. Daha sonra mevsimsel bileşen m_t 'nin tahminlenebilmesi için öncelikle $m_t + r_t$ tahminleri hesaplanır. Toplamsal tahmin modeli,

$$y_t = t_t + m_t + k_t + r_t$$

olduğundan $m_t + r_t$ tahmini,

$$m_t + r_t = y_t - (t_t + k_t)$$

olarak yazılır. Bir başka ifadeyle $m_t + r_t$ tahminleri, y_t gözlem değerlerinin hareketli ortalamalardan sapmalarını gösterir. $m_t + r_t$ tahminlerinden m_t 'nin tahmin edilebilmesi için $m_t + r_t$ tahminleri çarpımsal modelde olduğu gibi aylar, mevsimler ya da çeyrek yıllar itibariyle gruplandırılır. L sayıdaki her grup için medyan ortalama

($Q_{1/2}$) hesaplanır. $\sum_{t=1}^L Q_{1/2} = 0$ ise gruplar için hesaplanan $Q_{1/2}$ ortalamaları ayların,

mevsimlerin ya da çeyrek yılların m_t tahminleri olarak alınır. $\sum_{t=1}^L Q_{1/2} \neq 0$ ise,

$\sum_{t=1}^L Q_{1/2} = 0$ olacak şekilde grupların medyan ortalamalarında düzeltmeler yapılır.

Düzeltilme için öncelikle

$$\frac{\sum_{t=1}^L Q_{1/2}}{L} = a \text{ değeri hesaplanır. Bu } a \text{ değeri grupların medyan ortalamalarından}$$

çıkarılarak, elde edilen düzeltilmiş medyan ortalamaları m_t tahmini olarak alınır.

- **Trend bileşeninin tahminlenmesi:** Trend bileşeninin tahminlenmesi sürecinde önce y_t serisi mevsimsel bileşenin etkisinden arındırılır. Arındırma işlemi bütün seri değerlerine

$$d_t = y_t - m_t$$

eşitliği uygulanarak yapılır. Daha sonra, mevsimsel bileşenin etkisinden arındırılmış d_t serisinin kartezyen grafiği incelenir ve dağılıma uygun gelen trend modeli tahmin edilir. Çarpımsal modelde olduğu gibi trend modelleri doğrusal ya da eğrisel olabilir. Bu modellere ilişkin açıklamalar yukarıda verilmiştir.

- **Konjonktürel bileşenin tahminlenmesi:** Bu bileşenin tahminlenmesi mevsimsel olmayan toplamsal modelde olduğu gibi gerçekleştirilir.
- **Öngörü değerlerinin hesaplanması:** Mevsimsel çarpımsal modelde olduğu gibi, mevsimsel toplamsal modelde de aynı gerekçe ile öngörülerin türetilmesi için konjonktürel ve rassal bileşenlere yer verilmemektedir. Bu durumda $t+1$ ön dönem için öngörü değeri,

$$y'_{t+1} = t_{t+1} + m_{t+1}$$

eşitliği ile hesaplanır.

2.1.3. Üssel Düzeltme Yöntemi

Bir zaman serisinin trend, mevsimsel ve rassal bileşenlerden oluştuğunu kabul etmek, zaman serisi analizi için faydalı bir yaklaşımdır. Bazı amaçlar için, özellikle mevsimsel uyarılama (seasonal adjustment) için bütün seri dönemini kapsayan bu bileşenlere ilişkin tahminlerin yapılması önemlidir. Eğer amaç tarihsel kayıtları gözden geçirmekten çok, geleceğin öngörülmesi ise; tahmin edilecek geçerli nicelikler en yakın dönemin trend ve mevsimsel bileşenleridir. Zaman serisinin gelecekteki değerlerine ilişkin kestirimler oluşturabilmek için, bu bileşenler ileriye dönük olarak tahmin

edilebilir. Bu tahminleme problemi ve çözümü kısa dönemli öngörülerde sıkça kullanılan bir yaklaşım olan üssel düzeltme yönteminin temelini oluşturur.¹⁸³

Bir zaman serisinin düzeltilmesi (smoothing); zaman içinde belirli bir noktadaki trendin, o noktaya yakın noktalardaki gözlenmiş değerlerin ağırlıklı ortalaması ile ifade edilmesi anlamına gelir. Gözlenmiş değer, trend ve rassal hatanın toplamı olduğu kabul edilir.¹⁸⁴

Üssel düzeltme olarak bilinen tek bir yöntem bulunmamaktadır. Üssel düzeltme daha çok, ilgilenilen zaman serilerinin özelliklerine ilişkin farklı varsayımlara dayanan, çeşitli alternatif süreçlerin gelişimine öncü olmuş öngörü yöntemlerinin türetilmesi için genel bir yaklaşımdır.¹⁸⁵ Bu yöntem, geçmiş verilerin ağırlıklı hareketli ortalamasını öngörüler için temel alan bir yöntemdir.¹⁸⁶

Üssel düzeltme yöntemi, çok uzun yıllardır kullanılan ve zaman içinde önemli ölçüde geliştirilmiş bir öngörü yöntemidir. Bu yöntemle ilişkin olarak zaman içinde geliştirilen yöntemler ve özellikleri şu şekilde özetlenebilir:¹⁸⁷

- Basit üssel düzeltme yöntemi: Bu yöntem zaman serisindeki trend ya da mevsimsel bileşenleri dikkate almayan bir yöntemdir.
- Brown'un tek parametrelili ikili üssel düzeltme yöntemi: Zaman serisindeki trendi doğrusal kabul eden bir yöntemdir ve tek bir düzeltme sabiti kullanır.
- Holt'un iki parametrelili ikili üssel düzeltme yöntemi: Doğrusal trendi dikkate alan ve iki düzeltme sabiti kullanan bir yöntemdir.
- Holt – Winters'ın mevsimsel üssel düzeltme modeli: Zaman serisindeki trend ve mevsimsel bileşenlerin etkisini değerlendiren bir üssel düzeltme yöntemidir.

Turizm sektörünün mevsimsellik özelliği dikkate alındığında, gelen turist sayısı serilerinin de mevsimsellik özelliği göstereceği açıktır. Bu nedenle, çalışmanın bu bölümünde, üssel düzeltme yöntemleri arasında en gelişmiş yöntem olmakla birlikte,

¹⁸³ Paul Newbold, Theodore Bos, **Introductory Business Forecasting**, (Ohio: South-Western Pub. Co., 1990), s.158.

¹⁸⁴ T.W.Anderson, **The Statistical Analysis of Time Series**, (New York: John Wiley & Sons, Inc., 1971), s.469.

¹⁸⁵ Paul Newbold, Theodore Bos, **a.g.e.**, s.159.

¹⁸⁶ Roger K. Chrisholm, Gilbert R. Whitaker, Jr., **a.g.e.**, s.22

¹⁸⁷ Bruce L. Bowerman, Richard T. O'Connell, **Forecasting and Time Series**, (3rd ed.. California: Duxbury Press, 1993), s.380-403; Spyros Makridakis ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 147-169.

serilerdeki mevsimsel ve trend bileşenlerini de dikkate alan Holt – Winters’ın mevsimsel üssel düzeltme yöntemine ilişkin açıklamalara yer verilecektir.

2.1.3.1. Yönteme İlişkin Modeller

Yukarıda sıralanan diğer üssel düzeltme yöntemlerinden farklı olarak, mevsimsel bileşenin etkisini dikkate alan Holt-Winters’ın üssel düzeltme yönteminde çözümlemelerin yapılabilmesi için üç ayrı denklem kullanılmaktadır. Bu denklemlerden biri serinin t dönemindeki seviyesini belirlemek, biri trendi yani eğimi belirlemek, biri de mevsimsel bileşeni belirlemek için kullanılmaktadır. Holt’un iki parametrelili üssel düzeltme yöntemi ile benzerlik göstermekle birlikte, mevsimsel üssel düzeltme yönteminde farklılık bu üçüncü denklemden, yani mevsimsellik denkleminde kaynaklanmaktadır. Holt-Winters’ın geliştirdiği bu yöntemde temel olarak iki farklı model yaklaşımı bulunmaktadır.¹⁸⁸

- Çarpımsal mevsimsellik modeli ve
- Toplamsal mevsimsellik modeli.

Toplamsal mevsimsellikte mevsimsel faktörün çıkartılması, çarpımsal modelde ise faktörün bölme yolu ile kaldırılması söz konusudur.¹⁸⁹ Toplamsal model, zaman serisinde sabit mevsimsel dalgalanmalar olması durumunda kullanılırken, çarpımsal model artan mevsimsel dalgalanmalar görülmesi durumunda kullanılmaktadır.¹⁹⁰

2.1.3.2. Üssel Düzeltme Yöntemi ile Çözümleme Sürecinin Aşamaları

Holt-Winters’ın toplamsal ve çarpımsal üssel düzeltme modellerine ilişkin uygulama sürecinin aşamaları aşağıda açıklanmaktadır.

¹⁸⁸ Spyros Makridakis ve diğerleri, **a.g.e.**, s.164.

¹⁸⁹ Paul Newbold, Theodore Bos, **a.g.e.**, s.172.

¹⁹⁰ Bruce L. Bowerman, Richard T. O’Connell, **a.g.e.**, s. 403-416.

2.1.3.2.1. Çarpımsal Modelin Uygulanması

Çarpımsal modelde kullanılan denklemler şu şekildedir:¹⁹¹

$$\text{Seviye: } L_t = \alpha \frac{Y_t}{S_{t-s}} + (1 - \alpha)(L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$\text{Trend: } b_t = \beta(L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta)b_{t-1}$$

$$\text{Mevsimsellik: } S_t = \gamma \frac{Y_t}{L_t} + (1 - \gamma)S_{t-s}$$

$$\text{Öngörü: } F_{t+m} = (L_t + b_t m)S_{t-s+m}$$

s : Mevsimsel dalga boyu

L_t : Serinin t dönemindeki genel seviyesi

b_t : Trend bileşeni

S_t : Mevsimsel bileşen

F_{t+m} : m ileri dönem için öngörü değeri

Yukarıdaki denklemler kullanılarak uygulanan çarpımsal üssel düzeltme modelinin uygulama aşamaları şu şekilde sıralanabilir:¹⁹²

- **Modelde yer alan bileşenlerin tahminlenmesi:** Mevsimsellik denklemi, serinin en son değerlerini gösteren Y_t 'nin son düzeltilmiş değerleri olan L_t 'ye bölünmesi sonucunda oransal olarak elde edilen mevsimsel indeks ile karşılaştırılabilir. Y_t , L_t 'den daha büyük ise, bu oran 1'den büyük; Y_t , L_t 'den küçük ise bu oran 1'den küçük olacaktır. L_t , seri değerlerinin düzeltilmiş yani ortalaması alınmış bir uyarlamasıdır ve bu nedenle mevsimselliği içermez. Diğer yandan, Y_t değerleri hem mevsimselliği, hem de rassal bileşeni kapsamaktadır. Bu rassallığı düzeltmek için mevsimsellik denklemi γ katsayısı ile ağırlıklandırılır.

Trend denkleminde ilk terimin mevsimsel indekse (S_{t-s}) bölünmesi ile yapılan uyarlama, Y_t 'den mevsimsel dalgalanmaların etkilerini arındırmak için yapılmaktadır.

- **Başlatma Değerlerinin Belirlenmesi:** Bütün üssel düzeltme yöntemlerinde olduğu gibi, Holt-Winters'ın yönteminde de başlatma değerlerine ihtiyaç duyulmaktadır çünkü ilk öngörü değerinin türetilmesi için;

¹⁹¹ Spyros Makridakis ve diğerleri, a.g.e., s.164.

¹⁹² Aynı, s.165-169.

$$F_1 = (L_0 + b_0 m) S_0$$

denkleminde yer alan L_0 , b_0 ve S_0 değerleri seride yer almamaktadır. Bunun için bu değerlere ilişkin başlangıç değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir.

- **Seviye başlatma değerinin belirlenmesi:** Seviye, ilk mevsimin ortalaması alınarak başlatılır:

$$L_s = \frac{1}{s} (Y_1 + Y_2 + \dots + Y_s)$$

Bu denklem, s dereceden bir hareketli ortalamayı gösterir ve serideki mevsimselliği devre dışı bırakır.

- **Trend başlatma değerinin belirlenmesi:** Trend başlatma değerinin belirlenmesi için iki tam mevsimin değerlerinin kullanılması gerekir. Trend başlatma değerinin belirlenmesi için şu denklem kullanılır:

$$b_s = \frac{1}{s} \left[\frac{Y_{s+1} - Y_1}{s} + \frac{Y_{s+2} - Y_2}{s} + \dots + \frac{Y_{s+s} - Y_s}{s} \right]$$

- **Mevsimsel indeks başlatma değerlerinin belirlenmesi:** Mevsimsel indeks değerleri ilk birkaç değer, ilk yılın ortalamasına oranlanması ile belirlenir.

$$S_1 = \frac{Y_1}{L_s}, \quad S_2 = \frac{Y_2}{L_s}, \quad \dots, \quad S_s = \frac{Y_s}{L_s}$$

- **α , β , γ parametrelerinin belirlenmesi:** Bu parametreler, bütün diğer öngörü yöntemlerinde olduğu gibi, öngörü hatasını minimuma indireyecek şekilde belirlenmelidir. Bununla birlikte, bu parametrelerin belirlenmesi için standart bir süreç bulunmamaktadır. Burada deneme-yanılma yoluyla öngörü hataları karşılaştırılarak en uygun kombinasyonu sağlayan α , β , γ değerleri belirlenmelidir.

Bir üssel düzeltme yöntemi için düzeltme katsayısı objektif ya da subjektif ölçütlere göre seçilebilir. Zaman serisinin grafiği kullanılarak uygun aralıkların belirlenmesi mümkündür. Eğer zaman serisi düz görünüyorsa, en son gözlem değerine en çok ağırlığı vermek daha uygun olacaktır. Diğer yandan, seri düz görünmüyorsa son değere en az ağırlık verilerek rassal bileşenin etkisi azaltılmış olur. Düzeltme katsayısının bu şekilde grafik üzerinde belirlenmesi kolay ya da doğru olmayabilir. Bu

nedenle düzeltme katsayısının bulunması için daha objektif tekniklere ihtiyaç duyulabilir. Bunun için en uygun katsayı bulunana kadar farklı katsayı değerlerinin denenmesi mümkündür.¹⁹³ Bu deneme sürecinde pek çok bilgisayar programının sunduğu arama motorlarından faydalanılabilir.

2.1.3.2.2. Toplamsal Modelin Uygulanması

Yukarıda da belirtildiği gibi, Holt-Winters'ın yöntemindeki mevsimsel bileşen toplamsal olarak da ele alınabilir; ancak bu çok sık kullanılmayan bir uygulamadır. Toplamsal modele ilişkin denklemler şu şekilde gösterilmektedir:¹⁹⁴

Toplamsal Model:

$$\text{Seviye: } L_t = \alpha(Y_t - S_{t-s}) + (1 - \alpha)(L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$\text{Trend: } b_t = \beta(L_t - L_{t-1}) + (1 - \beta)b_{t-1}$$

$$\text{Mevsimsellik: } \gamma(Y_t - L_t) + (1 - \gamma)S_{t-s}$$

$$\text{Öngörü: } F_{t+m} = L_t + b_t m + S_{t-s+m}$$

s : Mevsimsel dalga boyu

L_t : Serini t dönemindeki genel seviyesi

b_t : Trend bileşeni

S_t : Mevsimsel bileşen

F_{t+m} : m ileri dönem için öngörü değeri

Bu model ile çarpımsal modelin aralarındaki tek farklılık mevsimsel indekslerin çarpım ya da oransal olarak değil, toplama ya da çıkarma yolu ile kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Uygulama aşamaları çarpımsal model ile aynı olmakla birlikte, başlangıç değerlerinin belirlenmesi aşamasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

L_s ve b_s değerleri için başlangıç değerlerinin belirlenmesi sürecinde, çarpımsal model ile aynı aşamalar ve denklemler geçerlidir; ancak mevsimsel indekslerin başlatma değerleri için aşağıdaki denklemler kullanılmaktadır:

$$S_1 = Y_1 - L_s, \quad S_2 = Y_2 - L_s, \quad \dots, \quad S_s = Y_s - L_s$$

¹⁹³ Paul Newbold, Theodore Bos, a.g.e., s.165.

¹⁹⁴ Spyros Makridakis ve diğerleri, a.g.e., s.169.

Holt-Winters'ın toplamsal ve çarpımsal yöntemleri birbirinden farklı öngörüler türetebilir; bu nedenle iki yöntem arasında bir seçim yapılması gerekmektedir. Düzeltme katsayılarının seçiminde kullanılan standart hata ölçülerinin kullanılması gibi yöntemler burada da kullanılabilir.¹⁹⁵

2.1.4. Box-Jenkins (ARIMA) Yöntemi

Zaman serilerinin analizinde kullanılan en tanınmış yöntem Box-Jenkins metodolojisidir.¹⁹⁶ Box-Jenkins yöntemi daha çok bir öngörü stratejisi olarak adlandırılabilir. Bu stratejinin en önemli özellikleri; durağanlık özelliği taşıyan her tür zaman serisine uygulanabilmesi, güçlü teorik temellere dayanması ve uygulama açısından başarılı olması şeklinde sıralanabilir.¹⁹⁷

Box-Jenkins yönteminde temel olarak iki ayrı yöntemin bir kombinasyonu oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu yöntemler otoregresyon ve hareketli ortalama yöntemleridir. Bu kombinasyonu ifade etmek için kısaca ARMA (Auto Regressive-Moving Average) ifadesi kullanılmaktadır. Bu modeller sadece durağan serilerde kullanılabildiği için, seriye fark alma (differencing) işlemi uygulanması gerekmektedir. Bu fark alma işlemlerinin sayısını belirleyen "entegrasyon indeksi"nin de ifadeye katılması ile birlikte ARIMA (Auto Regressive Integrated Moving Average) modelleri ortaya çıkmaktadır.¹⁹⁸

Box-Jenkins metodolojisi, araştırmacılara veriye en uygun modeli belirleme imkânı verir. Uygun bir modelin seçimi; zaman serisinin, çeşitli modellerin teorik dağılımları ve uyarlanmış otokorelasyon katsayılarının dağılımlarının karşılaştırılması aracılığıyla yapılabilir.¹⁹⁹

Başlangıçta araştırmacı, zaman serisi için uygun olacak otoregresif sürecin uygun derecesini bilemeyebilir. Kısmi otokorelasyonlar, öngörü için uygun bir ARIMA modelinin belirlenmesine yardımcı olur. Bu değerler, araştırmacının değişkenin güncel değerleri ile geçmiş değerleri arasındaki ilişkinin derecesini belirlemesine yardımcı olur.

¹⁹⁵ Paul Newbold, Theodore Bos, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁹⁶ Aziz Kutlar, *Ekonometrik Zaman Serileri*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2000), s.47.

¹⁹⁷ Douglas C. Frechtling (b), *a.g.e.*, s. 111-112.

¹⁹⁸ *Aynı*, s. 112.

¹⁹⁹ John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, *Business Forecasting*, (6th ed.. New Jersey: Prentice Hall, 1998), s.408.

Box-Jenkins modellerinde seride en az 50 gözlem değerinin bulunması gerekmektedir ve eğer serinin sonunda tekrar eden aykırı değerler bulunuyorsa, bu yöntem öngörü amacı ile kullanılamaz.²⁰⁰

2.1.4.1. Yönteme İlişkin Modeller

Box-Jenkins metodolojisinde durağanlık önemli bir faktör olduğundan, modeller de durağan ve durağan olmayan modeller olarak sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte serilerde mevsimsel bileşenin varlığına göre durağan olmayan modelleri, mevsimsel ve mevsimsel olmayan modeller olarak sınıflandırmak da mümkündür.²⁰¹

2.1.4.1.1. Durağan Box-Jenkins Modelleri

Yukarıda verilen genel sınıflandırmaya göre durağan modeller şunlardır:

- Otoregresif modeller (AR),
- Hareketli ortalama modelleri (MA),
- Otoregresif hareketli ortalama modelleri (ARMA).

• **Otoregresif Modeller (AR):** Bir otoregresif model şu formu alır:²⁰²

$$Y_t = \phi_0 + \phi_1 Y_{t-1} + \phi_2 Y_{t-2} + \dots + \phi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t$$

Y_t : Bağımlı değişken

$Y_{t-1}, Y_{t-2}, Y_{t-p}$: Belirli zaman dönemlerin deki gerçek gözlem değerleri

$\phi_0, \phi_1, \phi_2, \phi_p$: Bugünkü dönem ile geçmiş dönem gözlem değerleri arasındaki ilişkiyi gösteren ilişki katsayıları

ε_t : Model tarafından açıklanmayan rassal olayları gösteren kalanlar

p : Geçmiş gözlem değerlerinin sayısı

Yukarıdaki eşitlikte katsayılar, doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi ile bulunur. Doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi, parametreleri hesaplamak için genellikle doğrudan hesaplamak yerine tekrarlı bir çözüm tekniği kullanır. İlk tahminler başlangıç noktaları olarak kullanılır ve daha sonra bu tahminler en uygun değerler bulunana kadar sistematik olarak geliştirilir. Otoregresif model eşitliğinin varyansı bağımsız değişkenlerin birbirleri ile korelasyon içinde olduğu gerçeği dikkate alınarak

²⁰⁰ Douglas C. Frechtling (b), a.g.e., s. 112.

²⁰¹ Ahmet Özmen (b), a.g.e., s. 18.

²⁰² John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, a.g.e., s.412.

farklı bir yaklaşımla hesaplanır. Bu eşitlikte sabit değer olması da olmaması da mümkündür. Bağımlı değişken değerleri ($\bar{Y}$) ortalamadan sapma ($Y' = Y - \bar{Y}$) olarak ifade edildiğinde sabit terim kullanılmaz. AR (p) modellerinde p değeri, sonraki dönemin öngörüsünde dâhil edilecek geçmiş gözlemlerin sayısını göstermektedir.²⁰³

• **Hareketli Ortalama Modelleri (MA):** Bir hareketli ortalama modeli şu formu alır:²⁰⁴

$$Y_t = w_0 + \varepsilon_t - w_1\varepsilon_{t-1} - w_2\varepsilon_{t-2} - \dots - w_q\varepsilon_{t-q}$$

Y_t : Bağımlı değişken

w_0, w_1, w_2, w_q : Ağırlıklar

ε_t : Kalan ya da hata terimi

$\varepsilon_{t-1}, \varepsilon_{t-2}, \varepsilon_{t-q}$: Kalan terimlerinin geçmiş değerleri

Hareketli ortalamalar denklemi otoregresif yöntemle benzemektedir, ancak burada bağımlı değişken (Y_t), değişkenin kendisine değil kalan değerlerinin geçmiş dönemler için aldıkları değerlere bağlıdır. Hareketli ortalama (MA) modelleri, geçmiş dönem hatalarının doğrusal bir kombinasyonuna bağlı olarak Y_t değerlerine ilişkin tahminler üretirler. Otoregresif (AR) modeller ise, Y_t 'yi kendisine ilişkin bazı geçmiş dönem değerlerinin doğrusal bir fonksiyonu olarak gösterirler. Ağırlık değerleri pozitif ya da negatif olabilir. $w_1 + w_2 + \dots + w_q$ toplamı 1'e eşit olmak durumunda değildir. Bir hareketli ortalama (MA) serisinin ortalama düzeyi μ , t 'nin bütün değerleri için $E(\varepsilon_t) = 0$ ise; serinin sabit terimi w_0 'a eşittir. Hareketli ortalama adı, model gerçekte üssel düzeltme yöntemine benzerlik gösterdiği için yanıltıcı olabilir, çünkü ortalamalar gerçekte hareketli ortalama değildir. Bir MA (q) modelinde, q değeri gelecek dönem öngörüsünde dâhil edilecek geçmiş dönem hata terimlerinin sayısını gösterir.²⁰⁵

• **Otoregresif Hareketli Ortalama Modelleri:** Bu modeller, otoregresif ve hareketli ortalama modellerinin bir kombinasyonudur ve bu modellerde olduğu gibi durağan serilerin incelenmesinde kullanılır. ARMA modellerinin genel gösterimi şu şekildedir:

²⁰³ John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, a.g.e., s.412-413.

²⁰⁴ Aynı, s.414.

²⁰⁵ Aynı, s.414.

$$Y_t = \phi_0 + \phi_1 Y_{t-1} + \phi_2 Y_{t-2} + \dots + \phi_p Y_{t-p} - \dots - \omega_1 \varepsilon_{t-1} - \omega_2 \varepsilon_{t-2} - \dots - \omega_q \varepsilon_{t-q}$$

AR ve MA modellerinde olduğu gibi, ARMA(p, q) modellerinde de p değeri otoregresyon parametrelerinin sayısını, q değeri ise hareketli ortalama parametrelerinin sayısını göstermektedir.

2.1.4.1.2. Durağan Olmayan Box-Jenkins Modelleri

Durağan olmayan modeller ise genel olarak otoregresif entegre hareketli ortalama modelleri (ARIMA) olarak adlandırılan modellerdir. Durağan olmayan bu ARIMA modelleri;

- Mevsimsel olmayan ve
- Mevsimsel modeller olarak sınıflandırılmaktadır.

• **Mevsimsel Olmayan ARIMA Modelleri:** ARIMA (p, d, q) ile gösterilen bu modellerde; otoregresif (AR) kısım, şimdiki değer in geçmiş değerlere bağımlılığını ortaya koyar. Geçmişe yönelik bu ilişki “ p ” değeri ile gösterilir. Hareketli ortalama (MA) kısmı ise, şimdiki değer in önceki dönemlerdeki öngörü hatalarına bağlı olduğunu varsayar. Bunun ölçüsü de “ q ” değeri ile belirlenir. Entegre model (I) ise, genel trendi birbirine uyarlayan modeldir ve “ d ” değeri ile fark alma (differencing) derecesi belirlenir.²⁰⁶ Otoregresyon ve hareketli ortalama denklemleri birleştirilerek oluşturulan ARIMA denklemi şu şekilde yazılır:²⁰⁷

$$Y_t = \phi_0 + \phi_1 Y_{t-1} + \phi_2 Y_{t-2} + \dots + \phi_p Y_{t-p} + \varepsilon_t - w_0 + \varepsilon_t - w_1 \varepsilon_{t-1} + w_2 \varepsilon_{t-2} - \dots - w_q \varepsilon_{t-q}$$

ARIMA (p, d, q) modelleri, geçmiş değerler ve geçmiş hata değerlerinin kombinasyonlarını kullanırlar ve bu sayede AR ya da MA modelleri tek başlarına kullanıldıklarında oluşturulması mümkün olmayan modelleri uyarlama imkânı sunarlar.

²⁰⁶ Mark P. Businger, , Robert R. Read, “Identification of Demand Patterns for Selective Processing: A Case Study”, **OMEGA-The International Journal of Management Science**, Vol.27 (1999), s.190.

²⁰⁷ John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, a.g.e., s.415.

Box-Jenkins metodolojisi ile diğer yöntemler arasındaki en belirgin fark; Box-Jenkins'in terimlerin sayısı ya da terimlere verilecek nispi ağırlıklar konusunda varsayımlarda bulunmamasıdır. Araştırmacı, terimlerin sayısını içeren uygun bir model seçer ve daha sonra bilgisayar programı yardımı ile doğrusal olmayan en küçük kareler yöntemi kullanılarak katsayılar hesaplanır. Böylece gelecek dönemler için öngörüler ve bu tahminler için güven aralıkları oluşturulabilir.

- **Mevsimsel ARIMA Modelleri:** Mevsimsel kalıplar Box-Jenkins modelleri kullanılarak yapılacak öngörüler daha da zorlaştırmaktadır, çünkü dönemler arasındaki kalıplar dışında verilere, her L'inci (L dalga boyudur) dönemde ortaya çıkan daha uzun ve tekrarlanan bir başka veri kalıbı eklenmektedir. Mevsimsel bileşeni tahminlemek için modele mevsimsel parametrelerin eklenmesi gerekmektedir. Mevsimsel olmayan modellerde olduğu gibi bu modeller de otoregresif ya da hareketli ortalama modellerinden oluşabilir.²⁰⁸

Mevsimsel ARIMA modelleri $ARIMA(p, d, q)(P, D, Q)$ şeklinde gösterilir. P, mevsimsel AR modelinin derecesini, D mevsimsel fark alma derecesini ve Q da mevsimsel MA modelinin derecesini göstermektedir. Bu modeller ile öngörü süreci, mevsimsel olmayan modeller ile benzerdir. Orijinal serinin gerekli görüldüğü kadar mevsimsel ve mevsimsel olmayan farkının alınması ile durağanlık sağlanır ve farkı alınmış seri öngörü için kullanılır. Fark alma denklemi şu şekilde gösterilebilir:

$$(Y_t - Y_{t-L}) - (Y_{t-1} - Y_{t-L-1}) = Y_t - Y_{t-1} - Y_{t-L} + Y_{t-L-1}$$

Fark alma işlemi, mevsimsel dalgalanmaların şiddetlerinin birbirlerinden çok farklı olması ya da aykırı değerler sonucunda ortalamanın ve gözlem değerlerindeki değişkenliğin artması, serinin durağan hale getirilmesi için yeterli olmayabilir. Bu tür durumlarda, seri değerlerinin doğal logaritmalarının alınarak, elde edilen bu yeni serinin incelenmesi daha uygun olacaktır.

Mevsimsel ARIMA modelinin genel denklemi, gösterim kolaylığı için ARIMA (1,1,1)(1,1,1) modeli seçilerek şu şekilde ifade edilmektedir:²⁰⁹

²⁰⁸ John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, a.g.e., s.441.

²⁰⁹ Spyros Makridakis ve diğerleri, a.g.e., s.346.

$$Y_t = (1 + \phi_1)Y_{t-1} - \phi_1 Y_{t-2} + (1 + \Phi_1)Y_{t-4} - (1 + \phi_1 + \Phi_1 + \phi_1 \Phi_1)Y_{t-5} + (\phi_1 + \phi_1 \Phi_1)Y_{t-6} - \Phi_1 Y_{t-8} \\ + (\Phi_1 + \phi_1 \Phi_1)Y_{t-9} - \phi_1 \Phi_1 Y_{t-10} + e_t - \theta_1 e_{t-1} - \Theta_1 e_{t-4} + \theta_1 \Theta_1 e_{t-5}$$

Mevsimsel modellerde de öngörü süreci diğer ARIMA süreçlerinden farklı değildir. Buna karşın, mevsimsel fark alma işlemi, mevsimsel ARIMA modellerinde ek işlemlerin yapılmasını gerektirmektedir. Mevsimsel olmayan bir modeli tamamen mevsimsel bir modele uygulamak için çarpımsal bir model kullanılır. Mevsimsel MA modeli şu şekildedir:²¹⁰

$$Y_t = u_t - W u_{t-L}$$

u_t : Kalan ya da hata terimi

W : Mevsimsel ağırlıklar

Mevsimsel olmayan MA, u_t hatalarına uygulandığında;

$$u_t = \varepsilon_t - w_1 \varepsilon_{t-1}$$

u_t denklemi mevsimsel MA modelinde yerine konulduğunda;

$$Y_t = (\varepsilon_t - w_1 \varepsilon_{t-1}) - W_1 (\varepsilon_{t-L} - w_1 \varepsilon_{t-L-1})$$

$$Y_t = \varepsilon_t - w_1 \varepsilon_{t-1} - W_1 \varepsilon_{t-L} + w_1 W_1 \varepsilon_{t-L-1}$$

Fark alma denklemi;

$$Y_t - Y_{t-1} - Y_{t-L} + Y_{t-L-1} = \varepsilon_t - w_1 \varepsilon_{t-1} - W_1 \varepsilon_{t-L} + w_1 W_1 \varepsilon_{t-L-1}$$

olarak gösterilir.

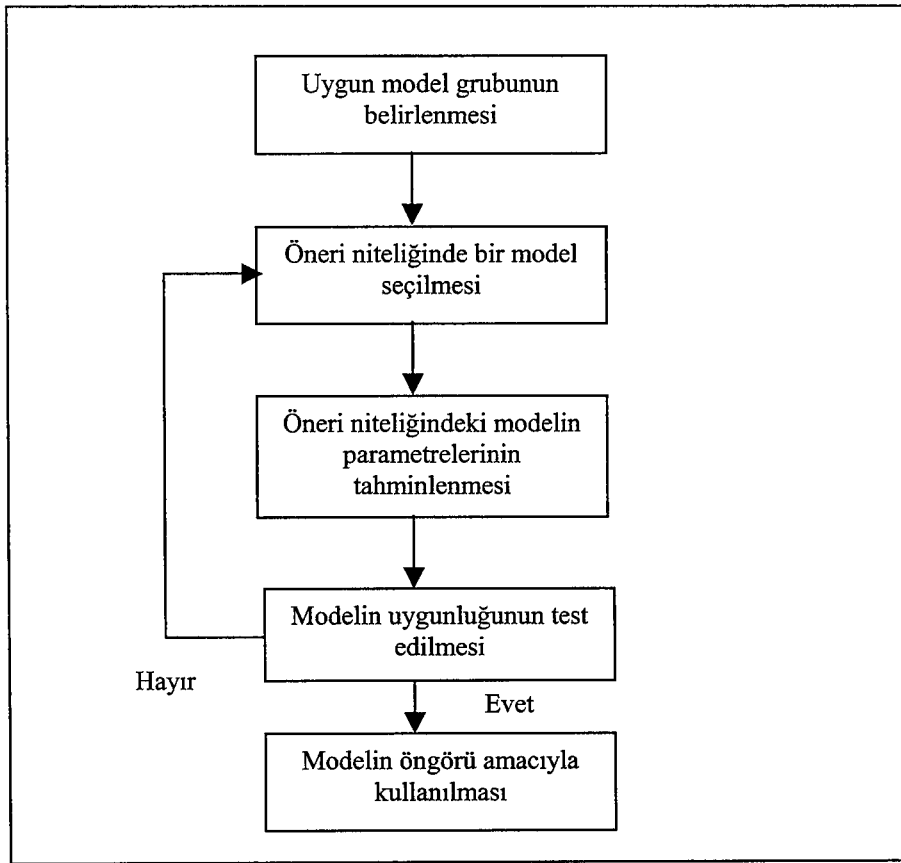
2.1.4.2. Box-Jenkins Yöntemi İle Çözümleme Sürecinin Aşamaları

Box-Jenkins yöntemi tüm model kombinasyonları arasından uygun bir modeli belirlemek için tekrarlamalı bir yaklaşım kullanır. Seçilen model daha sonra tarihsel verilere göre seriyi tam olarak tanımlayıp tanımlayamadığı konusunda değerlendirilir. Öngörü modeli ile tarihsel veri noktaları arasındaki kalanlar (residuals) küçük, rassal dağılımlı ve bağımsız ise model uygun hale getirilebilir. Belirlenen model yeterli değilse, süreç orijinal modeli geliştirmek için hazırlanan bir diğer model kullanılarak tekrarlanır. Bu işlem, yeterli bir model bulunana kadar tekrarlanır.²¹¹ Şekil 5'te bu sürecin özellikleri görülmektedir.

²¹⁰ John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, a.g.e., s.448.

²¹¹ Aynı, s.408.

Şekil 5. Box-Jenkins Yönteminin Uygulanma Süreci

Kaynak: John E. Hanke, Arthur G. Reitsch. **Busines Forecasting.** New Jersey: Prentice Hall, 6th ed., 1998,s.408.

2.1.4.2.1. Model Belirlemede Kullanılan Araçlar

Uygun Box-Jenkins model grubunun belirlenmesinde, durağanlık daha önce de belirtildiği gibi büyük önem taşımaktadır; çünkü bu modeller sadece durağan ya da durağanlaştırılmış serilerde kullanılabilmektedir.

Durağanlık, bir zaman serisinin istatistiksel özelliklerinin (ortalama, varyans, kovaryans gibi) zamana göre değişmemesidir.²¹² Box-Jenkins modellerinde dikkate alınan durağanlık kavramı kovaryans durağanlığıdır. Kovaryans, zamana bağlı bir değişkenin farklı dönemlere ilişkin değerleri arasındaki karşılıklı ilişkinin bir ölçüsüdür.²¹³ Kovaryans durağanlığı da zaman serisindeki her noktada seri ortalaması olan μ 'nün sabit olması ve zaman orijininin ileriye ya da geriye doğru kaydırılması halinde kovaryansın değişmemesi anlamına gelmektedir.²¹⁴

²¹² Spyros Makridakis ve diğerleri, **a.g.e.**, s.615.

²¹³ Aynı, s.594.

²¹⁴ Ahmet Özmen (b), **a.g.e.**, s.5.

Zaman serilerinde yer alan çeşitli bileşenler (trend, mevsimsellik gibi) durağanlığı bozabilir. Dolayısıyla seride durağanlığın varlığının araştırılması ve uygun modelin belirlenebilmesi için bir takım istatistiksel araçlara ihtiyaç vardır. Bu araçlar;²¹⁵

- Ortalama,
- Varyans,
- Otokovaryans,
- Otokorelasyon ve
- Kısmi otokorelasyon olarak sıralanabilir.

Yukarıda sıralanan bu araçlar içinde en önemli ve model seçiminde en çok kullanılan araçlar ise otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon fonksiyonlarıdır.

Otokorelasyon fonksiyonu, aynı değişkenin farklı zaman aralıklarında aldığı değerler arasındaki ilişkinin derecesini belirler. Gözlem değerleri kümesinde farklı zaman aralıkları ile gözlem değerleri arasındaki ilişkinin derecesini ölçen katsayıya “otokorelasyon katsayısı” adı verilir ve r_k simgesi ile gösterilir.

$$r_k = \frac{\sum_{t=k+1}^n (Y_t - \bar{Y})(Y_{t-k} - \bar{Y})}{\sum_{t=1}^n (Y_t - \bar{Y})^2} \quad -1 \leq r_k \leq +1$$

Box-Jenkins yönteminde durağanlık önemli bir faktör olduğundan, otokorelasyon katsayıları serinin durağan olup olmadığının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Eğer seri durağan ise, iki gecikmeden sonra, otokorelasyon katsayısının sifıra yaklaşması gerekir. Eğer otokorelasyon katsayıları ikinci gecikmeden sonra sifıra yaklaşmıyorsa yani güven aralıkları dışında anlamlı değerler alıyorsa, serinin durağan olmadığı kabul edilir. Bunun için; belirlenen anlamlılık düzeyi için Z_c tablo değeri veri sayılarının kareköküne $(\sqrt{n})$ bölünür $(Z_c / \sqrt{n})$ ve güven aralığı belirlenir.

Otokorelasyon katsayılarının değeri en çok ikinci gecikmeden sonra bu aralıklar içinde yer alıyorsa, modelin uygun olduğuna karar verilir. Ayrıca tahmin hatalarının otokorelasyon katsayıları belirlenerek modelin uygun olup olmadığı da araştırılabilir.²¹⁶

²¹⁵ Ahmet Özmen (b), a.g.e., s.35

²¹⁶ Aynı, s. 40.

Otokorelasyon katsayılarının değerlendirilmesi için kullanılabilecek bir diğer araç ise korelogramlardır. Korelogram, otokorelasyon katsayıları ile k gecikmelerinin karşılıklı olarak işaretlenmesi sonucunda elde edilen bir grafik türüdür. Korelaogram yardımı ile otokorelasyon katsayılarının dağılımına bakılarak belirli bir güven aralığı içinde serinin durağan olup olmadığı belirlenebilir. Box-Jenkins metodolojisi açısından, korelogramda bilinmesi gereken en önemli nokta; durağan olmayan serilerde grafiğin sifıra yaklaşmıyor olmasıdır. Otokorelasyon katsayıları kullanılarak belirlenebilecek bu durum, korelogramda şekilsel olarak kolaylıkla görülebilir.²¹⁷

Kısmi otokorelasyon ise, zaman değişkeninin etkisi sabit kalmak koşulu ile bir değişkenin t dönemine ilişkin gözlem değeri ile t-k dönemine ait gözlem değeri arasındaki ilişkinin ölçüsüdür. Bu ilişkinin derecesini belirleyen katsayı ise “kısmi otokorelasyon katsayısı” olarak adlandırılır ve φ_{kl} simgesi ile gösterilir. Kısmi otokorelasyon fonksiyonu r_j şu şekilde ifade edilmektedir:²¹⁸

$$r_j = \varphi_{k1}r_{j-1} + \dots + \varphi_{k(k-1)}r_{j-k} + 1 + \varphi_{kk}r_{j-k} \quad j = 1, 2, 3, \dots, k$$

k: Zaman gecikmeleri

Kısmi otokorelasyon katsayıları AR modellerinin derecesinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. AR modellerinin derecesini belirleyebilmek için, kısmi otokorelasyon katsayılarının hangi gecikmeden sonra sıfırdan farklı olmayan (güven aralığı içinde) değerler aldığına bakılır. Ayrıca, kısmi otokorelasyon katsayıları uygun modelin belirlenmesi sürecinde de kullanılmaktadır.

2.1.4.2.2. Model Belirleme Aşamaları

Box-Jenkins yaklaşımı üç ayrı aşamada gerçekleştirilir:²¹⁹

- Model belirleme,
- modelin tahminlenmesi ve test edilmesi,
- modelin uygulanması.

²¹⁷ Ahmet Özmen (b), a.g.e., s. 46.

²¹⁸ Aynı, s. 41.

²¹⁹ John E. Hanke, Arthur G. Reitsch, a.g.e., s.416-418.

• **Modelin belirlenmesi:**

- Modelin belirlenmesinde ilk aşama serinin durağan olup olmadığının belirlenmesidir. Eğer seri durağan değilse, genellikle fark alma (differencing) işlemi ile durağan bir seriye dönüştürülmesi mümkündür. Araştırmacı, fark alma derecesini belirler ve Box-Jenkins yöntemi veriyi durağan serilere dönüştürerek, bu dönüştürülmüş seriler üzerinde işlem yapar.
- Durağan seri elde edildikten sonra, araştırmacının kullanılacak modelin şeklini tanımlaması gerekir. Bu aşama, çeşitli ARIMA modelleri için uygun dağılımlar ile kullanılacak verilerin otokorelasyonlarının ve kısmi otokorelasyon katsayılarının karşılaştırılması ile tamamlanır.

Her modelin otokorelasyon ve kısmi otokorelasyonlarından oluşan tek bir küme bulunmaktadır ve araştırmacının verinin uygun katsayılarını bu teorik dağılımlardan birisi ile eşleştirmesi gerekmektedir.

Genellikle verileri tam olarak teorik dağılımlarla eşleştirmek mümkün olmasa da, modelin uygun olup olmadığını belirlemek için ikinci aşamada testler yapılarak belirlenen ilk model yeterli değilse, alternatif modeller denenebilir.

Genel olarak, araştırmacının üssel olarak sıfıra yaklaşan otokorelasyonlar belirlemesi gerekmektedir. Otokorelasyonlar üssel olarak sıfıra yaklaşıyorsa bir AR modeli, kısmi otokorelasyonlar sıfıra yaklaşıyorsa bir MA modeli; her ikisi de sıfıra yaklaşıyorsa karma bir ARIMA modeli kullanılır. Belirgin şekilde 0'dan farklı olan otokorelasyon ve kısmi otokorelasyon katsayıları sayılarak araştırmacı AR ya da MA süreçlerinin derecesini (order) belirleyebilir.

• **Modelin tahminlenmesi ve modelin uygunluğunun test edilmesi:**

- Öneri niteliğinde olan bir model seçildikten sonra bu modele ilişkin parametrelerin tahminlenmesi gerekir. Bu hesaplamalar bilgisayar programı yardımı ile hesaplanır ve en uygun değerlerin seçimi için en küçük ortalama kare hata (MSE) değeri bir ölçüt olarak kullanılır.
- Model öngörü amacıyla kullanılmadan önce, araştırmacının modeli uygunluk için test etmesi gerekir. Bu aşama, hata terimleri kontrol edilerek

$\varepsilon_t = Y_t - \hat{Y}_t$ değerlerinin rassal olduğundan emin olmak için yapılır. Bu kontrol hata terimlerinin otokorelasyonlarına bakılarak, anlamlı bir şekilde 0'dan farklı

olmadıklarından emin olmak için yapılır. Eğer düşük-derecelerden (order) ya da mevsimsel gecikmelerden birkaçı anlamlı bir şekilde 0'dan farklı ise, model uygun değildir. Bu durumda, araştırmacı birinci aşamanın ikinci adımına dönmeli ve alternatif bir model seçerek analize devam etmelidir.

Modelin uygunluğu için kalan değerlerinin otokorelasyonları üzerinde uyarlanmış Box-Pierce ya da Ljung-Box-Pierce istatistiği (Q istatistiği) olarak da bilinen ki-kare (χ^2) testi uygulanarak da kontrol edilebilir.

$$Q_m = n(n+2) \sum_{k=1}^m \frac{r_k^2}{n-k}$$

n: Zaman serisindeki gözlem sayısı

k: Kontrol edilecek zaman gecikmesi

m: Test edilecek zaman gecikmesi sayısı

r_k : k'inci kalan teriminin örnek otokorelasyon fonksiyonu

Hesaplanan Q değeri ($m - p - q$) formülü ile hesaplanan serbestlik derecesi için hesaplanan χ^2 değerinden büyük ise, model yeterli değildir. Araştırmacının birinci aşamanın ikinci adımına geri dönmesi ve uygun bir model bulana kadar alternatifleri değerlendirmesi gerekmektedir.

• **Modelin öngörü için kullanılması:**

- Uygun bir model bulunduğundan sonra, gelecekteki bir ya da birkaç dönem için öngörüler yapılabilir. Bu tahminlerle ilgili güven aralıklarının da oluşturulması gerekmektedir. Genel olarak öngörü dönemi ne kadar uzunsa, güven aralığı da o kadar büyük olmalıdır. Bu öngörüler ve güven aralıkları bilgisayar programı ile araştırmacının isteğine göre hesaplanır. Anlamlılık düzeyi araştırmalarda genellikle $\alpha = 0.05$ olarak kullanılmaktadır. Bu anlamlılık düzeyi için güven aralıkları, kritik değer $Z_c = \mp 1.96$ olduğundan $\mp 1.96 / \sqrt{n}$ olarak hesaplanır.
- Daha fazla veri gerçekleştiğinde, aynı model başka bir zaman başlangıcı belirlenerek yenilenebilir.
- Seri zaman içinde değişim gösterirse, model parametrelerinin yeniden hesaplanması ya da tamamen yeni bir modelin geliştirilmesi gerekebilir. Öngörü hatalarında küçük farklılıklar gözleniyorsa, bu farklılıklar model parametrelerin yeniden hesaplanması gerektiğini gösterebilir ve bu durumda araştırmacı ikinci

aşamanın birinci adımına geri dönmelidir. Öngörü hatalarının büyüklüğünde önemli farklılıklar ortaya çıkarsa, tamamen yeni bir modelin geliştirilmesi gerekebilir ve bu durumda araştırmacı birinci aşamaya dönmek durumundadır.

2.2. Uygun Model ve Yöntem Seçiminde Kullanılan Kriterler

Belirli bir öngörü yönteminin bir veri setine uygunluğunun belirlenmesinde, genellikle doğruluk (accuracy) kriteri kullanılmaktadır. Gerçekte doğruluk kelimesi model seçiminde kullanılan “uygunluk (goodness of fit)” ile eşanlamıdır.²²⁰

Öngörü yönteminin ve modellerin seçiminde doğruluk kriteri bir takım standart istatistiksel ölçüler ile hesaplanmakta ve kullanılmaktadır. Bu ölçüler; ortalama hata (ME), ortalama mutlak hata (MAE), ortalama kare hata (MSE), ortalama yüzde hata (MPE), ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) ve ortalama karekök yüzde hata (RMSPE) olarak sıralanabilir. Bu ölçüler içinde, uygulamada en çok kullanılan ve en iyi sonuçları veren ölçüler ortalama kare hata (MSE) ve ortalama mutlak yüzde hata (MAPE)’dir.

Ortalama kare hata (MSE) aşağıdaki denklem yardımı ile hesaplanır:²²¹

$$MSE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n e_t^2 \quad (e_t = Y_t - F_t)$$

F_t : $Y_1, \dots, Y_{t-1}$ değerleri kullanılarak hesaplanan bir dönem ileri öngörü değeri

e_t : Bir dönem ileri öngörü hatası

n : Gözlem değerlerinin sayısı

Ortalama kare hata (MSE), verinin ölçeğine bağlı olarak büyüklüğü değişen bir ölçüdür. Dolayısıyla, farklı zaman serileri ve farklı zaman aralıklarına sahip serilerin karşılaştırılmasına olanak vermemektedir. Bu tür karşılaştırmaların yapılabilmesi için nispi ya da yüzde hata ölçüleri ile çalışmak gerekir.

Ortalama yüzde hata (MPE) ve ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) ölçüleri bu tür nispi hata ölçüleridir, ancak ortalama yüzde hata (MPE) pozitif ya da negatif yüzde hatalar birbirlerini yok edecekleri için küçük değerler almaktadır. Ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) ile, hata değerlerinin mutlak değerleri alınarak, birbirlerini yok

²²⁰ Spyros Makridakis ve diğerleri, a.g.e., s.41.

²²¹ Aynı, s.43

etmeleri ve MAPE'nin küçük değerler alması önlenmiş olur. Ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) şu şekilde hesaplanır:²²²

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n |PE_t|$$

$$PE_t = \left(\frac{Y_t - F_t}{Y_t} \right) \cdot 100$$

Belirli bir yöntemin modelleri arasında seçim yapılırken, yukarıdaki hata ölçülerinden en düşük değeri alan model seçilir. Yöntem seçiminde de, veri kalıplarına uygun olarak seçilmiş yöntemler arasında bir karar verebilmek için MSE ya da MAPE değerleri en düşük olan yöntem öngörü amacı ile kullanılmaktadır.

²²² Spyros Makridakis ve diğerleri, a.g.e., s.44.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE GELEN TURİST SAYISI SERİLERİNİN TEK DEĞİŞKENLİ ÖNGÖRÜ YÖNTEMLERİ İLE ANALİZİ

1. TÜRKİYE'DE TURİZM ENDÜSTRİSİ VE PLANLAMA

Türkiye'de turizm sektörünün tam anlamıyla oluşmaya başlaması ve genel planlar içinde yer alması 1960 yılı sonrasında gerçekleşmiştir.²²³ Bu dönemden önce gerek savaşlar, gerekse turizm için temel sayılabilecek ulaştırma, konaklama gibi olanakların yeterince gelişmemiş olması nedeniyle turizm endüstrisi dünya genelinde özel bir önem taşımamaktaydı. 2. Dünya Savaşı sonrasında teknolojik ve ekonomik anlamda ortaya çıkan gelişmeler ile birlikte turizm sektörü canlanmış ve bu durum Türkiye'ye de yansımıştır.

Türkiye'de tam anlamıyla çağdaş bir turizm yapılanması 1962 yılında başlayan "planlı dönem" ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemden sonra turizm, hizmetler sektörünün bir alt dalı olarak beş yıllık kalkınma planlarında yer almaya başlamıştır. 1963 yılında turizm endüstrisinde koordinasyonun sağlanması için Turizm ve Tanıtma Bakanlığı kurulmuş ve sektöre özgü politika ve planlar hazırlanmaya başlanmıştır.²²⁴

Turizm endüstrisinin çağdaş bir seviyeye ulaşması için yeni yaklaşımlar ise 1980 sonrasında geliştirilmiştir.²²⁵ Bu dönemde özellikle ekonomik alanda yaşanan liberalleşme ve ülkenin dışarıya açılması, turizm sektörünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. 1982 yılında yürürlüğe giren 2634 sayılı turizm Teşvik Yasası ile birlikte turizmde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu yasanın hazırlanmasından sonra, yatırımların tamamlanması için geçen sürenin ardından "turizm özellikle 1985 yılından sonra ülke ekonomisine net katkılarda bulunmaya başlamıştır".²²⁶ Ülkeyi ziyaret eden turist sayısı ve turizm gelirinde sağlanan sürekli artışlar, istikrarlı bir gelişmenin varlığını göstermektedir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, 1984-1985 yılları arasında gelen turist sayısında % 24'lük bir artış söz konusu iken; turizm gelirleri % 76

²²³ http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/default_tr.asp?BELGENO=45075

²²⁴ Nazmi Kozak ve diğerleri, *a.g.e.*, s.114.

²²⁵ http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/default_tr.asp?BELGENO=45075

²²⁶ <http://www.tbb.gen.tr/turkce/iktisat/turizm.html>

oranında artmış ve turizm geliri ile gideri arasındaki dengede % 106'lık bir artış sağlanmıştır.

Tablo 8. Turizm Gelir Gider Dengesi

YILLAR	GELEN YABANCI SAYISI	ARTIŞ ORANI (%)	GELİR (1000 \$)	GİDER (1000 \$)	DENGE (1000 \$)	DEĞİŞİM ORANI (%)
1982	1.391.717	-	370.320	108.919	261.401	-
1983	1.625.099	17,0	411.088	127.337	283.751	9,0
1984	2.117.094	30,0	840.000	276.806	563.194	98,0
1985	2.614.924	24,0	1.482.000	323.600	1.158.400	106,0
1986	2.391.085	-9,0	1.215.000	313.570	901.430	-22,0
1987	2.855.546	19,0	1.721.117	447.739	1.273.378	41,0
1988	4.172.727	46,0	2.355.295	357.966	1.997.329	57,0
1989	4.459.151	7,0	2.556.529	565.000	1.991.529	-0,3
1990	5.389.308	21,0	3.225.000	520.000	2.705.000	36,0
1991	5.517.897	2,0	2.654.000	592.000	2.062.000	-13,0
1992	7.076.096	28,0	3.639.000	776.000	2.863.000	39,0
1993	6.500.638	-8,0	3.959.000	934.000	3.025.000	6,0
1994	6.670.618	3,0	4.321.000	866.000	3.455.000	14,0
1995	7.726.886	16,0	4.957.000	912.000	4.045.000	17,0
1996	8.614.085	11,0	5.962.100	1.265.000	4.697.100	16,0
1997	9.689.004	12,0	8.088.549	1.716.000	6.372.549	36,0
1998	9.752.697	0,7	7.808.940	1.753.900	6.055.040	-5,0
1999	7.487.285	-23,0	5.203.000	1.471.000	3.732.000	-38,0
2000	10.428.153	39,0	7.636.000	1.711.000	5.925.000	59,0
2001	11.618.969	11,0	10.066.500	1.738.000	8.328.500	41,0
2002	13.256.028	14,0	11.900.900	1.880.000	10.020.900	20,0
2003	14.029.558	6,0	13.203.100	2.113.300	11.089.800	11,0

Kaynak: http://www.kultur.gov.tr/portal/istatistik_tr.asp

Turizm teşvik yasasının etkilerini yatırım ve işletme belgeli tesis ve yatak sayısında da gözlemlemek mümkündür. Buna göre, yasanın çıktığı 1982 yılından itibaren işletme ve yatırım belgeli yatak sayısı toplamı ortalama % 11 artarken, 1984-1985 yılları arasında bu oran % 29'a çıkmıştır.

Tablo 9. Türkiye’deki Konaklama Tesisleri ve Yatak Sayısı

YILLAR	Turizm İşletme Belgeli Tesislerdeki Yatak Sayısı	Turizm Yatırım Belgeli Tesislerdeki Yatak Sayısı	TOPLAM	DEĞİŞİM (%)
1982	62.372	36.332	98.704	-
1983	65.934	43.425	109.359	11,0
1984	68.266	53.615	121.881	11,0
1985	85.995	71.521	157.516	29,0
1986	92.129	101.383	193.512	23,0
1987	106.214	153.786	260.000	34,0
1988	122.306	218.445	340.751	31,0
1989	146.086	288.896	434.982	28,0
1990	173.227	325.515	498.742	15,0
1991	200.678	331.711	532.389	7,0
1992	219.940	309.139	529.079	-0,6
1993	235.238	276.037	511.275	-3,0
1994	265.136	240.392	505.528	-1,0
1995	286.463	202.483	488.946	-3,0
1996	301.524	202.631	504.155	-3,0
1997	313.298	236.632	549.930	9,0
1998	314.215	249.125	563.340	2,0
1999	319.313	245.543	564.856	3,0
2000	243.794	325.168	568.962	0,7
2001	230.248	364.779	595.027	5,0
2002	396.148	222.876	619.024	4,0
2003	420.697	242.603	663.300	7,0

Kaynak: <http://www.tursab.org.tr/25.htm>, <http://www.ttyd.org.tr/trmain.htm>

Yukarıda sıralanan bu istatistiklere bakarak, Türkiye’nin turizm endüstrisi açısından 1985 yılını bir dönüm noktası olarak kabul etmek mümkündür. 1985 yılından sonra Türkiye turizmde önemli atılımlar gerçekleştirmiş ve kalkınma planlarının başladığı dönemden itibaren, hedeflenen turist sayısının ve buna bağlı olarak turizm gelirlerinin arttırılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte; plan hedeflerinin gerçekleşme oranlarına bakıldığında, hedef belirleme konusunda aynı istikrarın sağlanamadığı görülmektedir. Beş yıllık kalkınma planları için belirlenen turist sayıları ve turizm gelirleri hedeflenen rakamlardan artı ya da eksi yönde önemli sapmalar göstermektedir.

Tablo 10. Gelen Toplam Yabancı Sayıları için Program Hedefleri ve Gerçekleşme Oranları

YILLAR	PROGRAM HEDEFİ	TOPLAM YABANCILAR	GERÇEKLEŞME ORANI (%)
1982	1 750 000	1 391 717	79,5
1983	1 840 000	1 625 099	88,3
1984	1 800 000	2 117 094	117,6
1985	2 000 000	2 614 924	130,7
1986	2 800 000	2 391 085	85,4
1987	2 800 000	2 855 546	102,0
1988	3 000 000	4 172 727	139,1
1989	4 600 000	4 459 151	96,9
1990	5 100 000	5 389 308	105,7
1991	4 620 000	5 517 897	119,4
1992	7 500 000	7 076 096	94,3
1993	7 000 000	6 500 638	92,9
1994	8 000 000	6 670 618	83,4
1995	7 750 000	7 726 886	99,7
1996	9 000 000	8 614 085	95,7
1997	9 700 000	9 689 004	99,9
1998	11 000 000	9 752 697	88,7
1999	12 000 000	7 487 285	62,4
2000	10 400 000	10 428 153	100,3
2001	11 000 000	11 618 969	105,6
2002	11 000 000	13 256 028	120,5
2003	14 000 000	14 029 558	100,2
2004	12.522.000	-	-
2005	13.600.000	-	-

Kaynak: http://www.kultur.gov.tr/portal/istatistik_tr.asp

Gelen turist sayısının beklenen düzeyin altında kalması plan hedeflerinin gerçekleştirilememesi anlamına gelmektedir. Bu durum; gereğinden fazla yatırım, tanıtım ve pazarlama harcaması yapılmasına neden olabilmektedir. Beklenenden fazla sayıda turist gelmesi durumunda ise arz kapasitesi ile birlikte, yapılan düzenleme ve hazırlıklar yetersiz kalabilmektedir. Turizm sektörü için yapılan çalışmaların yeterli olabilmesi için; öncelikle bu hedeflerin gerçekçi bir şekilde belirlenmesi ve daha sonra sektörün durumu yakından takip edilerek, gerekli görülmesi halinde ek önlemlerin hazırlanması gerekmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi hedeflenen turist sayıları 2004 yılı için 12,5 milyon; 2005 yılı için ise 13,6 milyon kişidir. Turizmin özellikle 1999 yılından sonra gösterdiği artış eğilimi dikkate alındığında 2003 rakamlarının da altında kalan bu hedeflerin gerçekçi olmadıkları; hedeflerin belirlenmesi için kullanılan yöntemlerin ve dikkate alınan seri uzunluklarının farklılık yarattıkları söylenebilir.

Türkiye’de turizm talebi mevsimsel bir özellik göstermekte ve yaz aylarında yoğunlaşmaktadır. Kalkınma planlarında turizm mevsiminin bütün yıla yayılması, turizmin çeşitlendirilmesi ve kıyı bölgeleri dışında da geliştirilmesi konusunda hedefler belirlenmişse de, Türkiye 2001 yılı itibarıyla %52,3 oranında deniz-kum-güneş üçgeninden faydalanmak isteyen turistlerin tercih ettikleri bir ülke konumundadır.²²⁷ Bazı pazar ülkelerden gelen turistler deniz-kum-güneşin yanı sıra, kültür turizmini de tercih etmekte, bazı turistler ise iş amaçlı olarak ya da sadece kültür turizmi için Türkiye’yi tercih edebilmektedirler; ancak bunların oranı tatil turizmi için gelenler ile karşılaştırıldığında çok düşük kalmaktadır.

Türkiye’de turizm talebinin yapısı ve planlama kavramı bir arada düşünüldüğünde; talebin gelecekteki planlama çalışmaları için çok önemli olduğu açıkça görülmektedir. Turizm endüstrisi kapsamında faaliyet gösteren tüm kamu ve özel sektör kuruluşları üzerinde talebin önemli ve yönlendirici bir etkisi bulunmaktadır.

Turizm talebinin planlama üzerindeki etkileri düşünülerek beş yıllık kalkınma planlarında ve yıllık programlarda talep hedeflerinin çok daha dikkatli bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Hedeflenen turist sayılarının doğru bir şekilde belirlenmesi, planlama çalışmalarının başarısını arttıracak ve turizm politikalarının amaçlarına daha sağlam adımlarla ulaşmasını sağlayacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Turizm politikası ve planlaması açısından talep öngörülerinin önemini inceleyen bu araştırmanın amacı; Türkiye’ye yönelik turizm talebinin öngörülmesinde kullanılması en uygun olan veri setinin ve öngörü yönteminin belirlenmesidir. Bu belirlemeler sonucunda 9. Beş Yıllık Kalkınma Planının talep hedeflerinin oluşturulması için kullanılacak yaklaşımların ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu öngörüler ile Türkiye’nin turizm politikaları ve hazırlanacak olan planlar için bir zemin oluşturulması hedeflenmektedir.

Dünya Turizm Örgütü (WTO), Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) gibi çeşitli uluslararası kuruluşlar ülkelerin turizm talebinin öngörülmesine yönelik bir takım çalışmalar yapmaktadırlar. Bu öngörü çalışmalarında kullanılan yöntem ve yaklaşımlar bütün ülkeler için aynıdır ve her ülkenin kendi dinamiklerinden çok, dünyadaki genel

²²⁷ <http://www.tursab.org.tr/3.htm>

turizm eğilimleri dikkate alınarak yapılmaktadır. Türkiye’de ise; Turizm Bakanlığı, TÜRSAB, TÜBİTAK, TÜROB gibi ulusal kuruluşlar tarafından yapılan öngörü çalışmaları bu uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen genel eğilimleri dikkate alan ya da yapılan öngörülerini değerlendiren yaklaşımlara dayanmaktadır.

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda 2005 yılı için turist sayısı hedefi; 90’lı yılların dünya genelindeki ortalama artış hızı olan %5 temel alınarak dünya turizm sektörünün büyüklüğü 830 milyon kişi olarak belirlenmiş ve Türkiye’nin bu %5’lik artış hızı ile dünya turizminden %2,2’lik bir pay alacağı öngörülmüştür.²²⁸ Bu ortalamalar, Dünya Turizm Örgütü’nün dünya genelindeki turizm talebi için belirlediği ortalamalardır. Türkiye turizm talebi ise 90’lı yıllarda ortaya çıkan kriz dönemleri nedeniyle ortalamalar ile hesaplanamayacak atipik değerler içermektedir. Türkiye gibi turizmi ekonominin itici güçlerinden birisi olarak kabul eden bir ülke için, turizm talebini öngörülmesi konusunda çok daha detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Her ülkenin turizm talebinin farklı özellikler taşıdığı ve bu nedenle farklı öngörü yaklaşımları ile ele alınması gerektiği tezinden yola çıkarak; son yılların ortalamasını almak ya da dünya turist sayısı öngörülerinden yola çıkarak belirli bir artış oranı ile ülkenin alacağı payı belirlemek gerçekçi bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bu nedenle Türk turizminin yapısını en iyi şekilde temsil eden dönemin verileri kullanılarak, bu verilere en uygun öngörü modelinin geliştirilmesi; planlama hedeflerinden sapmaların azaltılması açısından daha olumlu sonuçlar verecektir.

Türk turizm sektörünün son 20 yıldaki kırılma noktaları dikkate alınarak farklı uzunlukta seriler kullanılacaktır. Bu kırılma noktalarından birisi, Turizm Teşvik Yasasının yürürlüğe girmesinden sonra etkilerinin gerçek anlamda görülmeye başladığı 1985 yılıdır. Düşük fiyatlar nedeni ile 1991 yılına oranla bir sıçrama göstermiş olan 1992 yılının, Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçiler serisinin genel akışına uygun olmadığı düşünülerek; ikinci kırılma noktası 1991’deki krizin etkilerinin ortadan kalkmaya başladığı 1995 yılı olarak belirlenmiştir. 1985-2003 yılları arasındaki son kırılma noktası ise deprem felaketlerinin yaşandığı ve terör örgütü liderinin yakalanması nedeniyle gergin bir politik ortamın olduğu 1999 yılıdır; ancak 2000-2003 verilerinden oluşan zaman serisinde çok az sayıda veri noktasının olması nedeniyle, bu dönem karşılaştırmalarda dikkate alınmayacaktır. Bu kırılma noktalarından sonraki

²²⁸ DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: 2001, s.16.

düzelme dönemlerinden 2003 yılına kadar olan ziyaretçi sayısı serileri kullanılarak Türk turizmini yakın gelecekte en iyi temsil edecek dönemin belirlenmesi ve öngörülerin bu döneme göre yapılması gerektiği, bu sayede Türkiye’de gelecek dönemde gelişmelerin nasıl şekilleneceği konusunda bir fikir edinilebileceği düşünülmektedir.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEMLER

Araştırmanın temelini oluşturan tek değişkenli öngörü yöntemleri, trend analizi dışında kısa ve orta vadeli öngörüler türetebildikleri için, 2004-2005 yıllarına ilişkin öngörüler aylık veriler kullanılarak; bileşenlere ayırma yöntemi, üssel düzeltme yöntemi ve Box-Jenkins yöntemleri ile analiz edilecektir. Aylık veriler mevsimsel ve trend unsurlarının ele alınarak daha detaylı incelemeler yapılabilmesi için tercih edilmiştir. 2010 yılına ilişkin öngörü değerleri ise uygulama kolaylığı sağlaması açısından, yıllık veriler ile trend analizi yöntemi kullanılarak hesaplanacaktır. Trend analizinin uzun vadede planlama çalışmaları için yeterli sonuçları verebileceği düşünülmektedir.

1985-2003 ve 1995-2003 yıllarına ilişkin zaman serileri kullanılarak, bu dönemlere en uygun öngörü yöntemi ile 2004-2005 yılları için kısa vadeli öngörüler türetilenektir. 2004 yılının ilk altı ayında gerçekleşmiş olan turist sayıları ile karşılaştırmalar yapılarak, hangi dönemin daha gerçekçi sonuçlar vereceği belirlenecek ve daha sonraki çalışmalar için bu belirlenen döneme ait seri kullanılacaktır. Uzun vadeli planlama açısından da bir yaklaşım geliştirebilmek için trend analizi 2004-2010 yıllarının öngörülmesi amacı ile kullanılacaktır. Burada trend analizinin kısa vadeli öngörü yöntemleri ile bir arada kullanılmasının öngörü değerlerinin doğruluğu konusunda olumlu bir etki yaratıp yaratmadığı incelenecektir.

4. TURİZM TALEP SERİLERİNİN ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

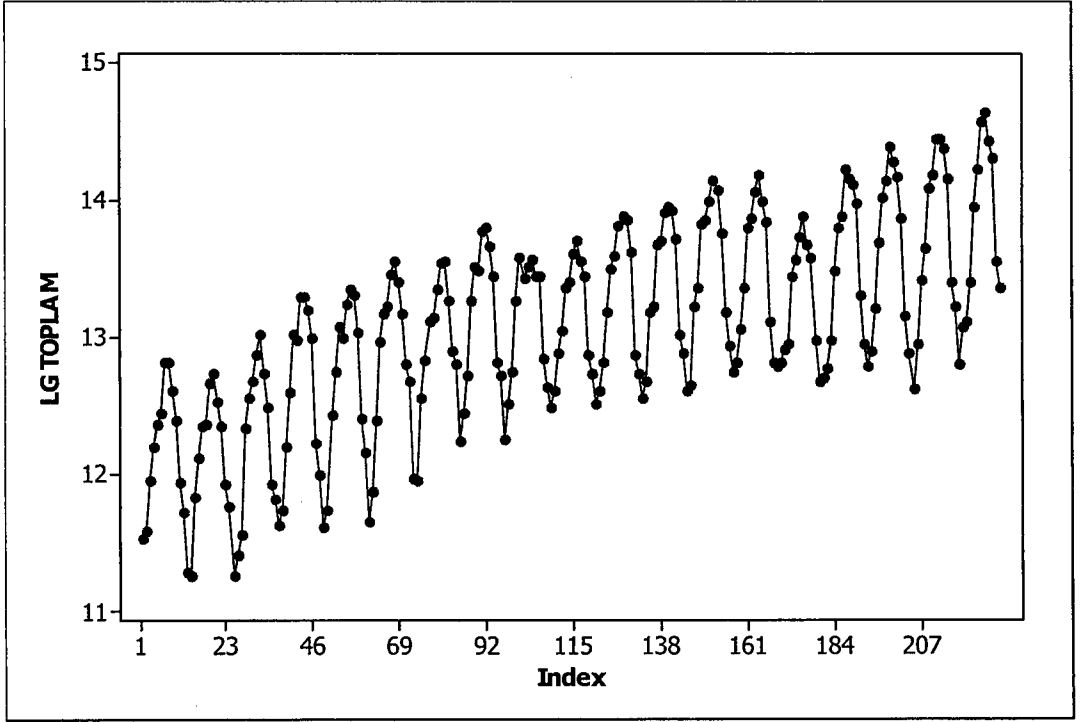
Öngörü yöntemi ve uygun model seçimi için, incelenen zaman serilerinin içerdikleri veri kalıpları ve özellikleri bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme kartezyen grafikler ve otokorelasyonlar yardımı ile yapılacaktır. İncelenen aylık zaman serilerinde, ortalama arttıkça, gözlem değerlerinde değişkenliğin arttığı belirlenmiştir. Bu nedenle, serilerin daha doğru bir şekilde analiz edilebilmesi ve öngörü yöntemlerinin karşılaştırılabilmesi amacıyla, seri değerlerinin doğal logaritmaları alınarak incelenmesi uygun görülmüştür. Yapılan tüm işlemler ve öngörü

değerlerinin hesaplanması bu doğal logaritma değerleri dikkate alınarak elde edilmiştir. Yıllık serilerde ise bu tür bir değişkenlik olmadığı için, seriler logaritmik dönüşüm yapılmadan kullanılacaktır.

Bu bölümde; değerlendirmeye alınan zaman serilerinin özelliklerine uygun olarak seçilen tek değişkenli öngörü yöntemlerinin sonuçlarına yer verilecektir. Araştırmanın amacı, her serinin kendi özelliklerine en uygun gelen öngörü modelinin belirlenmesi olduğundan; her bir yöntemin uygun modellerine ilişkin standart hata (ortalama kare hata (MSE) ve ortalama mutlak yüzde hata (MAPE)) değerleri karşılaştırılacaktır. Karşılaştırma sonucunda en düşük hata değerini veren model, serinin öngörü değerlerinin türetilmesinde kullanılacaktır.

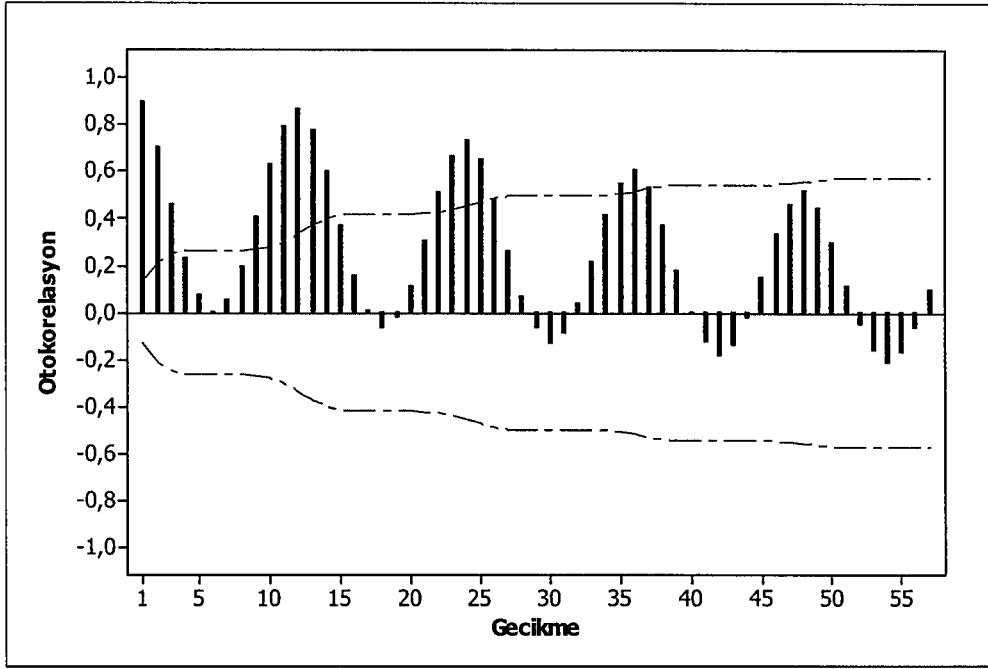
4.1. 1985-2003 Yıllarına İlişkin Gelen Yabancılar Serisinin Özelliklerinin Belirlenmesi

Gelen yabancılar serisi artan bir trend ile birlikte mevsimsel bileşenin etkilerini göstermektedir. Gelen yabancılar sayısı serisi, Türkiye'ye bütün ülkelerden gelen yabancı ziyaretçilerin aylık toplamlarından oluşmaktadır. Bu seriye ilişkin kartezyen grafik Şekil 6'da verilmiştir.

**Şekil 6. Doğal Logaritma Değerlerinden Oluşan Gelen Yabancılar Serisi
Kartezyen Grafiği (1985-2003)**

Otokorelasyon fonksiyonunun incelenmesi ile toplam serisinin de trend ve mevsimsellik nedeniyle durağan olmadığı ortaya çıkmaktadır. Şekil 7 incelendiğinde, üçüncü gecikmeden sonra da seride güven aralıkları dışında kalan otokorelasyon değerleri bulunduğu görülmektedir.

Şekil 7. Gelen Yabancılar Serisi Otokorelasyon Fonksiyonu (1985-2003)

4.1.1. 1985-2003 Gelen Yabancılar Serisinin Öngörü Yöntemleri ile Analizi

Gelen yabancılar serisinin öngörülmesinde dalga şiddetlerinin farklı olması nedeniyle çarpımsal bileşenlere ayırma modeli, çarpımsal Holt-Winters üssel düzeltme modeli ve mevsimsel Box-Jenkins ARIMA modelleri kullanılacaktır. Bu modellerin belirlenmesine ilişkin aşamalar aşağıda açıklanmaktadır.

4.1.1.1. Bileşenlere Ayırma Yönteminin Uygulanması

Gelen yabancılar serisinin mevsim ve trend bileşenlerinin özelliklerini dikkate alan çarpımsal bileşenlere ayırma modelinin trend denklemi parametreleri ve öngörü denklemi şu şekilde belirlenmiştir:

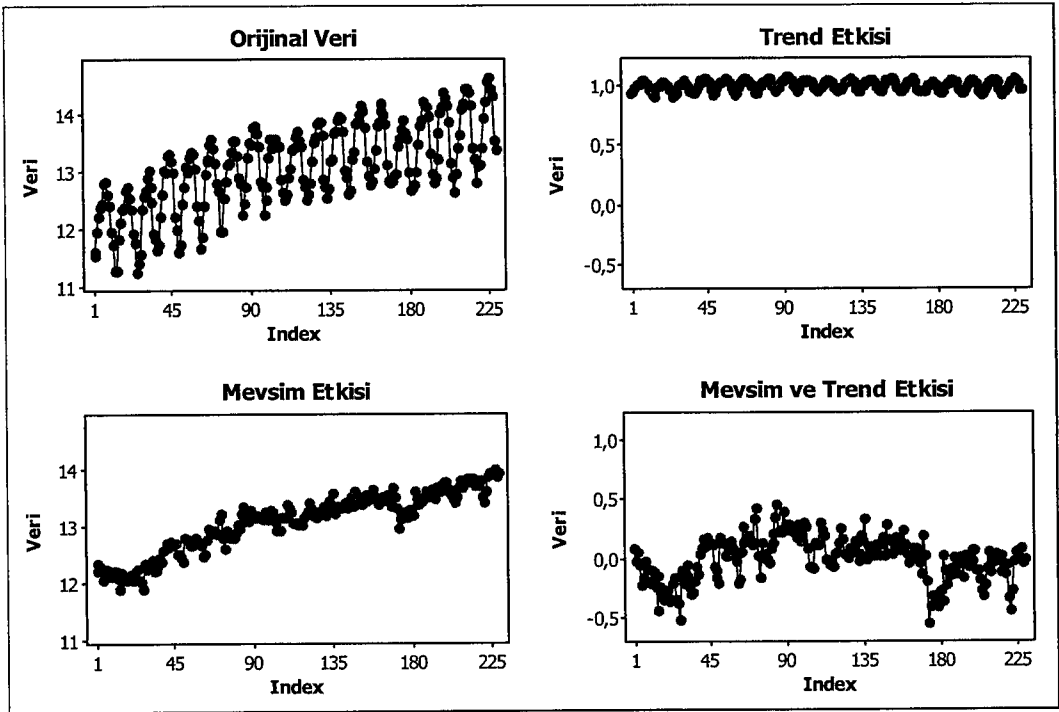
$$F_t = (12,2368 + 0,00739520 \cdot t) \cdot m_t$$

Bu denklemin mevsimsel indeks değerleri (m_t) ise Tablo 11'de görülmektedir:

Tablo 11. Gelen Yabancılar Serisi Mevsimsel İndeks Değerleri (1985-2003)

Dönem	İndeks
1	0,93438
2	0,94821
3	0,97106
4	0,99935
5	1,02517
6	1,02676
7	1,04490
8	1,04910
9	1,03984
10	1,02346
11	0,97729
12	0,96049

Bileşenlere ayırma yöntemi uygulanırken yapılan trend ve mevsimsel bileşenin etkilerinin arındırılması işlemleri Şekil 8'deki grafikte verilmiştir.

Şekil 8. Gelen Yabancılar Serisinin Bileşenlerinin Analizi (1985-2003)

Bileşenlere ayırma modeline ilişkin standart hata değerleri de şu şekilde hesaplanmıştır:

$$MSE = 0,0341$$

$$MAPE = 1,1330$$

4.1.1.2. Üssel Düzeltme Yönteminin Uygulanması

Gelen yabancılar serisinin özelliklerine uygun üssel düzeltme modelinin çarpımsal mevsimsellik modeli olduğu daha önce de belirtilmiştir. Çarpımsal mevsimsellik modelinde hata değerlerini en aza indirgeyen trend modeli ise doğrusal model olarak tespit edilmiştir. Buna göre; üssel düzeltme modeline ilişkin parametre değerleri ($\alpha = 0,717$, $\beta = 0,00$, $\gamma = 0,00$) ve model denklemleri şu şekilde gösterilebilir:

$$\text{Seviye: } L_t = 0,717 \frac{Y_t}{S_{t-s}} + (1 - 0,717)(L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$\text{Trend: } b_t = 0,00(L_t - L_{t-1}) + (1 - 0,00)b_{t-1}$$

$$\text{Mevsimsellik: } S_t = 0,00 \frac{Y_t}{L_t} + (1 - 0,00)S_{t-s}$$

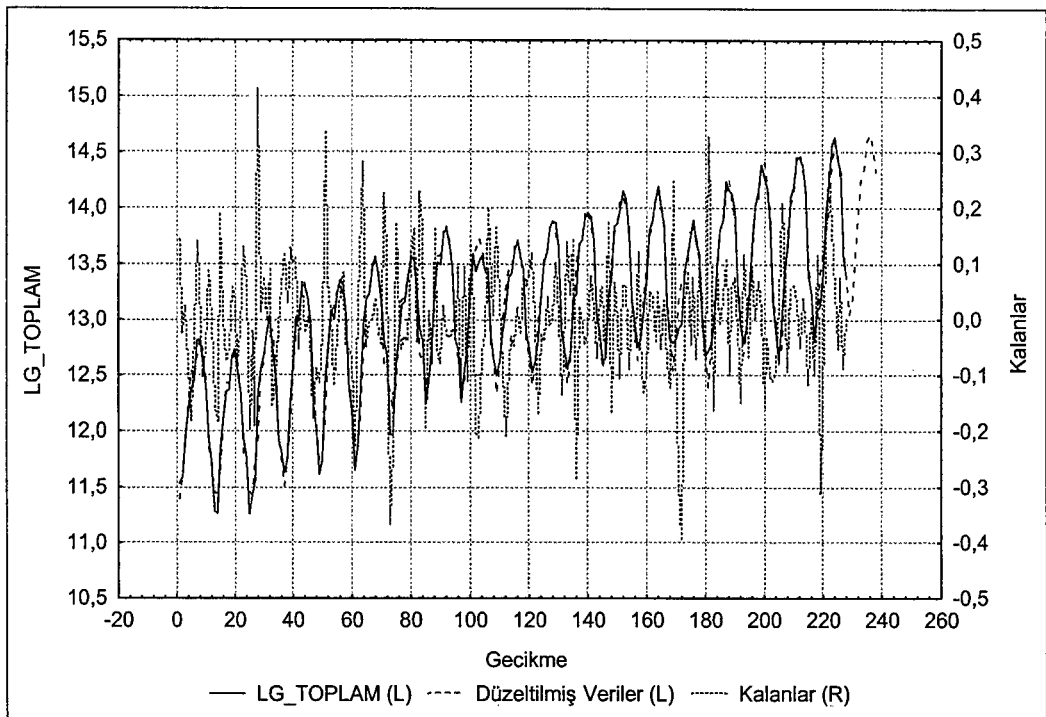
Modele ilişkin başlatma değerleri ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$L_0 = 9,279$$

$$S_0 = 12,16$$

$$T_0 = 0,0074$$

Üssel düzeltme modelinin uygulanması sürecinde elde edilen düzeltilmiş değerler ve kalan değerlerine ilişkin grafik Şekil 9'da sunulmuştur.

**Şekil 9. Gelen Yabancılar Serisinin Üssel Düzeltme Modeli ile Analizi
(1985-2003)**

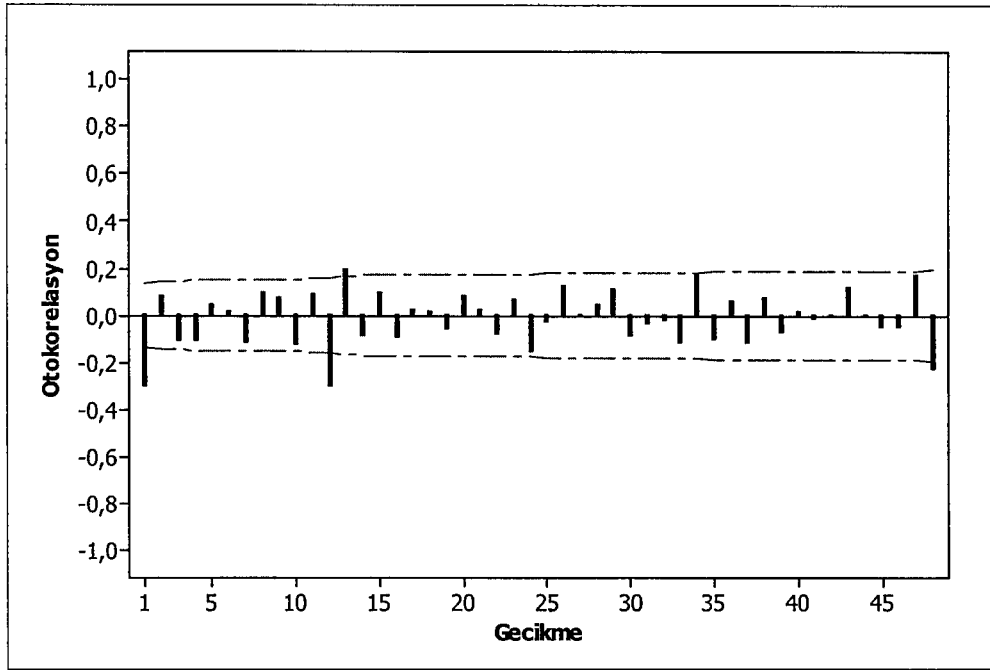
Çarpımsal mevsimsellik modelinin standart hata değerleri ise bilgisayar yardımı ile şu şekilde hesaplanmıştır:

$$MSE = 0,0141$$

$$MAPE = 0,6962$$

4.1.1.3. Box-Jenkins Yönteminin Uygulanması

Kartezyen ve otokorelasyon grafiklerinden toplam serisinin durağan olmadığı anlaşılmıştır. Serinin durağan hale getirilmesi için birinci dereceden mevsimsel ve mevsimsel olmayan farkları alınmış ve otokorelasyon fonksiyonun incelenmesi sonucunda serinin durağan olduğuna karar verilmiştir (Şekil 10). Güven aralıkları dışında kalan üç değer serideki aykırı değerler ve bu dönemlerdeki aşırı değişkenlik nedeniyle ortaya çıktığı kabul edilmiş ve bu nedenle modelin oluşturulması sırasında göz ardı edilmişlerdir.

Şekil 10. Birinci Dereceden Mevsimsel ve Mevsimsel Olmayan Farkları Alınmış Gelen Yabancılar Serisinin Otokorelasyon Fonksiyonu (1985-2003)

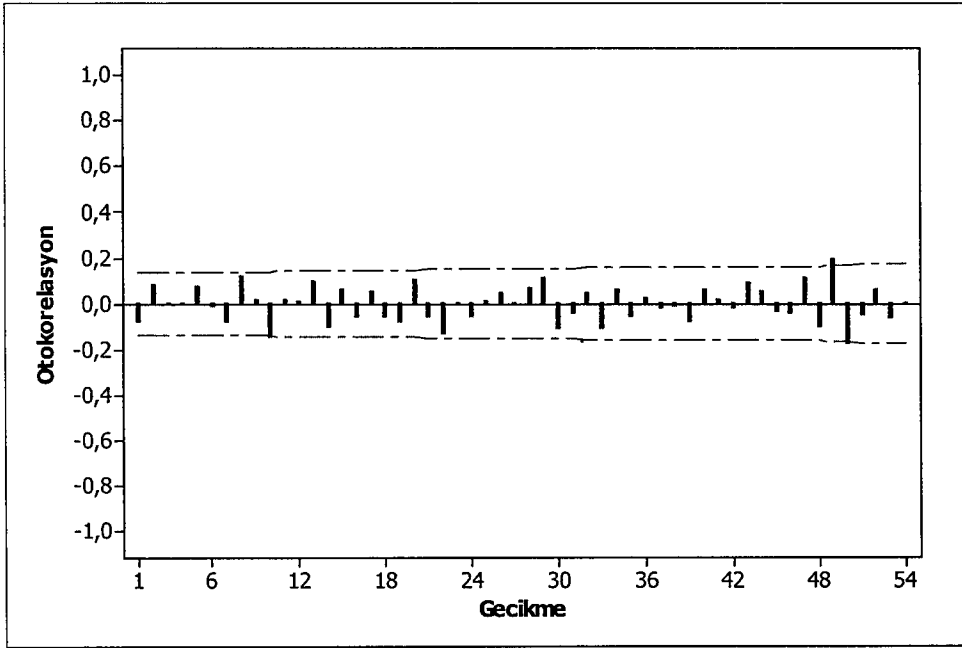
Farkları alınmış toplam serisi için uygun görülen mevsimsel ARIMA modeli, ARIMA (1,1,1)(1,1,1) modelidir. Bu modelin bilgisayar yardımı ile hesaplanan parametre ve t-istatistiği değerleri Tablo 12’de görülmektedir.

Tablo 12. Gelen Yabancılar Serisi ARIMA Model Parametreleri ve T- İstatistiği (1985-2003)

Parametre Değerleri	T-istatistiği
AR (1) = 0,6644	10,60
MA (1) = 0,9413	35,47
SAR (1) = 0,2765	3,10
SMA (2) = 0,9047	15,72

Tabloda verilen t-istatistiği değerleri incelendiğinde, model parametrelerinin t-tablo değeri olan $\pm 1,96$ ’dan büyük değerler aldıkları ve dolayısıyla anlamlı oldukları görülmektedir. Modelin uygunluğunun test edilmesi için, hata değerlerinin otokorelasyon dağılımları incelenmiş ve otokorelasyon değerlerinin güven aralıkları içinde kaldıkları belirlenmiştir (Şekil 11). Ayrıca, 12 gecikme için hesaplanan χ^2 değeri 13,9’un da (12-1-1-1-1=8) serbestlik derecesinde χ^2 tablo değeri olan 15,51’den küçük

olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla ARIMA (1,1,1)(1,1,1) modelinin gelen yabancılar serisinin öngörülmesi amacıyla kullanılması uygundur.

Şekil 11. ARIMA (1,1,1)(1,1,1) Modeline İlişkin Tahmin Hatalarının Otokorelasyon Fonksiyonu (1985-2003)

Belirlenen ARIMA modelinin standart hata değerleri ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$MSE = 0,013$$

$$MAPE = 0,6534$$

4.1.2. Yöntemlerin Karşılaştırılması ve Öngörülerin Türetilmesi

Gelen yabancılar serisi için uygulanan modellerin hata değerleri Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 13. Gelen Yabancılar Serisi için Hata Değerlerinin Karşılaştırılması (1985-2003)

YÖNTEM	MSE	MAPE
Bileşenlere Ayırma	0,0341	1,1330
Üssel Düzeltme	0,0141	0,6962
Box-Jenkins	0,0130	0,6534

Tablodaki hata değerlerinin karşılaştırılması sonucunda, toplam serisinin öngörü değerlerinin türetilmesinde az farkla da olsa en küçük hata değerlerini veren modelin ARIMA (1,1,1)(1,1,1) modeli olduğu tespit edilmiştir. Bu model ile türetilen öngörü değerleri Tablo 14'te sıralanmaktadır.

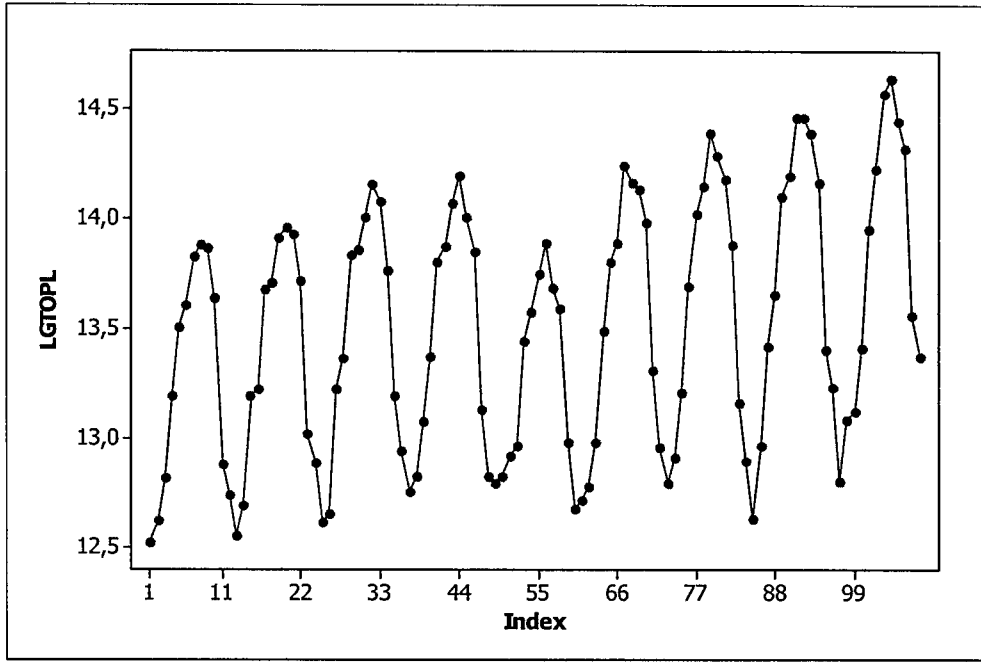
**Tablo 14. 2004-2005 Yılları için Gelen Yabancılar Serisi Öngörü Değerleri
(1985-2003)**

Yıllar/Aylar	2004	2005
Ocak	457.028	498.221
Şubat	542.260	580.590
Mart	683.991	779.104
Nisan	928.383	1.066.934
Mayıs	1.407.745	1.569.708
Haziran	1.607.836	1.727.352
Temmuz	2.114.650	2.231.758
Ağustos	2.231.534	2.349.939
Eylül	1.935.740	2.069.257
Ekim	1.627.084	1.715.646
Kasım	824.638	889.131
Aralık	672.798	722.159
TOPLAM	15.033.688	16.199.798

4.2. 1995-2003 Yıllarına İlişkin Gelen Yabancılar Serisinin Özelliklerinin Belirlenmesi

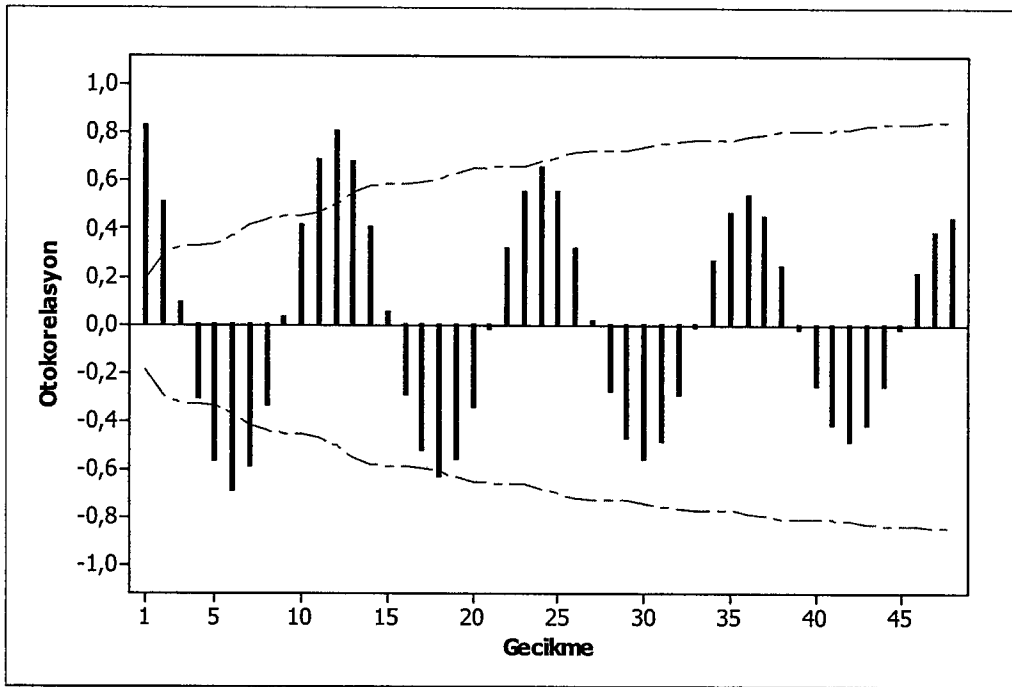
1995-2003 yılları, 1985-2003 yıllarına göre daha az kırılma noktasının yaşandığı yıllardır. Bununla birlikte, serinin 1985-2003 yıllarına göre nasıl bir sonuç vereceği, 2004 yılının ilk altı ayında gerçekleşen sayılar ile her iki serinin öngörü değerlerinin sapmaları karşılaştırılarak belirlenecektir.

Bu karşılaştırma yapılmadan önce seriye en uygun öngörü modelinin belirlenmesi gerekmektedir. Şekil 12'deki kartezyen grafik incelendiğinde, 1985-2003 yıllarına göre daha düzenli dalgalanmalar görülmektedir. Seride mevsimsellik ve trendin etkileri açıkça görülmektedir.

**Şekil 12. Doğal Logaritma Değerlerinden Oluşan Gelen Yabancılar Serisi
Kartezyen Grafiği (1995-2003)**

Bu serinin otokorelasyon fonksiyonu incelendiğinde ise; mevsimsel dalgalanmaların etkileri daha net bir şekilde görülebilmektedir. Serinin $\alpha = 0,05$ anlamlılık düzeyinde $\pm 2,00 / \sqrt{108} = \pm 0,19$ güven aralığı dışında değerler aldığı ve bu nedenle durağan olmadığını söylemek mümkündür (Şekil 13).

Şekil 13. Gelen Yabancılar Serisi Otokorelasyon Fonksiyonu (1995-2003)

4.2.1. 1995-2003 Gelen Yabancılar Serisinin Öngörü Yöntemleri ile Analizi

1995-2003 gelen yabancılar sayısı zaman serisinin incelenmesinde diğer seri için kullanılan modeller geçerlidir. Buna göre; çarpımsal bileşenlere ayırma, Holt-Winters'ın çarpımsal mevsimsellik modeli ve mevsimsel ARIMA modelleri kullanılacaktır.

4.2.1.1. Bileşenlere Ayırma Yönteminin Uygulanması

1995-2003 gelen yabancılar serisi dalga şiddetlerinin farklı olması nedeniyle çarpımsal bileşenlere ayırma modeli ile analiz edilmiş ve model parametreleri ile öngörü modeli şu şekilde belirlenmiştir:

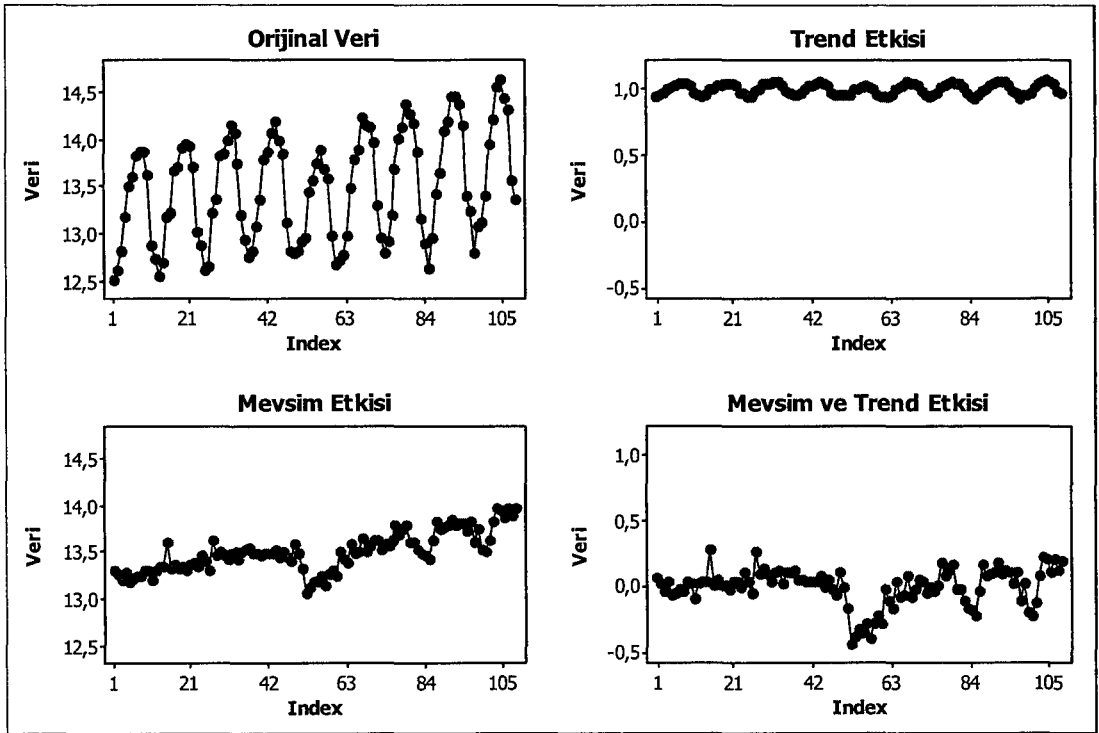
$$Y_t = (13,2325 + 0,00503155*).m_t$$

Bilgisayar programı yardımı ile hesaplanan mevsimsel indeks değerleri ise Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15. Gelen Yabancılar Serisi Mevsimsel İndeks Değerleri (1995-2003)

Dönem	İndeks
1	0,94117
2	0,95127
3	0,96990
4	0,99260
5	1,02379
6	1,02907
7	1,04326
8	1,04889
9	1,04156
10	1,02539
11	0,97610
12	0,95701

Çarpımsal bileşenlere ayırma modelinin uygulanması sürecinde trend ve mevsimsel unsurların seriden arındırılması sürecine ilişkin grafik Şekil 14'te görülmektedir.

Şekil 14. Gelen Yabancılar Serisinin Bileşenlerinin Analizi (1995-2003)

Bileşenlere ayırma yöntemine ilişkin standart hata değerleri ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$\text{MSE} = 0,0193$$

$$\text{MAPE} = 0,7651$$

4.2.1.2. Üssel Düzeltme Yönteminin Uygulanması

Seri özelliklerini en iyi şekilde temsil edecek üssel düzeltme modeli doğrusal trend içeren çarpımsal mevsimsellik modeli olarak belirlenmiştir. Bu modelin bilgisayar yardımı ile yapılan otomatik arama sonucunda belirlenen parametre değerleri ($\alpha = 0,636$, $\beta = 0,00$, $\gamma = 0,00$) ve modele ilişkin denklemler şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\text{Seviye:} \quad L_t = 0,636 \frac{Y_t}{S_{t-s}} + (1 - 0,636)(L_{t-1} + b_{t-1})$$

$$\text{Trend:} \quad b_t = 0,00(L_t - L_{t-1}) + (1 - 0,00)b_{t-1}$$

$$\text{Mevsimsellik:} \quad S_t = 0,00 \frac{Y_t}{L_t} + (1 - 0,00)S_{t-s}$$

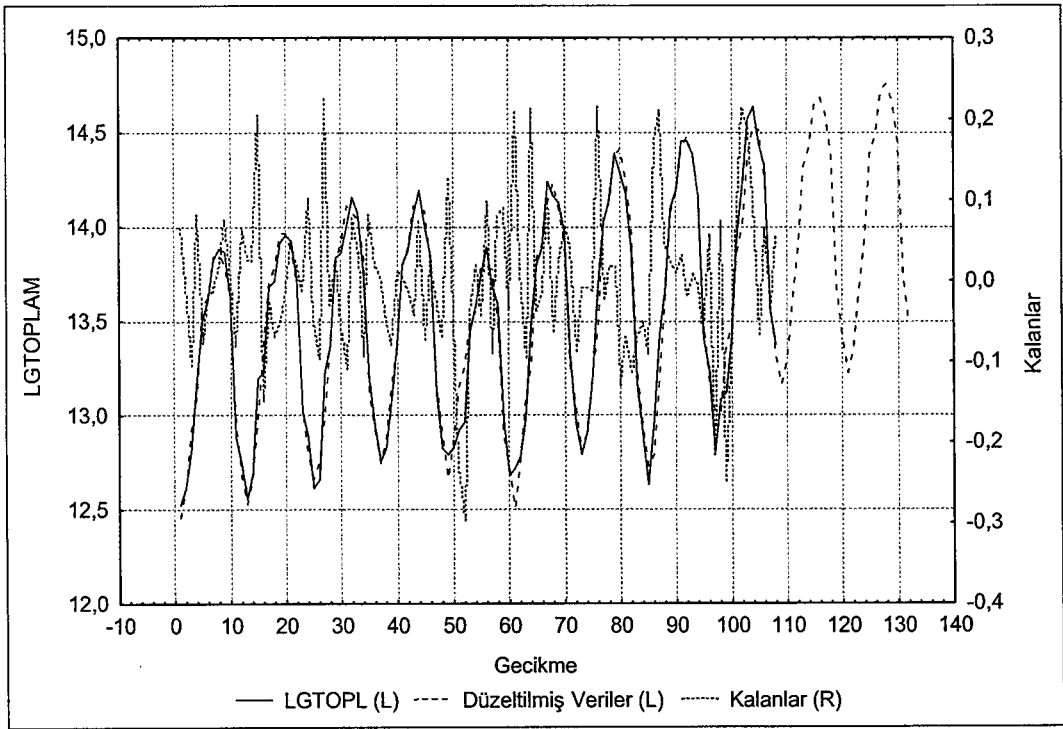
Modelin başlatma değerleri ise şunlardır:

$$L_0 = 13,26$$

$$S_0 = 13,22$$

$$T_0 = 0,0056$$

Üssel düzeltme modelinin uygulanması sürecinde elde edilen düzeltilmiş veriler ve hata değerleri Şekil 15'teki grafikte görülmektedir.

Şekil 15. Gelen Yabancılar Serisinin Üssel Düzeltme Modeli ile Analizi (1995-2003)

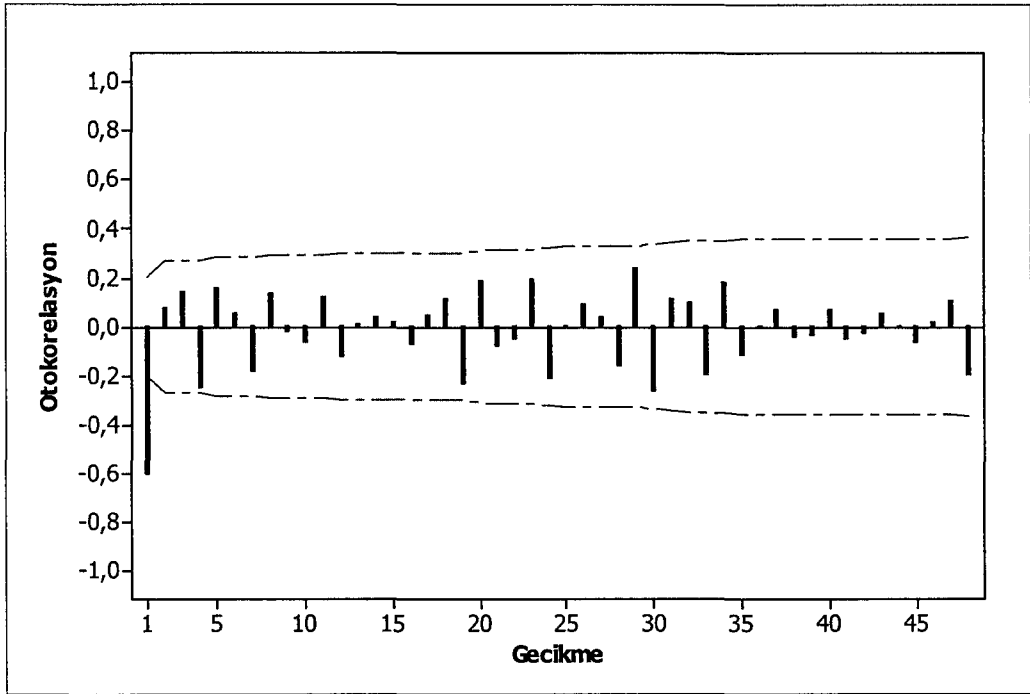
Modelin standart hata değerleri ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$\text{MSE} = 0,0094$$

$$\text{MAPE} = 0,5415$$

4.2.1.3. Box-Jenkins Yönteminin Uygulanması

Serinin özelliklerinin belirlenmesi aşamasında hem trend, hem de mevsimsellik nedeniyle durağanlığın bozulduğu belirlenmiştir. Bu nedenle mevsimsel ve mevsimsel olmayan fark alma işlemlerinin birlikte uygulanması gerekmektedir. Buna göre ikinci dereceden mevsimsel olmayan ve birinci dereceden mevsimsel farklar alınarak serinin durağan hale geldiği gözlenmiştir. Şekil 16'daki a, otokorelasyon fonksiyonundan da görülebileceği gibi; otokorelasyon değerleri $\pm 2/\sqrt{94} = \pm 0,21$ güven aralıkları içinde kalmaktadır.

Şekil 16. İkinci Dereceden Mevsimsel Olmayan ve Birinci Dereceden Mevsimsel Farkları Alınmış Gelen Yabancılar Serisinin Otokorelasyon Fonksiyonu (1995-2003)

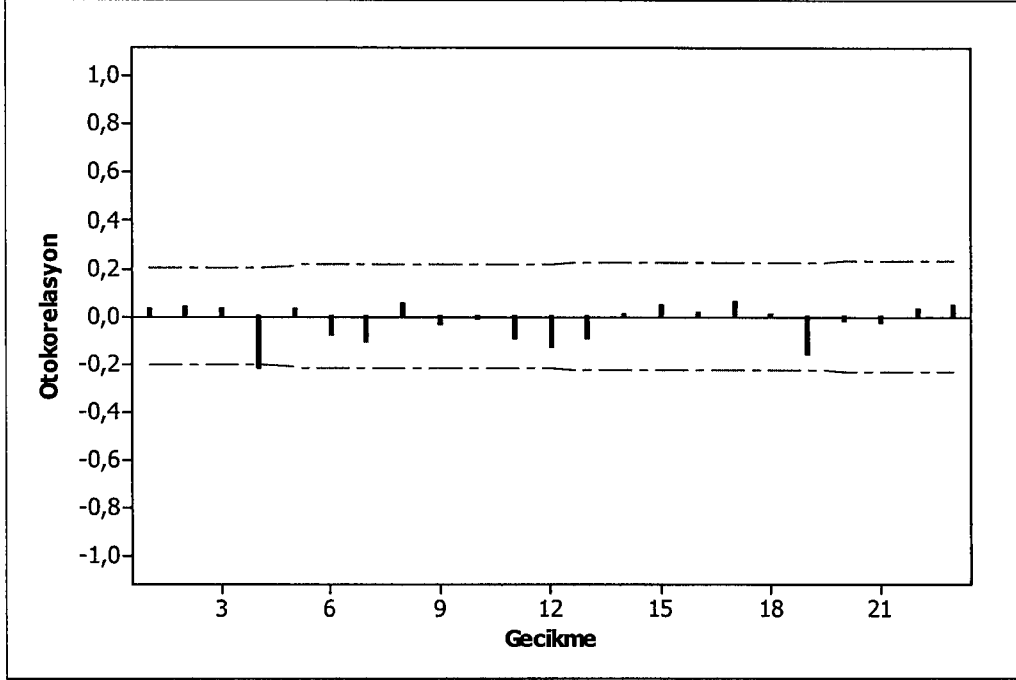
Fark alma ve durağanlaştırma işlemlerine uygun olarak bu serinin analizinde en düşük hata değerlerini veren ARIMA (1,2,1)(2,1,1) modeli tercih edilmiştir. Bu modelin bilgisayar yardımı ile hesaplanan parametre ve t-istatistiği değerlerine ilişkin tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo16. Gelen Yabancılar Serisi ARIMA Model Parametreleri ve T- İstatistiği (1995-2003)

Parametre Değerleri	T-istatistiği
AR (1) = -0,3123	-3,04
MA (1) = 0,9647	24,22
SAR (1) = 0,3196	2,45
SAR (2) -0,4087	-3,25
SMA (1) = 0,8515	8,80

Tablo 16'daki t değerlerinin tümü $\pm 2,00$ değerinden büyük olduğu için modelin parametrelerinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Modelin uygunluğunun test edilmesi için hesaplanan χ^2 değeri 10,2 12. gecikme için (12-1-1-2-1=7) serbestlik derecesinde

tablo değeri olan 14,07'den küçüktür, buna bağlı olarak modelin uygun olduğu söylenebilir. Model ile elde edilen tahmin hatalarının otokorelasyon fonksiyonu da modelin uygunluğunu doğrulamaktadır. Şekil 17'deki grafikte de görülebileceği gibi otokorelasyon değerleri güven aralıkları içinde kalmaktadır.

Şekil 17. ARIMA (1,2,1)(2,1,1) Modeline İlişkin Tahmin Hatalarının Otokorelasyon Fonksiyonu (1995-2003)

1995-2003 toplam serisi için uygun olduğu belirlenen ARIMA modelinin standart hata değerleri ise şu şekilde hesaplanmıştır:

$$MSE = 0,011$$

$$MAPE = 0,540$$

4.2.2. Yöntemlerin Karşılaştırılması ve Öngörülerin Türetilmesi

1995-2003 yıllarını kapsayan gelen yanancılar serilerine uygulanan öngörü modellerinin standart hata değerleri Tablo 17'de özetlenmiştir.

**Tablo 17. Gelen Yabancılar için Hata Değerlerinin Karşılaştırılması
(1995-2003)**

YÖNTEM	MSE	MAPE
Bileşenlere Ayırma	0,0193	0,7651
Üssel Düzeltme	0,0094	0,5415
Box-Jenkins	0,0110	0,5399

Hata değerlerinin karşılaştırılması ile 1995-2003 yıllarına ilişkin toplam serisine en uygun yöntemin de Box-Jenkins yöntemi olduğuna karar verilmiştir. Bu yöntemin seri için uygun olduğu belirlenen ARIMA (1,2,1)(2,1,1) modeli ile elde edilen öngörü değerleri Tablo 18’de verilmiştir.

**Tablo 18. 2004-2005 Yılları için Gelen Yabancılar Serisi Öngörü Değerleri
(1995-2003)**

Yıllar/Aylar	2004	2005
Ocak	502.474	530.036
Şubat	552.772	558.104
Mart	609.625	744.524
Nisan	843.825	1.013.581
Mayıs	1.311.524	1.464.025
Haziran	1.568.766	1.572.221
Temmuz	2.053.590	1.939.615
Ağustos	2.160.608	1.973.462
Eylül	1.839.124	1.780.491
Ekim	1.550.053	1.416.076
Kasım	775.839	721.220
Aralık	593.504	540.041
TOPLAM	14.361.704	14.253.396

4.3. En Uygun Öngörü Değerini Veren Veri Setinin Belirlenmesi

Turizm sektörünün dönemler itibarıyla gösterdiği farklı özellikler, kısa vadede Türkiye’ye gelecek olan turist sayısının öngörülmesinde de etkili olmaktadır. Bu dönemlerin öngörüler üzerindeki etkilerini ortaya koymak için 1985 ve 1995 yıllarını başlangıç olarak alan iki ayrı veri seti ile öngörüler türetilmiştir.

2004 yılında itibaren yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının da turist olarak değerlendirilmesi nedeniyle, ilk altı aylık sonuçların karşılaştırılabilmesi için öncelikle gelen yabancı sayısından yurt dışında ikamet eden Türk vatandaşlarının

sayısının çıkartılması gerekmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü Temmuz 2004 verilerine göre 2004 yılının ilk altı ayında Türkiye'ye gelen ve yabancı ülkelerde ikamet eden Türk vatandaşlarının sayısı ve 2004 yılına ilişkin yabancı turistlerin sayısı Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19. 2004 Ocak-Haziran Döneminde Türkiye'ye Gelen Yabancı Ziyaretçiler ve Türk Vatandaşları

Aylar	Toplam Ziyaretçi	Gelen Vatandaşlar	Gelen Yabancılar
Ocak	533 694	184.164	349.630
Şubat	607 854	124.610	483.244
Mart	784 107	122.356	661.751
Nisan	1 104 270	141.634	962.636
Mayıs	1 799 130	137.041	1.662.089
Haziran	1 898 435	144.046	1.754.389
TOPLAM	6 727 490	853.851	5.873.639

Kaynak: <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TURIZM/210704-yab-tr/hb05052004.html>,

http://www.kultur.gov.tr/portal/istatistik_tr.asp deki istatistikler kullanılarak düzenlenmiştir.

2004 yılının ilk altı ayında gerçekleşen gelen yabancı sayısı ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçlar Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20. Gelen Yabancı Ziyaretçilerin 2004 Yılı İlk Altı Aylık Gerçekleşmeleri ile Öngörü Değerlerinin Karşılaştırılması

Aylar	2004 İlk Altı Aylık Gerçekleşmeler	1985-2003 Veri Seti Öngörülleri	Gerçekleşmelerden Sapma Oranları (%)	1995-2003 Veri Seti Öngörülleri	Gerçekleşmelerden Sapma Oranları (%)
Ocak	349.630	457.028	31	502.474	44
Şubat	483.244	542.260	12	552.772	14
Mart	661.751	683.991	3	609.625	- 8
Nisan	962.636	928.383	- 4	843.825	- 12
Mayıs	1.662.089	1.407.745	- 15	1.311.524	- 21
Haziran	1.754.389	1.607.836	- 8	1.568.766	- 11
TOPLAM	5.873.639	5.627.243	- 4	5.388.986	- 8

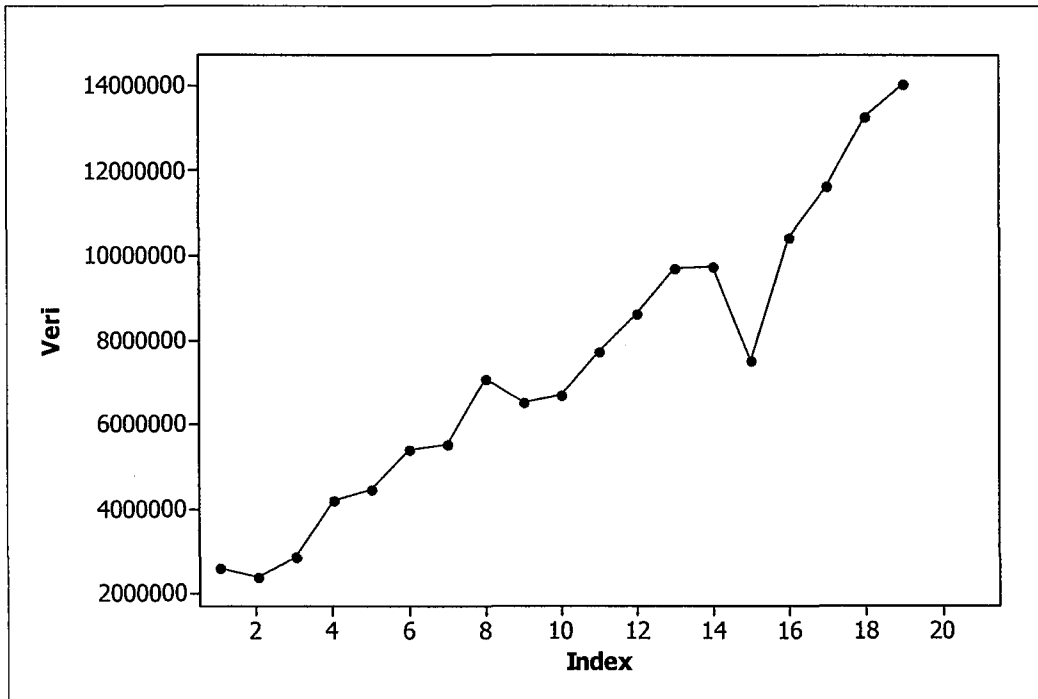
1985-2003 veri seti kullanılarak hesaplanan öngörüler, 2004 yılında gerçekleşen rakamlardan aylık bazda ortalama %12, toplamda % 4 sapma gösterirken; 1995-2003 veri seti ile türetilen öngörü değerleri aylık bazda ortalama %18, toplamda % 8 sapma göstermektedir. Bu durumda, daha uzun dönemli bir veri setinin kullanılması ile daha gerçekçi öngörüler türetililebileceği varsayımı doğrulanmış olmaktadır. Bunun yanı sıra,

Türkiye turizminin son 10 yılının atipik özellikler gösterdiğini, son 20 yıldaki genel eğilimlerin hala geçerli olduğunu söylemek de mümkündür.

Uzun vadeli öngörülerin türetilmesi amacıyla kullanılacak olan trend analizi için de iki farklı yaklaşım kullanılacaktır. Bunlardan birincisi, en uygun veri seti olduğu yapılan analizler sonucunda belirlenen 1985-2003 veri seti ile öngörülerin türetilmesi; ikincisi ise, uygun ARIMA modeli ile türetilen 2004-2005 öngörü değerlerinin seriye dahil edilerek 2006-2010 yılı için öngörülerin türetilmesidir. Trend analizi ile ilgili uygulamanın aşamaları aşağıda verilmiştir.

4.4. Trend Analizi ile 2010 Yılı için Öngörülerin Türetilmesi

1985-2003 veri setinin yıllık değerlerden oluşan kartezyen grafiği Şekil 18’de verilmiştir. Bu grafikte Türkiye’ye gelen toplam turist sayısının 1991 yılındaki Körfez Krizinden sonra 1992 yılındaki ucuz fiyat uygulaması nedeniyle ani bir şekilde artması ve 1999’daki terör örgütü liderinin yakalanması ve deprem felaketi gibi krizler nedeniyle ani bir şekilde düşmesi dışında, giderek artan bir trend izlediği görülmektedir.

Şekil 18. 1985-2003 Yıllarına İlişkin Gelen Yabancılar Serisi Kartezyen Grafiği

1985-2003 veri seti ile yapılan trend analizi uygulamasında, bilgisayar yardımı ile belirlenen trend denklemi ikinci dereceden üssel bir denklemdir ve parametre değerleri ile gösterimi ve standart hata değerleri şöyledir:

$$Y_t = 2132786 + 398615*t + 9712,88*t^2$$

$$MSE = 8,33$$

$$MAPE = 6,67 E + 11$$

Trend analizi yöntemi sonucunda elde edilen hata değerlerinin normal dağılımını gösteren Anderson-Darling normal dağılım testi ile hesaplanan p-değerinin 0,008 olarak bulunması; belirlenen α değeri olan 0,05'in altında kaldığını, dolayısıyla hataların rassal olarak dağıldığını ve bu modelin 1985-2003 gelen yabancılar serisi için uygun bir model olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki denklem yardımı ile hesaplanan 2004-2010 yılı öngörülleri ise şu şekilde sıralanmaktadır (Tablo 21):

**Tablo 21. 1985-2003 Verileri ile 2010 Yılına Kadar Gelen Yabancılar Serisi
Öngörü Değerleri**

YILLAR	
2004	13.990.244
2005	14.787.087
2006	15.603.356
2007	16.439.051
2008	17.294.171
2009	18.168.717
2010	19.062.689

Trend analizi ile elde edilen bu sonuçlar, 2003 yılında gerçekleşen toplam turist sayısının altında kalmaktadır. Turist sayısının giderek artan bir trend izlediği göz önüne alınarak bu sonuçların gerçekçi olmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle trend analizi ile öngörü hatalarını azaltarak daha gerçekçi sonuçlara ulaşmak ve bir anlamda düzeltme yapmak için daha önce ARIMA modeli ile hesaplanan 2004-2005 yılı öngörülleri seriye dahil edilmiştir. Bu şekilde oluşturulan yeni 1985-2005 serisi trend analizi yöntemi ile analiz edildiğinde kullanıldığında, belirlenen en uygun trend modeli yine ikinci dereceden bir denklemdir ve şu şekilde gösterilmektedir:

$$Y_t = 2424040 + 296045*t + 15763,5*t^2$$

Modele ilişkin standart hata değerleri ise şunlardır:

$$MSE = 8,66$$

$$MAPE = 6,63 E + 11$$

Oluşturulan yeni veri seti için hata değerlerinin rassal olarak dağıldığı Anderson-Darling testi ile analiz edilmiş ve p-değeri 0,005'ten küçük bir değer olarak belirlenmiştir. Bu istatistikten yola çıkılarak belirlenen trend modelinin serinin analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Yeni seri değerleri ile elde edilen 2006-2010 yılı öngörülleri ise şöyle sıralanmaktadır (Tablo 22):

Tablo 22. 2004-2005 Öngörülleri Dahil Edilen Veri Seti Kullanılarak Türetilen Öngörü Değerleri

YILLAR	
2006	16.566.556
2007	17.571.957
2008	18.608.886
2009	19.677.341
2010	20.777.324

Bu iki öngörü yaklaşımı arasında 2006 yılı için 963.200 kişilik bir fark bulunmaktadır. 2006-2010 yılları için bu yaklaşımlarla türetilen öngörüler karşılaştırıldığında; kısa vadeli öngörülleri kullanarak orta vadeli öngörüler türetme yaklaşımının Türkiye'nin son yıllardaki turistik gelişmesini özetleyen artış trendine daha uygun değerler türettiği ve bu nedenle de trend analizi yöntemi ile yapılan uygulamaların hatalarını bir anlamda giderdiği görülmektedir. Kısa vadeli öngörüler ile öngörü hatasının en aza indirgenmesi, en basit öngörü yöntemlerinden birisi olan trend analizinin hatalarını da azaltmaktadır.

5. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Turizm sektörünün dışsal faktörlere karşı hassas yapısı dikkate alındığında, planlama çalışmalarında kullanılacak öngörülerin de aynı hassasiyetle hazırlanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Ülkenin turizm talebi yapısını en iyi şekilde temsil eden ve geleceğe ilişkin en gerçekçi öngörülleri sağlayan dönemin öngörü çalışmalarında kullanılması, öngörüler ile gerçekleşen sonuçlar arasındaki farklılıklar ortadan kaldıracak ve hedeflerden sapmayı

en aza indirgeyecektir. Bu çalışmada Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı için uygun veri setinin belirlenmesi ile, elde edilen öngörü değerlerinin gerçekleşme oranlarında yaklaşık %4'lük bir artış sağlanmıştır.

Kullanılacak uygun veri setinin belirlenmesinin yanı sıra, serinin özelliklerine en uygun ve en az hata veren, dolayısıyla en doğru öngörülerini türeten yöntemin belirlenmesi de turizm talebi için son derece önemlidir. bu çalışma kapsamında ele alınan tek değişkenli öngörü yöntemleri arasında en iyi sonuçları Box-Jenkins yöntemi vermiştir.

Öngörü yöntemleri ile kısa vadede serinin özellikleri ile ilgili daha detaylı incelemeler yapılabildiği için, bu yöntemler ile türetilen öngörülerin de güvenilirliği daha fazladır. Bununla birlikte, Türkiye gibi orta vadeli (5 yıllık) planlar kullanan ülkeler için kısa vadeli öngörüler yetersiz kalmaktadır. Öngörü yöntemlerinin bazı sınırlılıkları da planların hazırlanmasında güçlükler yaratmaktadır. Bu güçlükleri ortadan kaldırmak ve geleceğe ilişkin daha gerçekçi planlar hazırlayabilmek için kısa ve uzun vadeli öngörü yöntemlerinin bir arada kullanılması daha uygun bir yaklaşımdır. Bu çalışmada trend analizi yöntemi ile 1985-2003 yıllarına ait gelen yabancı sayıları kullanılarak türetilen öngörüler; serideki trendin ve artış hızının aksine 2004 yılında turist sayısının azalacağını öngörmektedir. Bu durum özellikle 1985-2003 yılları arasında Türk turizminin yakaladığı artış trendine ve ilk altı aylık verilerde görülen artışa ters düşmektedir. Bu aykırı durumun, kısa vadeli öngörü yöntemleri ile türetilen 2004-2005 yıllarına ilişkin öngörülerin seriye dahil edilerek yeniden analiz edilmesi sonucunda ortadan kalktığı görülmektedir.

Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda; Türkiye'ye gelen toplam turist sayısı serilerinin öngörülmesinde kısa vadede en iyi sonucu Box-Jenkins yönteminin verdiği; trend analizinin tek başına kullanıldığında geçerli sonuçlar üretemediği, ancak kısa vadeli öngörü yöntemleri ile birlikte kullanıldığında daha iyi sonuçlar verdiği belirlenmiştir.

SONUÇ

Turizm politikalarının belirlenen hedeflere ulaşabilmeleri için planlama çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Ulusal, bölgesel ya da yerel düzeyde tüm planlama çalışmaları için ise öngörülere ihtiyaç vardır.

Ulusal düzeyde hazırlanan turizm planları, turizm endüstrisi içinde faaliyet gösteren tüm işletme ve kuruluşlar ile birlikte tüketiciler açısından da yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, turizm endüstrisinin ekonomik anlamda istenilen düzeye ulaştırılabilmesi için ulusal planların titizlikle hazırlanmaları gerekmektedir.

Türkiye’de kullanılan beş yıllık kalkınma planları içinde turizm sektörüne çok az önem verilmekte; buna karşın uygulamada kendisinden hem karlılık, hem de toplam döviz girdisi olarak çok yüksek performans beklenmektedir. Sektörün özellikle ödemeler dengesine ve diğer ekonomik faaliyet alanlarına katkıları gibi Türkiye için hayati önem taşıyan etkilerine rağmen, kalkınma planlarında daha kapsamlı olarak ele alınmaması düşündürücüdür. Bunun temel sebebi turizmin öngörü teknikleri açısından zorlu bir alan olmasıdır. Turizmin gelişimi içinde bir yandan yıl içinde mevsimsel dalgalanmalar söz konusu iken; bir yandan da dünya ekonomik gelişme eğilimlerine uygun olarak yıllık veriler bazında konjonktürel dalgalanmalar görülmektedir. Bu durumda sayısal öngörü yöntemlerinin eğilimleri doğrusallaştırmayı temel alan geleneksel tekniklerinin yeterli olamayacakları açıktır. Pek çok ülkede bir çok plan yöneticisi gibi Türk kamu otoriteleri de, bu gerçekleri dikkate alarak Dünya Turizm Örgütü’nün çok değişkenli öngörü yöntemleri ile dünya geneli veya bölgeler bazında yapmış olduğu projeksiyonları ve bu projeksiyonlar ile yapılan öngörülerini veri olarak kabul etmekte ve hedeflere ulaşılmasını sağlayacak önlemler üzerinde çalışmayı tercih etmektedirler. Halbuki ister ulusal, ister bölgesel, ister nokta planlamalarında olsun statükoyu değiştirmenin yolu gerçekçi ve ulaşılabilir farklı hedefler ortaya koyabilmektir.

Türkiye’de planlama çalışmalarında turizm talebi ile ilgili öngörülerin; geçmiş yılların ortalamalarının alınması ya da uluslararası turizm örgütlerinin dünya genelindeki öngörülerinin yorumlanması gibi basit yaklaşımlar ile ele alınması, hedeflerin gerçekçi bir biçimde belirlenememesine neden olmaktadır. Hedeflerin Türk

turizminin yapısına uygun bir biçimde belirlenebilmesi için kapsamlı ve sistematik araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Turizm istatistiklerinin hizmetler sektörünün bir alt dalı olarak kaydedilmesi, sektöre özgü ve planlama için önemli olan verilerin kaybedilmesine yol açmaktadır. Bu nedenle turizmin yapısını oluşturan bağımlı ve açıklayıcı değişkenler ile oluşturulacak analiz çalışmaları imkansız hale gelmektedir.

Açıklayıcı değişkenlere ilişkin istatistiksel kayıtların pek çoğunun bulunmaması, bunların üretilmelerinin zaman alıcı ve masraflı olmaları turizm talebi için hedeflerin tek değişkenli yöntemler ile belirlenmelerini zorunlu kılmaktadır. Tek değişkenli yöntemler turizm endüstrisinin yapısı açıklamakta yetersiz kalsalar da; turizm talebinin zamana bağlı özelliklerini açıklamak konusunda önemli başarılar sağlamaktadırlar.

Tek değişkenli yöntemlerin, talebin zamana bağlı veri kalıplarını açıklama özelliğinden faydalanılarak hazırlanan bu çalışma sonucunda; Türk turizminin veri kalıplarını en iyi şekilde ortaya koyan dönemin 1985-2003 yılları arasındaki dönem olduğu belirlenmiştir. Bu yıllara ilişkin veriler kullanılarak yapılan öngörülerin 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki yıllık program hedeflerinden çok daha gerçekçi sonuçlar verdiği ortaya konulmuştur. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda hedefler 90'lı yılların ortalama artış oranlarına ve Türkiye'nin dünya toplam turist sayısından aldığı paya göre hesaplanmıştır. Buna karşın, bu çalışmaya göre incelemelerde kullanılması gereken dönem turizm sektöründeki tüm önemli gelişmeleri kapsayan 1985-2003 dönemidir.

Plan hedeflerinin belirlenmesi için sadece uygun veri setinin belirlenmesi yeterli olmamaktadır. Bunun için, Türk turizm talebinin yapısını ortaya koyan veri kalıplarını ayrı ayrı inceleyerek öngörüler türeten en uygun öngörü yönteminin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen tek değişkenli öngörü yöntemleri arasında kısa vadede en doğru sonuçları Box-Jenkins yöntemi ile kurulan modeller vermiştir.

Uzun vadeli hedeflerin belirlenebilmesi için kullanılan trend analizi ise temelde en basit öngörü yöntemidir. Bu basitlik bazı sınırlılıklara da neden olabilmektedir. Bu sınırlılıkları ortadan kaldırabilmek için, gelişmiş bir yöntem olarak kabul edilen Box-Jenkins yöntemi ile birlikte kullanılması daha olumlu sonuçlar vermiştir.

Her iki yöntemin bir arada kullanılması uzun vadeli öngörülerin, trend analizi gibi basit bir yöntemle dahi, daha sağlıklı olmasını sağlamıştır. Buradan hareketle,

pozitif gelişme dönemlerinde kısa vadeli öngörüler türeten gelişmiş yöntemler ile elde edilen sonuçların, uzun vadeli bir tahmin yöntemi olan trend analizi yönteminin sonuçlarının iyileştirilmesinde kullanılabileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

9. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda turizm sektörü için hedef turist sayıları belirlenirken gerçekçi sonuçlar üretmeyen basit yaklaşımlardan uzak durularak, daha doğru sonuçlar veren kısa vadeli analiz yöntemleri ile uzun vadeli öngörüler türetilmesi için ek çalışmalar yapılmalıdır. Bu sayede turizm politikaları ile belirlenen amaçlara ulaşabilmek için gerçekleştirilmesi ve ele alınması gereken önlemler daha isabetli bir biçimde ortaya konulabilecektir. Türkiye'de turizmin 60'lı yıllardan günümüze kadar gösterdiği gelişmeler, dünya turizm pastasından hak ettiği payı alması için yeterli olamamıştır. Bu durumun değiştirilebilmesi için ulaşılabilir ve gelişmeye açık hedeflerin belirlenmesi; bunların yanı sıra daha detaylı planlama çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Tek değişkenli öngörü yöntemleri ile toplam turist sayısı üzerinde yapılan bu analizlerin tek tek pazar ülkelerden gelen turist sayılarına uygulanması ile daha da gerçekçi sonuçlar elde edilebilir. Toplam turist sayısını oluşturan bu alt serilerin veri kalıplarının tanımlanması, toplam turist sayısı serisinin de daha ayrıntılı olarak tanımlanmasını sağlayacaktır. Kısa vadeli öngörüler türeten yöntemlerle aylık ya da üçer aylık olarak hem mevsimselliğin, hem de trendin analiz edilmesi, öngörülerin doğruluğunu arttırıcı bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla pazar ülkelerin her birinin kendilerine özgü veri kalıplarının analizi daha net sonuçlar verebilecektir. Bu çalışmanın literatüre en önemli katkısı; kısa vadeli öngörüler kullanılarak, uzun vadeli öngörülerin gerçeğe daha uygun hale getirilebileceğini ve uygun veri setleri ile çalışılarak sonuçların başarısına önemli katkılar sağlanabileceğinin ortaya konulmuş olmasıdır.

EK - Toplam Ziyaretçi Sayısı (1985-2003)

	OCAK	ŞUBAT	MART	NİSAN	MAYIS	HAZİRAN	TEMMUZ	AĞUSTOS	EYLÜL	EKİM	KASIM	ARALIK	TOPLAM
1985	102.277	108.110	156.620	199.962	234.629	255.115	368.155	369.285	300.206	242.288	153.709	124.568	2.614.924
1986	79.502	77.964	138.794	183.026	232.468	234.671	316.749	338.922	277.927	231.265	151.276	128.521	2.391.085
1987	77.471	90.336	104.774	230.324	286.026	321.604	393.697	456.854	341.125	265.351	152.242	135.742	2.855.546
1988	112.124	126.104	200.599	298.998	451.826	434.021	595.387	601.334	543.855	440.128	205.262	163.089	4.172.727
1989	110.814	126.039	251.539	345.332	479.623	443.072	562.218	633.641	605.991	462.882	245.840	192.160	4.459.151
1990	115.058	143.215	242.987	429.624	529.552	559.266	707.824	777.793	667.359	526.115	367.300	323.215	5.389.308
1991	157.674	157.123	284.039	376.502	502.029	517.785	635.835	761.744	773.458	581.371	404.267	366.070	5.517.897
1992	208.740	255.040	337.582	579.022	739.918	727.002	970.394	992.640	861.166	697.642	370.878	336.072	7.076.096
1993	211.573	273.666	343.780	578.292	797.637	682.401	743.819	784.532	692.967	699.415	382.736	309.820	6.500.638
1994	267.658	301.811	394.107	468.550	644.589	671.333	820.386	899.189	773.954	695.471	392.040	341.530	6.670.618
1995	274.680	302.407	368.195	535.462	732.394	810.419	1.008.709	1.070.234	1.054.871	836.025	393.023	340.467	7.726.886
1996	283.616	324.910	537.452	556.109	874.942	902.015	1.106.242	1.153.755	1.117.429	909.397	452.325	395.893	8.614.085
1997	300.872	314.306	555.204	639.819	1.020.894	1.045.987	1.206.226	1.404.876	1.297.455	947.462	538.368	417.535	9.689.004
1998	346.183	371.526	476.756	642.332	986.237	1.062.961	1.288.439	1.460.075	1.209.256	1.035.237	502.638	371.057	9.752.697
1999	359.046	371.727	409.483	426.558	691.313	784.642	931.895	1.079.249	876.261	800.513	435.790	320.808	7.487.285
2000	333.915	354.487	435.158	721.128	986.376	1.079.148	1.525.718	1.419.244	1.368.538	1.178.481	602.396	423.564	10.428.153
2001	359.320	404.653	547.365	884.805	1.231.562	1.387.955	1.776.821	1.601.331	1.440.365	1.065.825	520.962	398.005	11.618.969
2002	306.597	426.405	675.687	852.930	1.325.752	1.457.615	1.897.112	1.900.120	1.770.566	1.420.386	662.985	559.873	13.256.028
2003	363.983	481.252	499.663	669.288	1.146.309	1.510.951	2.130.949	2.275.055	1.874.329	1.657.726	776.181	643.872	14.029.558

KAYNAKÇA

- Anderson, T.W.. **The Statistical Analysis of Time Series**. New York: John Wiley & Sons, Inc., 1971.
- Archer, Brian (a). "Demand Forecasting and Estimation", **Travel, Tourism and Hospitality Research: A Handbook For Managers and Researchers**. Ed.by J.R. Brent Ritchie, Charles R. Goeldner. 2nd ed.. New York : J. Wiley, 1994.
- _____ (b). **Demand Forecasting in Tourism**. Bangor [Wales]: University of Wales Press, 1976.
- Atılğan, Ahmet. **İktisat Politikalarının Evrimi**. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.
- Bassie, V. Lewis. **Economic Forecasting**. New York: McGraw-Hill Book Com.,Inc., 1958.
- Beer, Stafford. "Forecasting: A Tool of Adaptation", **Forecasting and Planning**. Ed. by Fildes, R., D. Wood. Hampshire: Gower Pres,1983.
- Bowerman, Bruce L., Richard T. O'Connell. **Forecasting and Time Series**. 3rd ed.. California: Duxbury Pres, 1993.
- Bull, Adrian. **The Economics of Travel and Tourism**. 2nd ed.. Melbourne: Longman, 1995.
- Burger, C.J.S.C., M. Dohnal, M. Kathrada, R.Law. "A Practitioners Guide to Time Series Methods for Tourism Demand Forecasting". **Tourism Management**, Vol.22, 2001, s.403-409.
- Burns, Peter M., Andrew Holden. **Tourism: A New Perspective**. London: Prentice Hall, 1995.
- Businger, Mark P., Robert R. Read. "Identification of Demand Patterns for Selective Processing: A Case Study". **OMEGA – The Internatiunal Journal of Management Science**, Vol.27, 1999, s. 189-200.

- Chrisholm, Roger K., Gilbert R. Whitaker, Jr.. **Forecasting Methods**. Illinois: R. D. Irwin, 1971.
- Cook, Roy A., Laura J. Yale, Joseph J. Marqua. **Tourism: The Business of Travel**. New Jersey: Prentice Hall, 1999.
- DeLurgio, Stephen A.. **Forecasting Principles and Applications**. 1st ed.. Boston: Irwin / McGraw-Hill, 1998.
- DPT. **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu**. Ankara: 2001.
- Edgell, David L., Sr.. **International Tourism Policy**. New York: Van Nostrand Reinhold, 1990.
- Elliott, James (a). **Tourism: Politics and Public Sector Management**. New York: Routledge, 2001.
- _____ (b). **Tourism: Politics and Public Sector Management**. London: Routledge, 1997.
- Frechtling, Douglas C. (a). **Practical Tourism Forecasting**. 1st ed.. Oxford: Butterworth Heinemann, 1996.
- _____ (b). **Forecasting Tourism Demand: Methods and Strategies**. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2001.
- Genç İşadamları Derneği. **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar, 24-Tüketicinin Korunması**. İstanbul: Simge Ofis Matbaacılık, 1997.
- Godfrey, Kerry and Jackie Clarke. **The Tourism Development Handbook: A Practical Approach to Planning and Marketing**. London: Cassell, 2000.
- Goeldner, Charles R., J.R. Brent Ritchie, Robert W. McIntosh. **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**. 8th ed.. New York: John Wiley & Sons, 2000.
- Gunn, Clare A.. **Tourism Planning**. 2nd ed. (revised & expanded). New York: Taylor & Francis, 1988.
- Hall, Colin Michael (a). **Tourism and Politics: Policy, Power and Place**. New York: John Wiley & Sons, 1994.

- _____ (b). "The Politics of Decision making and Top-Down Planning: Darling Harbour, Sydney", **Managing Tourism in Cities: Policy, Process and Practice**. ed. by Duncan Tyler, Yvanne Guerrier & Martin Robertson. New York: John Wiley & Sons Ltd., 1998.
- Hanke, John E., Arthur G. Reitsch. **Busines Forecasting**. 6th ed.. New Jersey: Prentice Hall, 1998.
- Inskip, Edward. **Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach**. New York: John Wiley & Sons, 1991.
- İçöz, Orhan, Turgut Var, İbrahim İlhan. **Turizm Planlaması**. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.
- İçöz, Orhan, Metin Kozak (a). **Turizm Ekonomisi**. 1. bs.. Ankara: Turhan Kitabevi, 1998.
- _____ (b). **Turizm Ekonomisi: Turizm Mikro ve Makro Ekonomik Etkileri**. 2. bs.. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.
- Kandil, M.S., S.M. El-Debeiky, N.E. Hasanien. "Overview and Comparison of Long-Term Forecasting Techniques for a Fast Developing Utility, Part I". **Electric Power Systems Research**, Vol.58, 2001, s.11-17.
- Knowles, Tim, Dimitrios Diamantis ve Joudallah Bey El-Mourhabi. **The Globalization of Tourism and Hospitality: A Strategic Perspective**. London: Continuum, 2001.
- Koyunoğlu, Sevim. **Tüketici Sağlığı: Turist Sigortası ve Tüketicinin Korunması**. Ankara: Detay Yayıncılık, 2003,
- Kozak, Nazmi, Meryem A. Kozak, Metin Kozak. **Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar**. 5. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık, 2001.
- Kutlar, Aziz. **Ekonometrik Zaman Serileri**. Ankara: Gazi Kitabevi, 2000.
- Lee, Jae Kyu, Chang Seom Yum. "Judgemental Adjustment in Time Series Forecasting Using Neural Networks". **Decision Support Systems**, Vol.22, 1998, s.135-154.
- Leiper, Neil. **Tourism Management**. Melbourne: RMIT Pres, 1995.

- Lickorish, Leonard J., Jonathan Bodlender, Alan Jefferson and Carson Jenkins. **Developing Tourism Destinations: Policies and Perspectives**. Essex: Longman, 1991.
- Lim, Christine, Michael Mc Aleer. "Time Series Forecast of International Travel Demand For Australia". **Tourism Management**, Vol. 23, 2003, s.389-396.
- Makridakis, Spyros, Steven C. Wheelwright. **Interactive Forecasting: Univariate and Multivariate Methods**. 2nd ed.. California: Holden-Day Inc., 1978.
- Makridakis, Spyros, Steven C. Wheelwright, Rob H. Hyndman. **Forecasting: Methods and Applications**. 3rd ed.. New York: J. Wiley, 1998.
- Mill, Robert Christie. **Tourism: The International Business**. New Jersey: Prentice Hall, 1990.
- Newbold, Paul, Theodore Bos. **Introductory Business Forecasting**. Ohio: South-Western Pub. Co., 1990.
- Nickerson, Norma Polovitz. **Foundations of Tourism**. New Jersey: Prentice Hall Inc., 1996.
- Olalı, Hasan. **Turizm Politikası ve Planlaması**. İstanbul: İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü, 1990.
- Olalı, Hasan, S. Selçuk Nazilli ve E. Nilgün Kırıcıoğlu. **Dış Tanıtım ve Turizm**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Genel Yayın No: 253, Ekonomi Dizisi: 18, 1983.
- O'Reilly, A. M.. "Tourism Carrying Capacity", **Managing Tourism**. ed. by S. Medlik. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1991.
- Orhaner, Emine. **Ekonomi Politikası : (Ders Notu)**. Ankara: Gazi Üniversitesi, 1983.
- Özmen, Ahmet (a). "Zaman Serisi Çözümlemesi", **İstatistik**. Editör: Ali Fuat Yüzer. 1. bs.. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yay. No: 1448, Açıköğretim Fakültesi Yay. No: 771, 2003.
- _____ (b). **Zaman Serisi Analizinde Box-Jenkins Yöntemi ve Banka Mevduat Tahmininde Uygulama Denemesi**. Eskişehir: Anadolu Üni. Yay. No: 207, Fen-Ed. Fak. Yay. No: 9, 1986.

- Özmucur, Süleyman. **Geleceği Tahmin Yöntemleri**. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi Yayın No: 1990/2, 1990.
- Savaş, Vural. **Politik İktisat**. 4. bası. İstanbul: Beta Basım, 1998.
- Smith, Stephen L. J.. **Tourism Analysis: A Handbook**. 2nd ed.. Essex: Longman, 1995.
- Song, Haiyan, Stephen F. Witt. **Tourism Demand Modelling and Forecasting: Modern Econometric Approaches**. 1st ed.. Amsterdam: Pergamon, 2000.
- Sullivan, William G., W. Wayne Claycombe. **Fundamentals of Forecasting**. Virginia: Reston Pub. Co., 1977.
- Tarhan, Cem. **Tourism Policies: (Course Text)**. Ankara: Bilkent University, School of Tourism and Hotel Management, 1998.
- Tribe, John. **The Economics of Leisure and Tourism: Environments, Markets and Impacts**. Oxford: Butterworth Heinemann, 1995.
- United Nations. **United Nations Conference on Trade and Development, Geneva: Elements of Tourism Policy in Developing Countries; Report by the Secretariat of UNCTAD**. New York: 1973.
- Vandaele, Walter. **Applied Time Series and Box-Jenkins Models**. Florida: Academic Press Inc., 1983.
- Van Doorn, Jozef W. M.. "Can Futures Research Contribute to Tourism Policy?", **Managing Tourism**. ed. by S. Meldik. Oxford: Butterworth-Heinemann, 1991.
- Wall, Geoffrey. "Sustainable Tourism – Unsustainable Development", **Tourism, Development and Growth: The Challenge of Sustainability**. ed. by Salah Wahab and John J. Pigram. New York: Routledge, 1997.
- Williams, Allan M. and Gareth Shaw. "Tourism and Development: Introduction", **Tourism and Economic Development: Western European Experiences**. ed. by Allan M. Williams and Gareth Shaw. 2nd ed.. London: Belhaven Press, 1998.
- Witt, Stephen F., Christine A. Witt. **Modeling and Forecasting Demand in Tourism**. London: Academic Press, 1992.

WTO (a). **Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism**. WTO Pub., 1998.

_____(b). **National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies**. London: Routledge, 1994.

Yağcı, Özcan. **Turizm Ekonomisi**. Ankara: Detay Yayıncılık, 2003.

<http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TURIZM/210704-yab-tr/hb05052004.html>

http://www.kultur.gov.tr/portal/istatistik_tr.asp

http://www.kulturturizm.gov.tr/portal/default_tr.asp?BELGENO=45075

<http://www.tbb.gen.tr/turkce/iktisat/turizm.html>

<http://www.ttyd.org.tr/trmain.htm>

<http://www.turizmgazetesi.com/sayisal/index.html>

http://www.turizmgazetesi.com/ic_f.asp?HaberID=17553

<http://www.tursab.org.tr/25.htm>

<http://www.tursab.org.tr/3.htm>

<http://www.wttc.org/2004tsa/frameset2a.htm>